

16 / XV

11
H
~~Handwritten signature~~

J. C. K.

№ 108

[Faint, illegible handwritten text in blue ink]

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻ

Ն Ա Խ Ն Ե Ա Ց

ԸՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԵՍԻՎՆԵՐՏՅԻ

22

1/2 Gray *Offensive to the Public Health*

W. P. B. B.

W. P. B. B.

9(566)

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

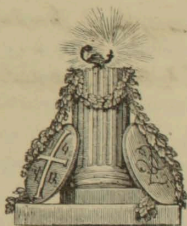
Ե Ր Ի Ս Տ Ե Կ Ե Ե Յ

Վ.Ե.ՐԴԵՊԵՏԻ

Ի.Ե.ՍՏԻՎ.Ե.ՐՏՅԻՈՅ

մս. 16.879

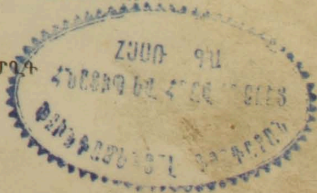
584

Ի Վ.Ե.Ն.Ե.ՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԹՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

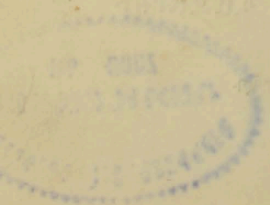
ՅԱՄԻ 1844 ՌՄՊԻ

1000

Handwritten signature or name

18-56. 27th 15

Զ Ե Կ Ո Ւ Յ Ո Ւ Մ Ն

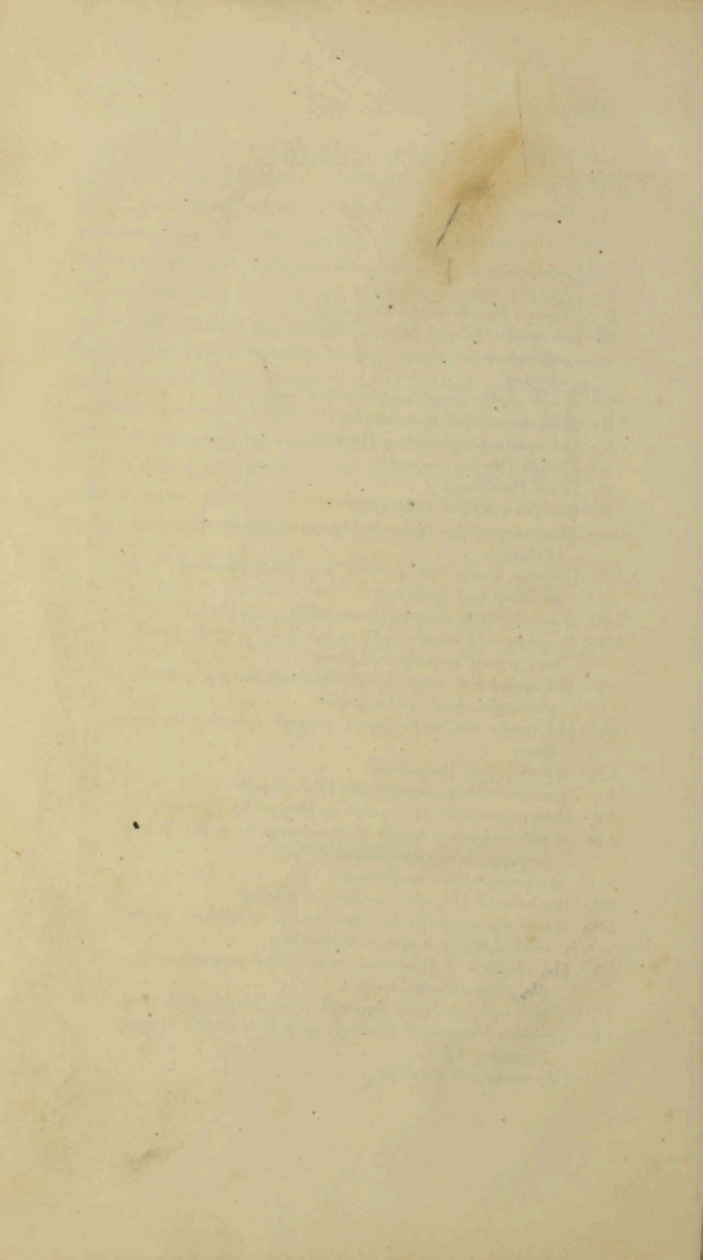
Ս Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Ր Մ ողբերգակ եկեաց պատմիչ յընդմիջել մետասաներորդ դարուն, ծնեալ 'ի Աստիվերտ աւանի առ երի Արծնոյ: Սկսանի զպատմութիւնն 'ի թուականէն Վրիստոսի 989, յորում թագաւորեր 'ի Հայս Վագիկ Ռազրատունի մականուանեալն Շահնշահ, և գայ հասանէ մինչև ցամն 1071: Վիսաւոր նպատակ պատմագրիս է ստորագրել զաղէտալի և զարիւնուշտ աւերումն մարդաշատ Անի մայրաքաղաքին որ 'ի սահմանս Շիրակայ, զոր արար Աբիասլան երկրորդ թագաւոր Պարսից յամին 1064:

Ո՞՞ մատենագրիս է քաջ հայկաբան. սակայն են 'ի նմա դարձուածք ինչ շարամանութեան թերի յուղղագատութենէ. թէպէտ այդ մարթ է պատահել բազում մասամբ յանհմտութենէ օրինակագրաց: Վանզի 'ի բաղգատութեան օրինակացն էին 'ի ձեռս մեր օրինակք չորք անթուականք նօտրագիրք, գործք՝ որպէս յայտնի ցուցանի յեղանակէ դարձուածոյ գրչացն, 'ի վերջ ութւտասներորդ դարուն գրեալք, և կամ 'ի սկիզբն առաջիկայ իննւտասներորդիս: Այլ յաւուրս տպագրութեան Եհաս 'ի ձեռս մեր միւս այլ ձեռագիր գրեալ 'ի թուին 1825, յոյժ նուազ զանազանեալ յայլոցն մասնկամբք և տառիւք և եթ:

Ի վարդապետութեանն յայտնէ զանձն մատենա-
գիրս գոլ այր ներկուռ իմաստից աստուածաշունչ
գրոց՝ յաճախ վերծանութեամբ ՚ի մխիթարութիւն
դառնացեալ մտացն յայնպիսի տառապագին ժա-
մանակս : Արոյ և այնչափ են քաղցրացեալ միտք յի-
մաստս սուրբ գրոց, զի առ ՚ի զամենայն պատահարս
աշխարհի առ Մատուած վերաբերել, որպէս և է իսկ
Ճմարտիւ, վառեալ եռանդ նորա անցանէ ըստ
չափ. և զամենայն զբանս իւր ՚ի կամեն Տաստատել
բանիւք աստուածաշունչ սուրբ գրոց՝ է զի կորու-
սանէ և զկարգ վիպասանութեանն : Սակայն և այն-
պէս՝ խոստովանելի է յոյժ նպաստաւոր գոլ մա-
տենիս որոց կամիցինն ստուգագոյնս ինչ պատմա-
գրել յաղագս անցիցն անցելոց զայնու ժամանակաւ
՚ի Տայս յերեսաց անընդհատ արշաւանաց Պարսից,
Տագարացոց և արևելեան կայսերաց. զորոց պատ-
մեալքն ՚ի մատենիս թերևս նոր իմն լոյս տայցեն և
օտարազգի պատմագրաց ժամանակիս առ ՚ի հին ան-
ցիցն ճգրտագոյն հմտութիւն :

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՅ

	Սխմերգանք	1
Ա.	Ընթր ընդ աշխարհս Հայոց	5
Բ.	Յարդագս թագաւորութեան Հայոց	6
Գ.	Թէ որպէս Վէորդի երկրորդ անգամ դարձ առնէ 'ի վերայ աշխարհին Տայոց, յորում պարտեցան զօրքն յՆորայեւոյ	15
Դ.	Վ անն վերջին պատերազմն որ 'ի Շրջայ	16
Ե.	Թագաւորութիւն Աոստանդեայ	21
Զ.	Թէ որպէս թագաւորեաց Ռոմանոս	22
Է.	Ըսուին Ուռչայ քաղաքին	24
Ը.	Սահ Ռոմանոսի	26
Թ.	Թագաւորութիւն Սիւայեղին	26
Ժ.	Թագաւորութիւն Աոստանդեայ սրբւոյ Թէոդոսի որ կոչի Սոնովախ	52
ԺԱ.	Յարդագս կոտորածին որք եղին 'ի գաւառն Բասենայ . և 'ի լեանն որ կոչի Սմբատայ	44
ԺԲ.	Վ անն Ըրծինն անողորմ կոտորածին	53
ԺԳ.	Յարդագս մեծի պատերազմին որ եղև 'ի մեծ գաղտին Բասենոյ, յորում պարտեցան Հոռոմք	58
ԺԴ.	Թէ որչափ եղև Հայրապետին Պետրոսի մնալ 'ի Աոստանդնուպոլիս, կամ որպէս դարձն	60
ԺԵ.	Թէ որպէս անհնարին Հարաւ քաղաքն յրկայեղալ որ կոչի Վարս	61
ԺԶ.	Վ անն գաղտն' Սուլտանայ	62
ԺԷ.	Կատարած թագաւորութեանն Սոնովախին	72
ԺԸ.	Թագաւորութիւն Թէոդոսին որ թարգմանի Բճատուր	78
ԺԹ.	Վ անն աւերանայ երկրին Սիջազետայ, և որ ինչ 'ի նմա քաղաքք, և անչափ կոտորածին	87
Ի.	Թագաւորութիւն Աովրանոսի	88
ԻԱ.	Կործանումն Սիւայեւոյ շահատան քաղաքի	89
ԻԲ.	Վ անն չար աղանդին Թոնդրակեւոյ, որ երևեցաւ 'ի գաւառն Հարբայ և զբազումն խոտիկայ	95
ԻԳ.	Թէ որպէս և 'ի Սոնովաղոյ սահմանն բորբոքեցաւ Հրդեհ մըրութեանն' ասելի է	101
ԻԴ.	Վ անն տիեղերահոչակ քաղաքին Ընոյ խողտողմանն սրով	108
ԻԵ.	Յարդագս թագաւորին Յունայ, որ 'ի թագաւորէն Պարսից ձերբակալ եղև	112
	Յիշատակարան մատենիս	115

ՆԼԵՆԵՐԳԼՆԵՐ

ՋԱՄԱՆ ԵՅԻՆ մեղաւորք չարչարանաց, և դտին
 զմեղ նեղութիւնք անհնարինք. քանզի լցեալ զէղաւ՝
 չափ մեղաց մերոց, և ել աղաղակ մեր առաջի **Մտու-**
ծոյ. ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս
 իւր, և երկիր լցաւ յանօրէնութենէ. արդարու-
 թիւնն նուազեաց, և անառակութիւնն յաճա-
 խեաց, ժողովուրդ և քահանայ ստեաց **Մտուծոյ**: Ա-
 րոյ աղաղաւ ազգք օտարաճնաց օտարացուցին զմեզ
 ՚ի բնակութիւն մերմէ: Աւ դարձան փառք մեր յապա-
 կանութիւն. շունչ ՚ի մեզ ոչ մնաց, և կորեաք ՚ի
 հատման յուսոյ մերոյ. զօրացաւ մահ՝ և եկուլ, և դը-
 ժոխք շատ ասել ոչ կամեցան. ամենեցուն յարձակե-
 ցան ՚ի մեզ ձեռք, և յանգման՝ յաւուրս մեր ժա-
 մանակ ոչ ծանեաւ զմնացորդս պատուհասին վճար-
 մամբ անցելոց: **Յաջորդք** ՚ի յաջորդաց փոխանա-
 կեցին, և նուազեաց արդիւն արժարծիւ շնչոյ կեն-
 դանութեան. հաստատունք յաշխարհի ՚ի պանդխտ-
 ութեան իւրեանց պանդխտեցան երկրորդ անգամ,
 և եղեն վտարանդիք ՚ի ձեռանէ պանդխտաց ապրս-
 տամբաց: **Վսիրելեաց** քակտեալք՝ զորս ոչ սուր սա-
 տակեաց, ցրուեցան զօրէն աստեղաց մոլորական
 կոչեցելոց: **Յոր** յաւուրս մեր զարթեան պատե-

1 Յօրինակի միում՝ 1, 2-րդ շարքի շարքի
 և յայլում զէղաւ:

2 Ամենայն օրինակ յանգման. մին
 և եթ յանդիման:

րագմունք 'ի չորից կողմանց . յարևելից սուր , յա-
 րևմտից սպանունն , 'ի հիւսիսոյ հուր և 'ի հարաւոյ
 մահ . բարձան ուրախութիւնք յերկրէ , լուեցին ձայնք
 քնարաց , լուեցին բումբիւնք թմբկաց , բարձրացան
 աղաղակք լալեաց : Այսոքիկ այսքան . բայց ժամ
 է ' մեզ 'ի գլուխ պատմութեանս ընթանալ , և աս-
 տի սկիզբն առնել որպէս զի զիւրաժան լիցի մեզ
 բանս :

1 Մի օրին . ժամ էդէ :

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

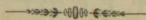
Ե Ր Ի Ս Տ Ե Կ Ե Ը Յ

ՎԵՐԳԵՊԵՏԻ

ԼԵՍՏԻՎԵՐՏՅԻՈՅ

ՎԱՍՆ ԸՆՅԻՅՆ ԸՆՅԵԼՈՅ Ի ՅԵՅԼԱՍԵՌՆ ԵԶԳԱՅ

ՈՐԻ ՇՈՒՐՋ ԶՄԵՕԻ ԵՆ

ԳՎՈՒԽ Ը.

Անցք ընդ աշխարհս Հայոց:

Եւ եղև յետ մահուան Գաւթի Ալլերապաղա-
տի, որ էր այր հզօր և աշխարհաշէն, մեծապարգև
և ազքատասէր, որ էր արդարև սահման խաղա-
ղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանգչէր ամենայն
մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որթով իւրով
և ընդ թղենեալ. իսկ զկնի մահուան նորա խաղայ
ինքնակալ թագաւորն Հոռոմոց Ա ասիլն՝ ի քսան և
հինգերորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ ծանր զի-
նու. և դէմ եղեալ զայ հասանէ յԵկեղեաց գա-
ւառ, զանց արարեալ զբազում թեանօք: Եւ ընդ-
առաջ ընթանան նմա աղատագունդ զօրքն Տայ-
ոց, և առատատուր պարգևօք՝ մեծարեալ ՚ի նմանէ
իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութի, ՚ի
պատիւ, ՚ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան
յոյժ: Իսայց կատարեցաւ առ նոսա մարգարէու-
թիւն հոգերգողին Գաւթի, թէ՛ «Ինդ առաւօտս
որպէս դալարի բուսցին, ընդ առաւօտս որպէս դա-

1 Մի օրինակ պարփեւեալ:

լարի զուարճացին և ծաղկեցին . ընդ երեկոյս
 [Թարչամեսցին չորացին և անկցին, : Քանզի Թա-
 գաւորն անցեալ յաշխարհն Ղըօրի՝ մերձ յամուրն
 որ Հաւաճիչն կոչի, երեկոթս առնէ : Ալ ոչ գիտեմ
 յորպիսի պատճառանաց ընդ միմեանս անկեալ ա-
 րեւմտական զօրն, որ կոչի Ղուզք, և ազատա-
 գունդն, եւ ՚ի նմին տեղւոջ մեռան յազատացն ե-
 րեսուն այր ՚ի յոյժ պատուաւորացն : Ալ այս ոչ ե-
 թէ առաւիր և ՚ի զուր անց ընդ նոսա, այլ քանզի
 նոքա յաւուր մեծի հինգչաբաթին դեղ մահու-
 խառնեալ ՚ի խորհուրդ պատարագին արբուցին նմա,
 և հեղձամահ արարեալ զերանելի անձն՝ բարձին ՚ի
 կենացս, ձանձրացեալ կենօք նորա, վասն առաջի-
 կայ խոստմանցն՝ որ ՚ի Թագաւորէն ակն ունէին .
 վասն այնորիկ Ղստուծոյ արգարագատ իրաւունքն՝
 ըստ գործոց նոցա հատոյց նոցա : Ալ յայնմ օրէ և
 այսր ոչ յաջողեցաւ երբէք ազատ ՚ի տանէ Տայոց
 ելանել, եթէ յերկարեաց զկեանս իւր, այլ վաղա-
 հուպ մահու վճարեցան և բարձան ՚ի կենաց : Ար-
 տամբեալ յանդիմանէ զնս բարձրն Ասայիաս՝ յորս
 ասէ . «Վոխանակ զի ոչ ախորժեաց ժողովուրդդ
 այդ զջուրն Աելովմայ որ գնայր խաղաղ, այլ կամե-
 ցան առնել իւրեանց Թագաւոր զՀաասիմ և զորդին
 Տաբելայ, վասն այնորիկ այսպէս ասէ տէր . Աս ածեմ
 ՚ի վերայ ձեր զջուր գետոյն զհզօրն և զյորդն, զար-
 քայն ասորեստանեայց և զփառս նորա, : Ալ այսո-
 քիկ այսքան :

Ալ ՚ի նմին տեղւոջ գայ հանդիպի Թագաւորն
 Ղիխազաց Ղագարատ, և հայր նորա Ղուրգեն, և
 մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ Թագաւորն :
 Ալ տայ Ղագարատայ զպատիւ Աիւրապազատու-
 թեան, և հօր նորա զՂագիստրոսութեան, և ար-
 ձակէ զնոսա խաղաղութեամբ . և ինքն երթեալ ան-
 ցանէ ընդ Հարք և ընդ Սանազկերտ . և վազ առեալ
 դառնայ ՚ի վերայ Ղագրեանդայ և գայ ՚ի քաղաքն
 Ախտեաց, և տիրէ բազում գաւառաց և բերդից
 և քաղաքաց : Ալ կացուցանէ ՚ի վերայ նոցա գոր-

1 Արիստ օրին . լսալ ասէալ : Ալ յայլում զէպդ ասէալ :

ծակալս և դատաւորս և վերահացուս . և ինքն դառնայ զճանապարհս իւր խաղաղութեամբ , և հասանէ 'ի թագաւորական քաղաքն իւր 'ի Աստանդնուպօլիս : Այս եղև 'ի չորեքհարիւր յիսուն թուականիս և դադարեալ երկիրն հանգեաւ ամս ժող :

Ալ ինքն թագաւորն երթեալ վճարէ զհոգս արևմտական կողմանն . քանզի տիրէ Ռուլլարաց աշխարհին , գաւառաց և քաղաքաց նոցա , զոր 'ի բազում ժամանակաց հետէ 'ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ՝ անհանգիստ պատերազմօք ոչ կարաց ընդ ձեռամբ առնել . իսկ այժմ պատեհութիւնքն նմա 'ի դէպ ելանէին : Քանզի որ ունէր զաշխարհն՝ յաղթողն 'ի պատերազմունս , վախճանեցաւ իւրային մահուամբ . իսկ որդիք նորա՝ քանզի ոչ հնազանդեցան միմեանց , անձնատուր եղեալ ելին առ թագաւորն . քանզի «Վնայն թագաւորութի բաժանեալ յանձն՝ ոչ կարէ կեալ» : Այս է Ռուլլարաց երկրի առնլոյն օրինակ : Իսկ թագաւորն զորդիս Ռուլլարաց բռնակալին հանեալ 'ի ժառանգութենէ իւրեանց զարմօք և ազգաւ , և տայ նոցա տեղիս յաշխարհն չորումոց . իսկ զզօրն աշխարհին՝ խաբանօք 'ի մի վայր ժողովէ , որպէս թէ պարգևս տալ նոցա , և գրով զհամարս նոցա կալեալ՝ առաքէ զնոսա յարևելս անդառնալի եկիւք : Արք եկեալ զաշխարհս յաւեր դարձուցին . վայ նոցա դալոյն յարևելս , և վայ ուր նոքա անց և դարձ արարին . ահա ազգ չար և անողորմ , ազգ դառնասիրտ և հարկանօղ . 'ի դէպ է ասել առ նոսա զմարգարէականն ողբս . «Վաջ նորա դրախտ փափկութեան , և վերջ նորա դաշտ արականութեան » : Ալ այսօրիկ այսքան . բայց մեք 'ի կարգ պատմութեանս դարձցուք :

Յամի չորեքհարիւրերորդի և վաթսներորդի չորրորդի թուականիս մերոյ՝ մեռաւ թագաւորն Վիխազաց Ռազարատ , և թագաւորէ Վեորդ որդի նորա՝ . առ որ գրէ ինքնակալ թագաւորն Ա ասիլ հրովարտակ , որ ունի օրինակ զայս . եթէ Օր 'ի Արևապաղատին բաժնէ ետու՝ հօրքում 'ի պարգև՝

1 Մի օրին . յաւելու ընդ նորա :

2 Մի օրին . 'ի քսան :

Թո՛ղ, և քո հայրենեացն միայն լեր իշխան : Իսկ նա ո՛չ առնու յանձն . այլ ՚ի մանկական տիսն հպարտացեալ՝ զընդդէմնն առնէ պատասխանի, Թէ՛ Օ որ իմ հայրն կալեալ է իշխանու թեամբ, յայնմանէ՛ և տուն մի չտամ ումեք : Իսկ ինքնակալին լուեալ զայս, զօր առաքէ բռնու թեամբ տիրել աշխարհին : Արոց ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ ՚ի մեծ աւանն Ախտեաց, ՚ի փախուստ դարձուցին զզօրս հռոմոց . բայց քաղաքին և այլ շինանիստ տեղեացն՝ չմեղան ինչ : Եւ յս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց :

ԳՎ ՈՒՎՍ Բ .

Յաղագս Թագաւորութեան Հայոց :

ՅԱՅՆՄ Ժամանակի էր և Հայոց աշխարհին Թագաւոր Գագիկ որդի Լճոտոյ, եղբայր Սմբատայ և Գուրգենայ, ՚ի ցեղէն Բագրատունւոյ, այր հզօր և յաղթօղ ՚ի պատերազմի . սա ՚ի խաղաղութեան կալաւ զաշխարհս Հայոց : Ի սորա Ժամանակս պայծառացան կարգք եկեղեցւոյ, և լուսաւորեցան մանկունք ուխտի սրբութե . ՚ի սորա աւուրս՝ Վցաւ երկիր գիտութեամբ տեառն՝ իբրև զջուրս բազումս որ ծածկեն զճովս, ըստ մարգարէին կանխաձայնութեան : Բանզի ունէր զաթոռ հայրապետութեան տէր Սարգիս, սնեալ սրբութեամբ ՚ի ծոց եկեղեցւոյ, և վարժեալ կրօնաւորական ճգնութեամբ ՚ի կրօնաստանն՝ որ կոչի Սեանայ կղզի . զոր շնորհին Լստուծոյ կոչեն ըստ արժանաւորութեան, և նստուցանեն յաթոռ մերոյ լուսաւորչին . որ նորին կարգօքն քաղաքավարեալ ՚ի մարմնի, բարի հանգիսիւք աւարտեաց զկեանս իւր :

Եւ էին յայնմ Ժամանակի վարդապետք՝ Սարգիս և Տիրան անուն և Յենովք, որ կաթողիկոսարանին էին վարդապետք . և Սամուէլ, որ կամբջացն ձորոց վանացն առաջնորդութեամբ հովուէր . և Յովսէփ որ հնցուց էր նախագահ . և Ստեփաննոս

Տարոնացին որ զաշխարհապատում գիրսն շարա-
դրեաց սքանչելի յօրինուածովք, սկսեալ 'ի մարդն
առաջին և գայ բովանդակէ զպատմութիւն իւր 'ի
վախճանն Վագկայ, վասն որոյ պատմութիւնս է .
եւ Յովհաննէս 'ի նոյն գաւառէ, զոր վերադիր ա-
նուամբ Աղեւն կոչէին, որ զհաւատոյ գիրսն գը-
րեաց . և Վրիգոր յոյժ իմաստունն բանիւք . և այլք
բազումք, յորոյ աւուրս բարձրանայր յոյժ եղջիւր
եկեղեցւոյ ուղղափառ խոստովանութեամբ : Իսկ
որք խէթ աչօք հայէին 'ի մեզ, 'ի սոցա վարդապե-
տական հանդիսիցն կորակնեալք իբրև զմկունս 'ի
ծակս որմոց սողոսկեալ մտանէին : Եւ այսոքիկ այս-
քան :

Իսկ թագաւորն Վագիկ յերկար ժամանակաւ վա-
րեալ՝ զթագաւորութիւնն, և բարի յիշատակաց ար-
ժանի լեալ, 'ի խորին ծերութեան լուծանէ զկեանս
իւր . և պայազատեն զիշխանութիւնն որդիք նորա
Սմբատ՝ զոր Յովհաննէս կոչէին, և Բշտ նորին
հարազատն : Եւ էր Սմբատ մարմնով հարստի և
յոյժ թանձր, բայց իմաստութեամբ ասեն առաւել
գոլքան զյոգունս . իսկ Բշտ բարեկարգ ունելով
զգիրս մարմնոյ, քաջասիրտ և պատերազմասէր գո-
լով : Սքա լը միմեանս անկեալք հակառակութեամբ
վասն բաժնից երկրին՝ կարօտացան իրաւանց և դա-
տաստանի : Արոց եկեալ թագաւորն Վիխազաց
Վէորգ՝ 'ի խաղաղութիւն համոզեաց զնոսա . եւ
տայ բաժին երկանուանն Սմբատայ՝ զամուրն Բնի և
որ շուրջ զնովաւ գաւառք, վասն անդրանկութեան .
իսկ Բշտայ զներբին կողմն աշխարհին՝ որ հայի 'ի
վերայ Պարսից և Սրաց : Եւ հաւանեալ Սմբատ
դարձաւ 'ի քաղաքն իւր . և 'ի ճանապարհին իջլանս
արարեալ վասն ծանրութեան մարմնոյն, յանհոգս
ննջէր . իսկ մի ոմն յիշխանացն 'ի կողմանէն Բշտոյ՝
'ի դատ կացեալ առաջի Վէորգի, ասէ՝ թէ Շատիկ
իմ բնական տեղի է, զոր անիրաւաբար տարաւ յինէն
Սմբատ : Օ որ լուեալ Վէորգի, մեծասաստ ցաս-
մամբ 'ի բարկութիւն բրդեալ՝ զօրս առաքեաց զինի

1 Երկու օրին . զլեւան և զնախաորութիւնն :

նորա . որք եկեալ հեղան յանկարծուստ 'ի վերայ նորա , և նա վասն ծանրութեան մարմնոյն ոչ կարաց նստել յերիվարն . իսկ իշխանքն որ զհետ նորա , քաջապէս 'ի փախուստ դարձեալ՝ բազում կոյտս գիւկանց զհետ մտելոցն 'ի ճանապարհին կացուցանէին մինչև 'ի դուռն Մուոյ : Այլ անտի դարձեալ , զեկեղեցիս կաթուղիկոսարանին 'ի զարդուց կապուտ կողպուտ արարին . և զբեւոս խաչին՝ հանեալ՝ նախատանօք ասէին , թէ Տանիմք և ձիոցն լուսին առնեմք . զոր 'ի դիպող ժամու հատոյց նոցա արդարադատն Մտուած 'ի ձեռն Հոռոմոց , զոր յիւրում տեղւոջն ասասցուք :

Իսկ զՍմբատ կալեալ տարան առ Վէորգին , զոր հրամայեաց ունել 'ի պահեստի . և ապա առեալ երիս բերդս՝ արձակեաց զնա :

Իսկ Մշոտ՝ վասն զի որ շուրջ զսահմանաւ նորա մեծամեծք էին , զբազումս 'ի տեղեաց նորա տարեալ էին անիրաւաբար , առ որս ոչ կարաց համբերել վասն որոյ թողեալ զաշխարհն՝ երթեալ հասանէ 'ի դուռն՝ Հոռոմոց . և հաճոյ եղեալ նմա՝ խնդրէր զորս յօգնականութիւն , և առեալ գայ անցանէ յաշխարհն իւր : Այլ յաջողեալ նմա յՄտուծոյ , տիրէ բազում գաւառաց և բերդից . եւ զօրանայ քան զամենեսին և որ յառաջ քան զնա էին . մինչ զի բազումք 'ի մեծամեծացն՝ զհայրենի տեղիս իւրեանց 'ի նա թողեալ , նմա զանձինս կամօք 'ի հնազանդութիւն ետուն : Մինչև ցայս վայր պատմութիւնս մեզ հեշտալի է :

Իսկ 'ի չորեքհարիւր վաթսուն և եօթն ամի թուականիս մերոյ՝ առաքէ ինքնակալ թաղաւորն՝ զնիկոմիտացի իշխան ոմն , որ եկեալ մարդահարկ արկանէ յերկրիս . և ժողովեալ բազմութիւն մարդկան՝ սկիզբն առնէ վերստին շինելոյ՝ զՎէորգուպօլիս :

Այլ 'ի չորեքհարիւր վաթսուն և ութ թուականին՝ ձեռնադրի տէր Պետրոս 'ի կաթողիկոսութիւն առ կենօքն տէր Սարգսի : Այլ 'ի չորեքհարիւր եօ-

1 Երեքին ևս այսպէս ունէին : 3 Այլ օրին . շինմիտացի , և
 2 Երկու օրին . Թագաւորին հո- միւս շինմիտացի :
 4 Մի օրին . Թէոդոսոսապօլիս :

Թանասուն թուականին՝ դարձեալ խաղայ ինքնա-
կալ թագաւորն ծանր զօրու, և գայ յարևելս. և
եկեալ իջևանս առնէ յընդարձակ դաշտն Վարնոյ .
և առաքէ դեսպանս առ Վէորգի վրաց իշխեցողն,
գալ ինքեան՝ ի հնազանդութիւն : Վանդի և ե-
պիսկոսոս ոմն վրացի ազգաւ՝ որ նստէր ի քա-
ղաքն Վաղարշակերտ, երթեալ թագաւորին ընդա-
ռաջ, վնտահուութիւն տայր բանից, թէ Յորժամ
Ղկեղեաց կամ՝ ի Վարին ելանես, քեզ ընդառաջ
գայ : Եւ նա նորին բանիցն հաւատացեալ, և յայն
սպաստան՝ մնայր նր՝ գալստեանն օթեանն յօթեանս
փոխելով : Եւ նա ոչ առնոյր յանձն գալ ի կոչ թա-
գաւորին . քանզի բազումք ի նորայոցն ահարկանէին
նմա, թէ ի տեսանել զքեզ՝ կամ մեռանիս, կամ
արգելական առնէ, և ոչ ժամանես ի քո պատիւն :
Իսկ թագաւորն անցեալ ի Ղասեան, երկուս և երկս
պատգամաւորս առաքէ, քանզի յոյժ կամէր խաղա-
ղութեամբ վճարել զիւր ճանապարհորդութիւնն,
և աշխարհի մնալ ի շինութեան : Եւ գա ի սպառել՝
պատգամացն, ի բարկութիւն շարժեալ թագաւորն՝
հրաման տայր հրով և սրով և գերութեամբ ապա-
կանել զմեծ աւանն՝ որ կոչի ( ) կովի, և որ շուրջ
զնովաւ գիւղք և ագարակք որ ի բաժնին էին . զո-
րոյ զգերինն առեալ, հրաման տայ խաղացուցանել
ի դաւառան Խաղտեաց, և ինքն գէմ եղեալ անցա-
նէ ընդ Ղասեանն, և հասանէ ի Վանանդ՝ կամ ի
Փորակ : Իսկ Վէորգի դիպօղ ժամ գտեալ՝ հասա-
նէ ի վերայ քաղաքին Ուխթեաց, և հրամայէ զօ-
րացն հրով կիզուլ զգեղեցիկ դաստակերտս նորա, և
յաւարի վարել զինչս նորա, բայց մարդոյ մի ինչ մե-
ղանչել : Իբրև լուաւ զայս թագաւորն, ևս քան
զես ի բարկութիւն բրդեալ՝ դառնայ ի վերայ նո-
րա . և պատահեալ զօրքն միմեանց մերձ ի ծովակն
որ կոչի Պաղակացիս, ահագին զզրգամամբ զմիմեանս
հարկանէին : Ուստի ի շողալ սուսերացն և ի փայ-
լիւն սաղաւարտացն՝ հրոյ փայլատակունք զլերամբն
անկանէին, և ի կովիւն սուսերացն կայծակունք

1 Մի օրին . պարգամասորան : 2 Երկու օրին . ի գաստան կարմիր գորտի :

հրոյ հատեալ՝ յերկիր անհանելին : Բնդ որ և ինքն իսկ թագաւորն նայեցեալ՝ զարմանայր ընդ քաջութիւնն պատերազմողացն , զի իբրև զյորձանս գետոց ընդ վիմի հարեալ , այսպէս զօրքն հուռմոց ընդ նոսա հարեալ՝ ընդ կրօնկն դառնային : Յորում տեղեոջ մեռաւ մեծ իշխանն Բաա , մօրից պատահեալ երիվարին՝ ոչ կարաց անցանել . յորոյ վերայ սուր եղեալ սպանին զգովելի անձնն , որ սուգ մեծ հասոյց տանն Տայոց : Իսկ Ղաեորզի զօրօք իւրովք երթեալ ամրանայ յամուրն Լիխազաց . և թագաւորն ընդ կողմանս աշխարհին զօրս առաքէ , ասպատակ արձակէ , պատուէր տայ՝ մեծասաստ հրամանաւ մի ողորմիլ ծերոյն և մի երիտասարդին , մի տղային և մի հասակաւ կատարելոյն , մի առն և մի կնոջ , և մի ամենեկին ամենայն հասակի . և այսու ձեռնարկութեամբ քանդեալ ապականէ գաւառս երկոտասան : Յորս էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի և բազում արտասուաց արժանի . քանզի բարձրաձեղուն ապարանք արքունաշէն տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախիւք և հնարագիտութեամբ ճարտարաց՝ ՚ի սքանչանս տեսողաց և ՚ի վայելս ուրախութեան բնակողացն շինեալ էին , հրայրեացք անկեալ կործանեցան , և որք նոցին տեարքն՝ առ նմին սրակոտորք : Լաւղ պատմութեանս , աւաղ չար արարուածին . զիւրդ կարացից ես աղքատս գիտութեամբ և տխմարս քան զամենեսեան ընդ զրովարկանել զայն ժամու զլեալն , և կամ ողբալ ըստ արժանւոյն զմեր թշուառութիւս . Քայսոբիկ Արեմիայի հոգւոյն են , որ գիտէ զողբսն ըստ թշուառութեանն յօրինել : Բայց մեք խուն բանիւք զերկայնս զայսոսիկ արձանացուցանեմք ըզպատմութիւս ՚ի լուր լսելեացն ազգի՝ որ գալոցն է . որպէս զի որդիք որ ծնանիցին՝ յարիցեն և պատմեցեն զայս որդւոց իւրեանց . որպէս զի մի մօռասցին զգործս Լստուծոյ , որ արդարակ՝ կշռով հատուցանէ ամենեցուն՝ որք խոտորին յիրաւանց նորա , ըստ Յօբայ բանիցն՝ « Հատուցէ , ասէ , յանդիման ատելեացն իւրոց , և ոչ յամեցուցէ » :

1 Մի օրին . Գիտասէան պատմելի
 քայ մի ողբելի և այլն :

2 Մի օրին . արդար :

Արդ էկ համարեա՛ ինձ զօրինակն զայն ժամու ա-
րարուածին՝ և զպատուական և զհարկեւոր արիս ծե-
րոցն ընդ արիւն և ընդ ապաժուժ թաթաւեալ, զե-
րիտասարդսն սրակոտորս, զանթիւ և զանհամար զա-
չացունս զորոց զլուսարանս խաւարեցուցին : Ար-
ծեմ թէ այսօքիկ ՚ի դէս անց ընդ նոսա, փոխանակ
զի զարքունապրոշմ՝ նշանին բեւեռսն հանեալ ՚ի
դուռն կաթուղիկէին, նախատանօք ասէին՝ լուսին
առնել երկւարացն . այս իրաւամբք անց ընդ նոսա,
և որ առ սօքօք դառն տեսու թիւնն : Ազատ կանայք
՚ի հրապարակս ելեալ, և զքօղն ՚ի գլխոցն ՚ի բաց ա-
ռեալ անպատկառ ընդդէմարեու ՚ի խայտառականս
անկեալ՝ և որք հետի ոտիւք ՚ի տես հիւանդաց կամ
յուխտի տեղիս հազիւ երթային, այժմ մերկ գլխով
և ոտամբ՝ առաջի գերչացն գնան, մերկ ՚ի զարգուց,
անկեալ ՚ի պատուոյ, մատնեալ ընդ բիւր անարգա-
նօք : Իսկ զկաթնասուն տղայսն, զկէսն ՚ի գրկաց մարցն
առեալ զքարի հարկանէին . և զայլս ՚ի գիրկս մարցն
աչտէիւք խոցեալ՝ ընդ կաթն մարցն զարիւն ման-
կանցն խառնէին . և զկէսն ՚ի կիցս ճանապարհացն
ընկեցեալ ՚ի սմբակս երկւարացն՝ առ հասարակ սա-
տակէին : Այլ Աստուած քո յայնժամ ներողութեն .
նյլ թագաւորին անողորմ հրամանատուութեանն :
Սակայն այսու ամենայնիւ ոչ շիջաւ բարկութիւն
նորս . այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է այլս
՚ի վերայ սորին յաւելուլ չարիս : Այլ այսու գործով
զբարեչէն երկիրն անմարգի արարեալ՝ յաւեր յա-
մայի կացուցանէր մինչև ՚ի գալ ձմերայնոյն :

Իայց ոչ գիտեմ որպիսի օրինակաւ անց ընդ նոսա
այս ամենայն . եթէ ըստ կարգի իրատու, եթէ վն
առաւելեալ ամբարշտութեան բնակչաց երկրին, ե-
թէ վասն դժնաբարուց արեւմտական զօրացն ՚ի
խուժադուժ ազգաց ժողովելոցն : Իսկ թագաւորն
գառնայ ՚ի ձմերոցն ՚ի մարմանդս Պոնդոսի, և ի-
ջեալ ՚ի գաւառն Իսաղտեաց՝ երեկօթս առնէ : Ա-
րում զհետեկեալ հայրապետին Պետրոսի՝ հանդիպի
նմա յաւուրս Աստուածայայտնութեան մեծի տօ-

1 Մի օրին . արարուածոյն :

2 Մի օրին . սփէամբ :

նին , և մեծարեալ պատուի 'ի նմանէ :

Իսկ 'ի լուսաւորութեան աւուրն , յորում օրէն է քրիստոնէից թագաւորաց և իշխանաց 'ի բարեպաշտութեան կացելոց՝ զի ընդ առաջնորդս եկեղեցւոյ հաւասարէն զանձինս , և հետի ոտիւք 'ի ջուրս ի ջանէն , և անդ կատարէն զխորհուրդ տէրունական մկրտութեան . արդ 'ի հանդիպման աւուրն՝ հրամայէ թագաւորն հայրապետին Պետրոսի օրհնել զջուրն ըստ մերոյ կանոնիս , և հռոմոնց եպիսկոպոսացն , որ անդ գիպեցան՝ ըստ իւրեանց կանոնին : Եւ 'ի հեղուլ հայրապետին զտէրունական իւղն 'ի ջուրսն , ցնցուզս լուսոյ ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց 'ի ջուրցն . զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան , և փառաւորեցին զՍտուած . և բարձրացաւ եղջիւր հաւատոյս մերոյ : Եւ ևս առաւել պատուով մեծարեալ 'ի թագաւորէն և 'ի սպայիցն՝ հայրապետն Պետրոս , զառնայ 'ի տուն իւր : Իայց անդ եղև հայոց կորստեան գիր և նամակ . քանզի Յովհաննէս պատուէր տուեալ էր հայրապետին , եթէ գրէ գիր և տուր կտակ թագաւորին , զի յետ իմոյ վախճանին՝ զիմ քաղաքս և զերկիրս նմա տաց 'ի ժառանգութիւն . քանզի իւր ոչ գոյր որդի թագակալ թագաւորութեանն . վասն զի որդին նորա՝ վախճանեցաւ , և ոչ ժամանեաց 'ի պատիւ հօրն : Եւ թագաւորն երթեալ հասանէ 'ի ձմերոց յառաջասացեալ տեղին . և զօրքն զմարդագերին վաճառակուր արարին 'ի հեռաւոր ազգս :

Ի սոյն ժամանակս փոխի յաշխարհէ սուրբ և արժանաւոր հայրապետն տէր Սարգիս , և է գերեզման նորա 'ի հռոմոսի վանքն :

1 Այլ օրին . որդին նորա երկաթ վախճանեցաւ . միւսն՝ որդին նորա վաղ վաղճանեցաւ և լծամանեալ :

ԳՎ ՄԻՒԹ ԳՎ .

Թե՛ որպէս Թագաւորն երկրորդ անգամ դարձ առնէ 'ի վերայ աշխարհին Տայոց , յորում պարտեցան զօրքն վեռիացոց :

ԻՍԿ ինքնակալն զձմերոցսն 'ի գլուխ հանեալ 'ի մարմանդսն Պոնդոսի , 'ի հասանել գարնանաբեր ժամանակին , խաղայ դարձեալ նոյն հետայն 'ի վերայ Տայոց . և անցեալ ընդ բազում օթեանօք՝ գայ բունակի 'ի գաւառն Բասենոյ : Իսկ բազումք յիշխանացն հռոմոց , զորս ընդ ժամանակս ժամանակս յայլևայլ պատճառս 'ի պատուոյ իշխանութենէ ընկեցեալ էր Թագաւորին , որք իբրև առիւծունս 'ի գառագիղս մռնչէին , աստ դիպօղ ժամ գտեալ 'ի մի վայր ժողովեցան . և խորհուրդ վատ 'ի մէջ առեալ , խորհուրդ՝ զոր ոչ կարացին հաստատել , խորհեցան միաբանութեամբ ապստամբել 'ի Թագաւորէն , կացուցանել Թագաւոր զոր ինքեանք կամիցին : Աւ իբրև յայս հաստատեցան , ապա լուսացուցին զխորհուրդսն , յընդարձակ դաշտին բանակ կապեցին . յորում անթիւ բազմութիւն մարդկան 'ի մի վայր ժողովեցան , և սկսան զԹագաւորական պատիւն՝ յիբերարս հարկանել : Աւ ապա միաբանեալ ամենեցուն բունն հարին զորդւոյն Փոկասայ , զոր Առավիզն կոչէին , որ վասն հօրն մեղանաց 'ի վաղնջուց հետէ յիշխանութեան պատուոյ անկաճ էր : Ար ոչ հաւանեալ՝ չառնու յանձն . որք ոչ Թուլացան 'ի խրնդրոյն , այլ բունագատեալ հաւանեցուցին մինչև յանձն էառ :

Օր իբրև լուաւ ինքնակալն՝ 'ի մեծի տարակուսանաց միջի անկեալ կայր , և երթեալ ամրանայ յամուրս բերդի միջ որ կոչի Մաղդատ . քանզի հին սովորութիւն է այս տանն հունաց : Բայց ոչ գիտեմ եթէ աստուածային իրաւունք են այս , որ չէ պարտ ծառայից 'ի վերայ տերանց յառնել , և եթէ

1 Մի օրին . առ յերեւոյն :

Թագաւորին յայնժամ առանձինն բարեշնորհութի
էր . զայս հաւաստեալ գիտեմ, և աչօք իմովք տե-
սի, զի որք յարեան 'ի վերայ նորա՝ ծիծաղելի մա-
հուամբ ելին 'ի կենացս . որպէս յառաջինսն 'ի սկզբ-
բան Թագաւորութեան իւրոյ ապստամբեաց 'ի նը-
մանէ Սարգ որ կոչի Սիկլառոս, և տարաւ զհո-
ռոմս՝ համարեա թէ բնաւ զամենայն զհետ իւր,
մինչ զի Թագաւորին խնդրել զօր յօգնականութիւն
'ի Սրաց կիւրապաղատէն . որովք հարեալ զբռնա-
կալն՝ փախստական հանէն յաշխարհէն, որ երթեալ
անկանի 'ի Քաբելովն 'ի քաղաքն Քաղզէացոց : Աւ-
ապա զհետնորա զնոյն ախտ ախտացաւ նորին անուա-
նակիցն Փոկաս, և տիրեաց ամենայն արևելից ամս
եօթն : Որ և չորս հազար մարդով միայն անցեալ
գիշերի ընդ ծով, 'ի վերայ անկանի բիւրաւոր զօրաց
ապստամբին, և յայնքան բազմութեան ոչ ոք մե-
ռանի, բայց միայն ինքն ապստամբն գլխովին . զո-
րոյ զգլուխն հատեալ՝ հրամայէ հարկանել փող խա-
ղաղութեան . և 'ի դադարել պատերազմին՝ իւրա-
քանչիւր 'ի զօրացն դառնան 'ի տունս իւրեանց . և
ինքն Թագաւորն մեծաւ յաղթութեամբ երթեալ
մտանէ 'ի քաղաքն իւր 'ի Արստանդնուպօլիս :

Այոնպէս և աստ ոչ ինչ յերկարեցաւ նոցա ման-
կական խաղուն արարուած, և կամ 'ի վերայ աւա-
ղոյ շինուած, որ 'ի բախել հեղեղացն վաղվաղակի
անկեալ կործանեցաւ : Քանզի Քաւիթ որ ' Սենե-
քերիմ կոչիւր, որ նեղեալ 'ի Պարսից՝ տայ զհայրենի
ժառանգութիւն իւր գտունն վասպուրականի յինք-
նակալն Սասիլ, և առնու փոխարէն զքաղաքն Սե-
բաստիա և որ շուրջ զնովաւ դաւառք : Աւ այսօքիկ
ոչ հեռի ժամանակաւ, այլ երկու կամ երեք ամօք
յառաջ գործեցաւ . և յայնմ հետէ և այսր տիրե-
ցին հռոմք արևելից : Սա յայնժամ 'ի խորհուրդ
միաբան ապստամբացն էր, և հաւատարիմ առ նո-
սա . որ յանկարծակի իբրև 'ի բնոյ զարթուցեալ,
կամ իբրև զհզօր այր՝ զի Թափէ զգինի, տեսեալ
զգործսն անպատեհութեան, և զի ոչ գոյր այլ ի-

¹ Երկու օրին . Սենեքերիմ :

ւիք հնար խափան առնել չար միաբանութեանն, ապա 'ի միում առուր յեղակարծ ժամու՝ առնուն զոր թագաւորն անուանեցին, ելին արտաքս 'ի բանակէն որպէս թէ 'ի խորհրդական բանից՝ պատեհու թիւն . և յանկարծակի սուր 'ի վեր առեալ սպան զնա . և հատեալ զգլուխն և տուեալ ցծառայս իւր՝ փութապէս հասուցանէ առ թագաւորն :

Իսկ ժողովուրդքն՝ 'ի լինել այսորիկ այսպէս, այր զարամբ ելանէին փութապէս զանխաբար 'ի տունս իւրեանց հասանել . և առժամայն խափանեցան ամենայն խորհուրդք նոցա :

Իսկ թագաւորն տեսեալ զգլուխ բռնակալին, հրամայեաց 'ի վերայ ձողոյ բարձրացուցանել 'ի տեսիլ ամենայն բանակին . քանզի էին բազումք 'ի նուցանէ որ թէպէտ ոտին ընթացիւք զհետ թագաւորին էին, այլ բանիւ և խորհրդով ընդ ապստամբին միաբան էին : Օ այս առնէ ըստ իւր խորին խմաստութեանն, որպէս զի տեսեալ զայն՝ 'ի բաց կայցեն 'ի նանիր խորհրդոցն, և ուղղեսցին 'ի սիրտս իւրեանց 'ի հնազանդութիւն թագաւորին :

Յետ այսորիկ իջանէ թագաւորն զօրօք յընդարձակ դաշտն Բասենոյ, և առաքէ հեծեալս 'ի հեթանոսական զօրացն կալանաւորս ապստամբին Փերսի . և ինքն խաղացեալ հասանէ 'ի սպառուածն Բասենոյ, 'ի տեղուջն որ կոչի Սալքորա, և խոր փոսիւ պատնէշ արարեալ շուրջ զբանակաւն՝ դադարէ անդ ամսական առուրբք կամ ևս առաւելագունիւք :

Իսկ առաքեալքն 'ի թագաւորէն կալեալ զՓերս և զԼնդրոնիկէ զնորուն փեսայն, որ էր համախորհ նորին, և ածեալ մինչև յամուրն որ կոչի Կաղտոյ առիձ՝ 'ի սպառուածն Վարնոյ, և հասեալ յագարակն՝ որ հայի ընդդէմ ամրոցին, իջևանս արարեալ, և յառաջ ածեալ զՓերսն և զԼնդրոնիկոսն՝ հատին զգլուխս նոցա : Բանզի զայն պատուէր տուեալ էր նոցա թագաւորին . վասն զի նոքա յապստամբելն իւրեանց դաշնաւորք եղեն Լիխազին և խոստացան

1 Մի օրին . 'ի խորհուրդ պատեհութեան :

2 Երկու օրին . խաղտոյ առին :

մինչև յայն տեղի տալ նմա 'ի բաժին' 1 . վասն զի յառաջ ժամանակաւ կալեալ էր զայն Պաւթի կիւրապաղատի, բայց ոչ իբրև զիւր հայրենի ժառանգութիւն, այլ պարգևք էին այսօրիկ 'ի թագաւորէն վասն նորա միամիտ հնազանգութեանն . և զի խոստացեալ էր՝ յետ իւր վախճանին զիւր գաւառն տալ 'ի թագաւորն' 2 , նոքա զայն չաճէին զմտաւ, այլ առատամիտ 'ի պարգևս լինէին՝ որ չէր իւրեանց : Վասն այնորիկանդ հրամայեաց թագաւորն զգլուխս նոցա բառնալ :

ԳՒ ՈՍԻՍ Գ .

Վասն վերջին պատերազմին որ 'ի Շղխայ :

Եւ թագաւորն զաւուրսն զորս եկաց 'ի Սալքորայ, քանզի երիս բերդս իւրեանց դաստակերտօքն ինդրէր 'ի Ղեորգէ, զոր Ղուրգինայ տարեալ էր 'ի բաժնէն Աիւրապաղատէն անիրաւաբար, առաքէր առ նմա դեսպանս, և քաղցրական բանիւք գրէր առ նա, թէ զոր քո ոչ է հայրենի ժառանգութիւն՝ թող, և կայ խաղաղութեամբ 'ի քո բաժնիդ, և մի խափան առնէր իմ ճանապարհին որ 'ի Պարսիկս : Եւ նա ոչ առնու յանձն . յետոյ առաքէ զՕաքարիա՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, զեպիսկոպոսն Վաղարշուկերտոյ . որոյ երթեալ հաւանական բանիւք պատրեալ զՂեորգի, որում՝ յանձն առնու, և գրէ առ թագաւորն տալ զոր ինդրէրն որոյ առեալ զգիրն դարձաւ ուրախութեամբ :

Եւ եկեալ օրագնաց մի ճանապարհ՝, յիջավանսն՝ յոր օթեանս առնլոց էր, փութանակի հասին զկնի նորա սուրհանգակք 'ի ինգիր գրոյն, քանզի զղջացաւ անմիտն . և առեալ դարձան անդրէն : Իսկ նա երթեալ հանդիպի թագաւորին, և պատմէ զե-

1 Երեք օրին . 'ի բաժնի :

2 Մի օրին . խափտարին :

3 Մի օրին . զոր :

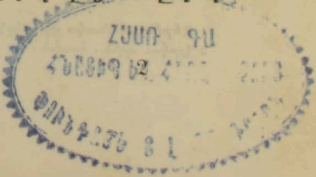
4 Այլ օրինակք զօրոգնաց մի 'ի ճանապարհին իջավանսն :

ղեայն . ապա հարցանէ թագաւորն վասն զօրացն ,
 և վասն կազմ լինելոյ նոցա 'ի պատերազմական հան-
 դէան : Պատասխանի տուեալ Օգբարիայն ասէ ,
 թէ Րազուժ զօրս ունի որպէս ոչ այլ ոք , և հզօրս
 զօրութեամբ և պատրաստ առ 'ի պատերազմել :
 Օոր լուեալ թագաւորին , 'ի բարկութիւն շար-
 թեալ ասէ , թէ Եւ դու յապտամբիցն ես եկեալ ,
 ահ արկանես ինձ : Եւ հրամայէ խաղաղացուցանել
 զնա 'ի Կոստանդնուպօլիս , ասելով . Երթ գաղա-
 րեա՛ անդ , մինչև ես փախստական 'ի քեզ եկից : Եւ
 հրամայէ տարողացն հատանել զլեզու նորա : Որոյ
 երթեալ և ոչ ևս դարձաւ 'ի տեղի իւր . այլ մնաց
 'ի նոյն մինչև ցօր մահուան իւրոյ :

ԿԵԾ

Յետ այսորիկ թողեալ թագաւորին զբանակետղ
 իջևանին Սալբորայ , խաղայ զօրօքն յառաջ՝ 'ի տե-
 զւոջ որ կոչի Շ զփայ : Օոր իմացեալ Րփխազին ,
 մինչդեռ չև էին բանակեալ և պատնշաւ ամրացեալ ,
 խորամանկի այսպիսի օրինակաւ : Վխաւոր զոմն յիւ-
 րոց եպիսկոպոսացն դեսպան առաքէ . և ինքն զկնի
 դեսպանին զօրօքն զհետ ընթանայ՝ որպէս թէ յան-
 պատրաստից 'ի վերայ հասեալ՝ զարհուրանօք զնո-
 սա 'ի փախուստ դարձուցանիցեն : Որք ելեալս թափ
 ձիով՝ այր զընկեր յառաջէր ոչ պատերազմի օրինա-
 կաւ , այլ որպէս թէ առ յապուռ . որպէս 'ի հնումն
 յաւուրն Յովրամայ՝ Սովաբացիքն 'ի վերայ Իս-
 րայէլի եկեալ հարան 'ի սուր դառնութեան , նոյն-
 պէս և սոցա հանդիպեցաւ : Սան զի յանդգնա-
 բար հասեալ 'ի վերայ երկվարացն , 'ի զօրութենէ
 պակասեալ՝ վասն ծանրութե և վասն երկաթակուռ
 զինուոցն , և վասն արագ և յերկար ընթացիցն , որք
 առժամայն անաշխատ 'ի մէջ առեալ զնոսա զօրացն
 հռոմոց , կոտորեցին անթիւ բազմութիւն : Իսկ
 մնացեալքն թագաւորաւն իւրեանց փախստական ե-
 ղեալ՝ անկանէին յամուրն՝ Րփխազաց . որոց զհետ
 երթեալ զօրացն՝ կոտորեցին մինչև 'ի մուտս արևուն :
 Բոլա հրամայէ թագաւորն զգլուխ սպանելոցն 'ի
 մի վայր հաւաքել , և առ մի մի բերողացն տալ մի մի

1 Երկու օրին . անկան 'ի յամուրն :

դահեկան . որք խոյզ արկեալ ընդ ամենայն սահմանսն՝ զանկեւոցն զգլուխսն առաջի թագաւորին բերելով՝ ՚ի մի վայր հաւաքէին . զոր հրամայէ ՚ի վերայ ճանապարհին կոյտս կոյտս դնել ՚ի զարմանս և յերկիւղ տեսողացն :

Յետ այսորիկ իբրև ետես Վեորգի զինքն անկեալ յամենայն յուսոյ , ապա աղաչէ զթագաւորն գալ ՚ի խաղաղութիւն : Օ որ լուեալ զթացաւ ՚ի նա , և զբէ հրովարտակ առ նա օրինակ զայս . Սի կարծէր , ասէ , թէ յաղթեցի քեզ , աւելի ինչ խնդրեմ ՚ի քէն՝ քան զոր յառաջն . այլ տո՛ւր զիմ հայրենիքն՝ զոյ Վիւրապաղատն ինձ տուեալ է , և տո՛ւր զքո որդիդ ինձ պատանդ . և այլ ընդ իս և ընդ քեզ խաղաղութիւն է : Արում հաւանեալ յանձն առնու . և թագաւորին իշխանս ՚ի վերայ գաւառին կացուցեալ , բաժանեն տուն առ տուն և գեօղ առ գեօղ և ագարակ առ ագարակ , որպէս յառաջինսն լեալ էր : Այլ թագաւորին Վասի առեալ զպատանդսն՝ և խոտանայ զինի երից ամաց դարձուցանել . և ինքն խաղացեալ զօրօքն պատի զհայովք , և իջանէ բանակի յընդարձակ դաշտն հերայ հեծելովք . և հրամայէ զօրացն կոտորել զճառատունկս քաղաքին : Իսկ որ քաղաքին իշխանն էր , աղաչէր հարկօք պաշտել ըզթագաւորն և կալ նմա ՚ի հնազանդութիւն :

Այլ մինչ նա յայս խորհրդի էր , քանզի ամենայն աշխարհն Պարսից առ հասարակ զարհուրանօք պաշարեալ կային յերկիւղի , և խնդրէին հնարս փրկութեան , յանկարծակի խտացան ամպովք երկինք և յորդութիւնք անձրևաց յերկիր հեղան . և զինի այնր շնչեաց հիւսիսային կծու հողմ , և դարձոյց զանձրեն ՚ի կարկուտ և ՚ի ձիւն և ՚ի սառն , և թանձրամաճ իջիւք ծածկեաց զերեսս երկրին . քանզի և ժամանակն իսկ ձեռնտու էր այնմ , զի քաջ ՚ի ձմերոց հասեալ էր : Այլ յերկարեալ յորդութեան ձեանն , և խստութեան սառնամանեացն , ջոկք ձիոցն և ջորեացն ընդարմացեալ ոչ կարացին շարժել : Իսկ հետեակքն ՚ի զօրացն՝ ՚ի դառնութեանէ սառնամա-

1 Յերկու օրինակս ձեք Բեբել :

3 Երեք օր . յեանապոս :

2 Երկու օրին . հրաման :

նեացն ծայրք ոտիցն և ծայրք ձեռացն իբրև 'ի հրոյ կիզեալք, հատեալք անկանէին . և վրանացն լարքն և ցիցքն ընդ երկիր կապեալ 'ի սաստկութենէ դառնութեան արկածիցն՝ անշարժ մնացին : Այլ այս որպէս ինձ թուի հատուցումն նոցա անողորմ սրոյն, զոր նոքա 'ի վերայ քրիստոնէիցն ածին . այլ թէպէտ նոքա վասն մեղացն մատնեցան, այլ սոցա պարտ էր ողորմել, որպէս և ց'աբեւացին ասէր Աստուած .

“Այս մատնեցի զժողովուրդ իմ 'ի ձեռս քո, և դու ոչ արարեր 'ի վերայ նոցա ողորմութիւն .” : Ասան այսորիկ դառն սառնամանեօք տանջեցան, ոչ 'ի բարձր լերինս, այլ 'ի խորագոյն դաշտս և 'ի կարի ջերմինս՝ 'ի տեսիլ թշնամեացն իւրեանց . որպէս առ Առաքելսիւն Ազխատոս հարաւ կարկտիւ և եղեմամբ, որ չէր ըստ բնութեան երկրին . ուստի բարբարոսքն ծանեան յայտնապէս, եթէ ձեռն ամենակալին պատերազմի ընդ նոսա : Այլ 'ի լինելն այսորիկ այսպէս, որք ուժով և զօրութեամբ մնացին՝ ելեալ յերկիրս թագաւորաւն հանդերձ, իբր 'ի թշնամեաց հալածեալք 'ի սառնամանեացն՝ ոչինչ փոյթ առնելով ընչից, անցանէին 'ի դաւառն Արծրունեաց : Օ որ տեսեալ քաղաքին, յանկարծակի գըրոհ տուեալ 'ի դուրս ելանէին, և մեծաւ խնդութեամբ գիմեալ 'ի վերայ, լցան աւարաւ 'ի ձիոց և 'ի ջորեաց և 'ի վրանից և յայլ կազմածէ, զոր նոքա ոչ կարացին պէտ առնել, այլ 'ի ցրտոյն վարանսն էին : Իսկ թագաւորն նախատեալ յաւարաւորացն՝ ծանեաւ յայտնապէս թէ ձեռն տեառն մատնեաց զԱիրս 'ի ձեռս նորա, որպէս 'ի գիրս թագաւորութեանն գրեալ է . “Այ, ասէ, իւրով զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ տէր՝ տկարացուցանէ զհակառակորդն .” : Ապա շարժեալ թագաւորն զօրօքն՝ անցանէ բազում օթևանօք, երթեալ հասանէ 'ի քաղաքն իւր 'ի Աոստանդնուպօլիս . և կացեալ ամս երիս, արձակէ բազում պարգևօք զօրդի Ափխազին, և ինքն զմահուցաւ ջաւ ջերանի :

1 Երկու օր . քիչ առնէ :

Բայց քանզի Առտանդին նորին հարազատն և
 թագակիցն 'ի Արկիացուոց դաւառին էր՝ որ հրա-
 մայէ թագաւորն ինդրակս առաքել, որպէս զի փու-
 թով առ նա հասցէ: Իսկ որք հրամանատարք էին՝
 բանիւք հաւանութիւն տային, բայց թագուցա-
 նէին առ ինքեանս զհրամանս թագաւորին. քանզի
 ոչ կամէին եթէ Առտանդին թագաւորեսցէ: Օ որ
 յետ բազում հրամայական բանին ծանուցեալ ինք-
 նակալին՝ զխորամանկութիւն նոցա, հրամայէ սպա-
 սաւորացն՝ եթէ Չի ածէք ինձ. և յարուցեալ 'ի
 մահճացն նստաւ 'ի վերայ ձիոյն, և ելեալ արտաքս
 'ի պալատէն 'ի տեսիլ քաղաքին. զոր տեսեալ բազ-
 մաց՝ յերկիւղէն 'ի խաւարչտին տունս երթեալ սու-
 զանէին: Բայ սնդրակք ելեալ զԱռտանդին փու-
 թապէս անդր հասուցանէին, զոր տեսեալ թագա-
 ւորին՝ եղ զթագ թագաւորութեանն 'ի գլուխ նո-
 րա և հաստատեաց զնա թագաւոր, և պատուէր ետ
 նմա՝ որպէս Վաւիթ Սողոմոնի, զխոռվիչս թագա-
 ւորութեանն, և զայնոսիկ որ ոչ կամէին զթագաւո-
 րէն նորա 'ի վերայ իւրեանց, ոչ պահել կենդանի.
 Բայց ոչ որպէս Վաւիթ, թէ պատճառաւ որսասջիր:
 Եւ ինքն առեալ զոտս 'ի մահիճս իւր՝ պակասեաց,
 և զինի երկու աւուր բարձաւ 'ի միջոյ. որ թագա-
 ւորեաց ամս յիսուն: Բայց և 'ի մահունն նորա
 նշան իմն սքանչելեաց ցուցաւ յերկնից. 'ի ժամու
 երեկոյին՝ յորում նա զհոգին փչեաց, վերին ե-
 թերն հերձեալ հրոյ փայլակն յանկարծակի 'ի ստորս
 անկեալ. զոր առհասարակ ամենեցուն տեսեալ,
 Օ մահ թագաւորին, ասեն, գուշակէ:

1 Երէք որ. զոր:

2 Յոր. ծանուցեալ զխորաման-
 կութիւն ինքնակալին նոցա. յայլ որի.

նակս, ծանուցեալ բռնաւորին:

3 Երէք որ. 'ի դորս:

ԳՎ ՍՈՒԿ Ե .

Թագաւորութիւն Աոստանդեայ :

ԹԱԳԱՆՈՐԵԱՅ զկնի Ա ասլին Աոստանդին նորուն
 Տարազան՝ ամն չորս . և քանզի այր խաղաղասէր էր
 և առատ , յառաջին ամին իւրոյ Թագաւորութեն
 եկաց ՚ի լուութեան . և հանգեաւ երկիր ՚ի մեծամեծ
 տաղնապէ . և զիշխանս որ դաւառակալք էին , զորս
 մեծն Ա ասիլ կարգեալ էր , ՚ի նոյն հաստատեաց : Իսկ
 Աոմիանոս՝ ոմն՝ այր քաջ և պատերազմասէր , զոր
 կացուցեալ էր եղբայր նորին՝ տէր դաւառին Ա աս-
 պուրականի , սա մեծամեծ գործս արութեան ցու-
 ցեալ ՚ի դուռն Պարսից , և եղև անուանի յամենայն
 արևելս . սա ՚ի մահուան Թագաւորին խորհուրդ
 վատ ՚ի մտի՝ եղեալ , դաշնակից լինի Վեորդեայ
 Թագաւորել յարևելս : Օ որ ծանուցեալ կապու-
 տակացի զօրուն , միաբանեալ յանկարծակի ՚ի վե-
 րայ հասին , և զարս վրանին հատեալ ՚ի վերայ ըն-
 կեցին . և կալեալ զնա և զնորին խորհրդակիցսն՝ ե-
 դին ՚ի բերդի միջ ՚ի բանտի , և ծանուցին Թագաւ-
 օրին : Բայ եղև յառաջին ամի Թագաւորութեն
 Աոստանդիանոսի , յորում էր Թուականիս մերոյ
 ամք չորեքհարիւր եօթանասուն և հինգ :

Իսկ Թագաւորն իբրև լուաւ , առ տեղեաւն չեած
 ինչ նմա պատուհաս . այլ ներեաց զամն ողջոյն ,
 մինչև քաջ ՚ի վերայ եհաս իրացն : Բայ ՚ի գալ եր-
 կրորդ ամին , առաքեաց դահիճ , որ եկեալ խաւարե-
 ցոյց զլուսարանս նորա և զորս ընդ նմա՝ արանց իբրև
 ութից , որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի է . թէ
 զիւրդ զառածեալ անկաւ ՚ի մտաց այնպիսի պա-
 տուական այր և ՝ բարեաց յիշատակաց արժանի .
 քանզի զԱրճէշ իւրով դաստակերտօք նա էած ընդ
 ձեռամբ հոռոմոց :

Իսկ ՚ի գալ երկրորդ ամին՝ առաքէ Թագաւորն

1 Մի օրին . կոմնս :

3 Երկու օր . բարի :

2 Այլ օրինակ ՚ի հոբի աբիլեալ :

յարևելք վերակացու աշխարհին զՎիկիտոմ ներքիննի, որ եկեալ անցանէ ՚ի գաւառն Սրաց, և պատիր բանիւք բազումս յազատաց աշխարհին հանեալ ՚ի հայրենեաց՝ առաքէ ՚ի դուռն թագաւորին : Օ որ տեսեալ և ուրախացեալ՝ մեծամեծ պարգևօք և իշխանական գահու պատուէ զնոսա, և տայնոցա ըստ արժանեաց գեօղս և աւանս գրով և մատանեալ ժառանգութիւն յաւիտենից : Իսկ ՚ի մտանել երրորդ ամին՝ ելանէ յարևելք Սիմոն ներքիննի բազում զօրօք, որ ունէր զիշխանութիւն կէս թագաւորութեանն, զոր ըստ յունական լեզուին Պաուկիմանոս՝ անուանեն. որ եկեալ անցանէ յաշխարհն Սրաց, բայց չժամանեաց գործ ինչ վճարել, զի բօթմահու թագաւորին զհետ եկն. զոր իբրև լուաւ՝ առանց յապաղանաց դարձեալ զօրօքն չոգաւ ՚ի Վոստանդնուպօլիս :

ԳՎ ՄԻՍ Օ :

Թէ որպէս թագաւորեաց Ռոմանոսն :

ՔԱՆԶԻ Սասին, հզօրն ՚ի թագաւորս և միշտ յաղթօղն ՚ի պատերազմունս, որ զբազում աշխարհս կոխեաց ը ոտիւք, յարիական քաջութեանց ոչ պարապեաց առնուլ կին, և յարուցանել որդիս ժառանգ թագաւորութեանն, որպէս օրէն է ամենայն թագաւորաց : Օ կնի նորա փոխանորդէ զթագաւորութիւն յառաջասացեալն Վոստանդիանոս նորին հարազատն : Եւ սորա և սքանչի որդի ոչ գոյր, այլ էին դստերք երկու, տայ զՕլի անդրանիկն ՚ի կրնութիւն Ռոմանոսի, որ էր մի ՚ի զօրաց սպայիցն հռոմոց, և թագաւորեցուցանէ զնա փոխանակ իւր, և ինքն մահուամբ ձեպի զհետ՝ ամենայն երկրածնաց :

Սա յառաջին ամի իւրոյ թագաւորութեանն՝ զօրաժողով լինի, և ճանապարհ առնէ ՚ի կողմանս Վն-

1 Մի օր. անուանէին :

2 Այլ օրինակք ոքի-ոք :

3 Մի. օր զնէք երկրածնաց. Այլ-

օր. զնէք ամենայն երկրայնոց :

տիրքացւոց , և կամէր երթալ 'ի վերայ քաղաքին որ կոչի Տարլ , առնուլ աւերել զնա : Ալ եկեալ Տանգիպի լերինն որ կոչի Սեաւ , և տեսանէ անդ բազմուծիւն վանորէից և զմենաստանս միայնակեցաց , որք 'ի մարմնի գոլով զանմարմնոցն բերէին զնմանուծիւն . որք միով այծէիւ կամ բաձկոնաւ շատանան , զՅովհաննու բերելով զնմանուծիւն . բայց միայն զինա մարտիով և վայրենի քաղցու կերակրեալ լինէր , իսկ սոքա երկաթի բրիչ 'ի ձեռն առեալ խոնջեալ աշխատին 'ի' գարի սերմանեաց պատրաստեալ զօրապահիկն կերակուր . այլ զանազան խորտիկս և զքաղցրահամ կերակուրս հանդերձ ուրախարար գինեաւ՝ զոր մատուռակէն որթք այգեաց , զայսոսիկ զամենեսեան աշխարհասիրաց թողին . 'ի զլուխ լերինն բարձրացեալ նախամարգարէին կառնուակից գոլով՝ միշտ ընդ Մտուծոյ խօսին :

Օսոսա տեսեալ թագաւորին՝ հարցանէր արժանաւորաց իւրոց , Օինչ են այն բազմուծիւն հերետիկոսացն : Ալ նոքա ասեն , Սոքա ամենեքեան երամք աղօթողաց են , որք աշխարհի խաղաղութեան և կենաց ձերոց առողջութեան միշտ խնդրուածս առնեն : Պատասխանի տուեալ թագաւոր ասէ . Ղէինձ պիտոյ աղօթք նոցա . այլ՝ զերեցէք յամենայն վանորէիցն աղեղնաւորս 'ի ծառայութիւն իմում՝ թագաւորութեանս : Քանզի յոյժ հաւանեալ էր քաղկեդոնական սահմանադրութեանն՝ ատելի գոլով ամենայն ուղղափառ հաւատոց* : Ար և զՄտրոց եպիսկոպոսն տարեալ 'ի Սոստանդնուպօլիս , ձաղ և ծանակ արարեալ , հրամայէ խուզել զմորուսն , և 'ի վերայ իշոյ եգեալ շրջեցուցանել ընդ հրապարակս և ընդ փողոցս , թքակոծ առնել զնա . զոր յետոյ հրամայեաց 'ի մետաղս տանել զնա , որ և 'ի նմին իսկ վախճանեցաւ : Մյսպէս խակամիտ ոմն էր թագաւորն . որ և զառաջին թագաւորսն չէաձ զմտաւ ,

1 Մի օր . 'ի գար սերմանեաց :

3 Մի օր . ծառ և ծանակ :

2 Երկու օր . 'գրէրէ :

* Ծան . 'ի վրէպկարծիս է պատմագիրս զՍուրբ Ժողովոյն Քաղկեդոնի , զորմէ վկայեն և ամենայն ուղղատես միտք՝ հմուտքն ճշմարիտ պատմութեան Ժողովոցն Սբց և սահմանադրութեանց նոցին :

Թէ որպէս խնամակալու թիւն ցուցին առ ազգս՝ զորս ընդ ձեռամբ ունէին . այլ ինքնօրէն հրամանաւ կամէր նորաձևս առնել յեկեղեցիս Մատուծոյ՝ ոչ յիշելով զտէրունական զանսուտ հրամանն , թէ «Մենայն որ հարցի ընդ վիմիս ընդ այսմիկ՝ փշրեսցի . և յոյր վերայ անկցի՝ հոսեսցէ զնա » : Ասն որոյ 'ի մօտոյ հասանէն արժանահաս դատաստանքն Մատուծոյ 'ի վերայ նորա : Ար 'ի նմին ճանապարհի ելեալ զօր 'ի տաճկացն՝ ոչ աւելի քան զուր չհարիւր կամ զհազար այր , և անկեալ 'ի վերայ բիւրաւոր բազմութեցն , անչափ կոտորուածս առնէին . և զգանձսն թագաւորին և զօրացն առեալ յաւարի՝ դարձան 'ի քաղաքն իւրեանց :

Իսկ թագաւորն մեծաւ անարգանօք փախստական եղեալ՝ ձիաթափ անկանի 'ի քաղաքն թագաւորութեան իւրոյ : Մղա ցածուցեալ 'ի սաստիկ ամբարտաւանութենէն , կարաց ածել զմտաւ զբան դաւթական երգոյն որ ասէ , թէ Մարի է յուսալ 'ի տէր և յաղօթս սրբոց , քան յուսալ յիշխանս և 'ի գանձուց առատութիւնս . քանզի ոչինչ՝ օգնէն ինչք յաւուր բարկութեան : Այլ յայնմ հետէ և առ յապայ ոչ ևս յաւել ելանել 'ի թագաւորանիստ քաղաքէն մինչև ցօր մահուան իւրոյ :

ԳԼՈՒԽ Լ .

Առումն Ուռհաքաղաքին :

Ար քաղաքին իշխանն էր , զոր ինքեանք Միրա կոչէին , որ 'ի նախնեացն ունէր զժառանգութիւն տեղւոյն , մեռաւ անորդի . իսկ կին նորա զմի 'ի ծառայից իւրոց՝ որում անուեն էր Սալամայ , առ տըրփական ցանկութեան սիրեաց զնա , և կացոյց զնա տէր քաղաքին 'ի տեղի առն իւրոյ :

Իսկ նա երկուցեալ 'ի գլխաւորաց քաղաքին՝ թէ

1 Մի օր . օգտէն :

2 Մի օր . րէշեայն :

ոչ հնազանդին նմա , առաքէ զմին 'ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց առ Ս'անեակ , որ յայնժամ ունէր զիշխանութիւն յեզերս գաւառին Հոռոմոց , որ նստէր 'ի քաղաքին որ կոչէր Սամուսատ , զոր ասէն 'ի հինան շինեալ Սամիսոնի . որպէս զի զգացուցէ թագաւորին , զի տացէ նմա իշխանութիւն և ժառանգութիւն յաւիտենից , գրով և թագաւորական մատանեաւ յաշխարհն Հոռոմոց . Այլ էս տաց , ասէ , առանց պատերազմի զքաղաքս 'ի ձեռս նորա : Օ որ լուեալ թագաւորին Սոմանոսի , գրէ նմա զիր հաւանական . և առնէ զնա ' Մնթիպատոս Պատրիկ , և զկին նորա պատուէ մեծ և երևելի պատուով :

Իսկ քաղաքացիքն իբրև լուան զձայն աղաղակին և զհնչիւն փողոցն , սրտաթափ լի դողութեամբ 'ի գուրսելանէին զարհուրեալք և խռովեալք , իբրև զալիս ծովու կուտակեալք զմիմեամբք զեղուին : Այլ իբրև ոչ կարէին զել իրացն իմանալ , որք մահմտական օրինօքն սովորեալ էին , ելեալ 'ի գիշերի՝ անկանէին 'ի մօտաւոր քաղաքս , պատմելով նոցա զյանկարծահաս շտապ տագնապին որ եհաս նոցա : Իսկ նոքա իբրև լուան , ձայն տուեալ 'ի մի վայր ժողովեցան բազմութիւնք զօրաց . և եկեալ 'ի վերայ քաղաքին՝ խրամատեցին զպարիսպ նորա , և մտեալ 'ի ներքս՝ բազում կոտորուածս առնէին : Ուստի բազումք 'ի քաղաքէն 'ի մեծ կաթուղիկէն ելեալ ամրանային , և այլք յամուր տեղիս կամ յաշտարակս : Իսկ պաշարիչքն զբազում տեղիս հրով ² այրեցին , մինչև 'ի նոյն ինքն 'ի սուրբ Վաթուղիկէն հուր ընկեցին . և բացեալ զգանձարանս տանն սրբութեան՝ զոր ³ յառաջին թագաւորացն հայոց ամբարեալ էր 'ի սպաս պիտոյից տաճարին տեառն , և հանեալ զամենայն մեծաւ շտապով՝ գնացին 'ի տեղիս իւրեանց : Այլ յայնմ օրէ և այսր նուաճեցաւ քաղաքն 'ի ձեռն Հոռոմոց :

¹ Երկու օր . անլիպապոսս պար . Ը-ի :

² Այլ օրինակք՝ ապախանէրէն :

³ Մի օր . յառաջ :

ԳՎ ՍՈՒՅՍ Բ .

Մահ Ռոմանոսի :

ԻՍԿ Թագաւորն ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի լեալ, յաւուր մեծի հինգշաբաթուն ելեալ 'ի պալատանն՝ հրապարակախօս լինել ընդ զօրս իւր, մինչև 'ի հասարակ աւուրն տալ ըստ իշխանութեան՝ զարքունատուր պարգևսն . և ապա պարապեալ 'ի գործոյն՝ հրաման տայ ոսկի լականաւ ջուր պատրաստել առ 'ի՝ լուանալ նմա : Այլ իբրև եմուտ յոսկի ծովակն լցեալ ջերմ ջրով, սպասաւորքն բուռն հարեալ զգիտոյ գլխոյ նորա ծածկեցին ընդ ջրովն, մինչև վճարեցաւ 'ի կենաց՝ Թագուհւոյն կամակից լինելով առնելեացն, որ կալաւ զԹագաւորութիւնն ամս եօթն :

ԳՎ ՍՈՒՅՍ Թ .

Թագաւորութիւն Միխայելին :

ԳԱՆԻԷԼ յիւրում մարգարէութեանն՝ զոր ետես, որոյ գլուխ ոսկի էր, և թիկունքն և ձեռքն արծաթի, իսկ մէջքն և կողքն պղնձի, սոքա անցեալ են . իսկ սրունքն և ոտքն երկաթի խառնեալ ընդ խեցի, որ է հռոմոց Թագաւորութիւնն . զի ոչ ըստ ազգի վարի, որպէս և այլ ազգաց Թագաւորն և որդի Թագաւորի : Ար 'ի հարց և 'ի հաւուց ունի զիշխանութիւնն՝ այն երկաթն է . իսկ եկամուտն՝ որ ոչ է 'ի Թագաւորական տոհմէ՝ այն խեցին է : Այլ այս յորովակի լինի առ նոսա, որպէս և այժմ իսկ տեսանեմք յառաջի կացեալ Թագաւորս : Սա ոչ 'ի Թագաւորական տոհմէ, և ոչ որդի Թագաւորի, և ոչ իշխանութեամբ յերևելի սպայիցն . այլ այր մի

1 Մի օր . արտասանան :

2 Երեք օր . Լոգանալ :

աննշան 'ի սլալատին սաշտօնէից , յոր տրփացեալ թագուհւոյն պոռնկական մոլեգին ախտիւն , 'ի սլատառուս նորա ջրահեղձոյց արար զայրն իւր որ և 'ի սպանողացն մի զսա ասէն լինել : Իսկ զինի սատանայական գործոցն 'ի գլուխ ' ելանելոյ , հրամայէ թագուհին զգլխաւորս քաղաքին կոչել առ ինքն . և ցուցանէ զթագաւորն վախճանեալ՝ յանկարծամահ զնա համբաւելով . և ապա հուպ ընդ հուպ զՄիխայէլս զայս յառաջ ածեալ թագաւորեցուցանէ՝ այր իւր առնելով , որոյ գործն յայտնի եղև ամենեցուն : Սա քանզի բազում ազգականս ունէր և եղբարս , զգլխաւորագոյն իշխանութիւնն ետ 'ի ձեռս նոցա : Օ մի յեղբարցն առնէ Սագիստրոս , և տայ զԹէսագոնիկն 'ի ձեռս նորա , և հաւատայ 'ի նա զհոգս Բուլղարացն և արեւմտական կողմանցն . և զմինն անուանէ Գեմեսիկոս , և առաքէ 'ի մեծն Բնտիոք , զտաճկաստանի և զհարաւային կողման զհոգսն յանձն առնելով նմա : Իսկ զերկրորդն յեղբարցն՝ որ էր այր ներքինի և արեղայ , որում անունն կոչիւր ( ) թանոռոս , կացուցանէ զնա 'ի թագաւորական քաղաքն 'ի Աոստանդնուպօլիս՝ առնելով զնա Սինկիտոս , զամենայն հոգս և զիրաւունս պալատին տալով 'ի ձեռս նորա :

Իւր ինքն քանզի չարապէս հարաւ 'ի դիւէն , մինչև յեկեղեցիս և 'ի հանգիստ սրբոցն ընթանայր . բայց ոչ գիտեմ եթէ վրէժինդրութիւն էր . այս Ռոմանոսին մահուն՝ որ անիրաւապէս մեռաւ , եթէ ² 'ի բնէ ունէր զգիւհահարութիւնն : Բայց ասէն և այլ պատճառս , եթէ վասն զի չէր անգ նմա թագաւորութիւնն , վասն որոյ երթեալ 'ի քաղաքն Թէսագոնիկեցուց առ կին մի կախարդ , որպէս 'ի հինսն առ Բարսղիւ՝ երիտասարդին պատմին գործք 'ի ձեռն կախարդին , տուեալ զինքն 'ի ծառայութիւն հօրն ամենայն չարեաց . որ 'ի ձեռն պոռնկական դիւին ջեռեալ թագուհւոյն՝ առ զնա և կացոյց զնա թագաւոր 'ի վերայ ³ աշխարհաց : Իսկ յետ գործոյն 'ի

1 Մի օր . ելելոյ . Այլ օր . էղէ .

3 Երկու օր . 'ի վերայ ամենայն աշխարհաց :

2 'ի միում օր . 'ի բնէ անպի :

գլուխ ելանելոյ, ըստ օրինի թագաւորաց յեկեղեցիս 'ի հարկէ երթեալ 'ի տօնս տէրունականս, ոչ կարացեալ համբերել չար դիւին, յիւրմէ ապստամբ զնա կարծելով: Աւ զայս այնու հաւատարմացուցանեն՝ որ ասեն, զի յաճախ թագաւորն 'ի Սէսաղոնիկն կայր, զոր կարծէին առ կախարդին լինել: Այլ թէպէտ այսպէս, թէպէտ այնպէս, սակայն մինչ 'ի վախճանն ոչ հեռացաւ 'ի նմանէ այսն՝ որ լիկէր զնա:

Ի սորա թագաւորութեան եղև մեծ կոտորած զօրացն հռոմոց՝ 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Ռերկրի, որ է 'ի վիճակի Արծրունեաց աշխարհին, զոր վաղնջուց յափշտակեալ էր Պարսից՝ հանդերձ իւրովք դաստակերտօքն, և ունէին ընդ ձեռամբ: Հորոց վերայ եկեալ Աւասիլաս ոմն՝ որ Վասպուրականի գաւառապետն էր՝ բազում զօրու, ան զքաղաքն և կացոյց գունդս հեծելոց պահապան քաղաքին: Հայնժամ այլ ոմն փոխանորդեաց զիշխանութիւն նորա, և առեալ զզօրսն երթեալ դադարեաց հեռադոյն 'ի տեղուջ ուրեք որ կոչի Արծակ, վասն առատութեան դարմանին և այլ պիտոյից հեծելոց: Իսկ տէր քաղաքին, որում անուն կոչիւր Սարիկ, 'ի բերդին արգելական եղեալ՝ ազգ առնէ առ գլխաւորս Պարսից աշխարհին: Արք յանկարծակի ձայն տուեալ միմեանց՝ 'ի մի վայր ժողովեցան, և հասեալ 'ի վերայ քաղաքին պաշարեցին զնա պատնիշաւ: Իսկ զօրքն հռոմոց յանառակ գործոց և 'ի գինւոյ թմբերեալ, ոչ կարացին զգուշանալ անձանց: Այլ և պահապանն Խորայէլի զերծ 'ի նոցանէ զօգնականութիւն իւր. յորոց վերայ սուր եղեալ կոտորեցին արս իբրև քսան և չորս հազար: Աւ այս եղև ոչ վասն արդարութեանն Պարսից, այլ վասն անօրէնութեան մերոց զօրացն, որք հարան 'ի սուր դառնութեան ըստ տեառն բանի, եթէ՛ «Օչարսն չարաւ կորուսցէ»։ Իսկ զօրքն որ յԱրծակ՝ ոչ ժամանեցին նոցա յօգնականութիւն: Աւ առեալ զօրացն Պարսից զկապուտ և զաւար սպանելոցն՝ չոգան յաշխարհն իւրեանց: Այց 'ի ճանապարհին, քանզի

ունէին բազում կալանաւորս , հրամայէ Ասորիկն յիջևանին ըստ անձին փորել զերկիր , և զկապեալսն զենուլ 'ի վերայ փորուածոյն՝ մինչև լի իսկ լինել , և մտաւ լուացաւ արեամբ սպանելոցն առ 'ի հանգույանել զայրուց սրտին :

Իսկ 'ի գալ երկրորդ ամին , դարձեալ այլ զօրք առաքեցան 'ի Թագաւորէն , որք եկեալ մեքենայս և մանզղինոնս եդեալ , սկսան փլուզանել զպարիսպ ամրոցին : Այլ տեսեալ որք 'ի բերդին էին՝ Թէ ոչ գոյ նոցա հնար սպրանաց , քանզի և բազումք իսկ մեռան 'ի նոցանէ , աղաչեցին զգօրագլուխսն՝ զի արձակեցեն զնոսա առանց վնասու յաշխարհն իւրեանց . և ինքեանք կալցեն զամուրս և զգաստաւիերաս նորա : Արք իբրև լուան՝ արարին որպէս և ուսանն . և յայնմ օրէ և առ յապայ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից 'ի տեղւոջէ անտի :

Ի սորա 'ի սկզբան Թագաւորութեանն՝ խաւարեցաւ՝ արեգակն յամսեանն Արաց , յաւուրն ուրբաթութեան 'ի դառնալ աւուրն , էր և Թուականիս մերոյ չորեքհարիւր ութսուն և երկու ամ : Օ որ տեսեալ բազումք 'ի գիտնոց , կարծեցին գոլ զճնունդ՝ Առինն զօրն զայն , կամ մեծամեծ չարեաց գուշակ : Ար եղև իսկ յաւուրս մեր , յորս պատմութիւն բանիս առաջնորդեալ տանի զմեզ , զոր տեսաք աչօք մերովք զաստուածասաստ հարուածն , և զնորանշան պատուհասն որ եհաս 'ի վերայ տանս Հայոց վասն մեզաց մերոց : Այս և յառաջ ժամանակաւ այլ իմն մեծ նշան երևեցաւ , որ յոյժ հիացումն բերէր տեսողացն . որ էր նման նշանացն վերջին աւերածին Արուսաղէմի , զորմէ սպառնալով Վրկիչն ասէր , Թէ՛ «Վրդեցին աւուրքն այնոքիկ նեղութեաց՝ որպիսիք ոչ եղեն 'ի ներքոյ երկնից 'ի սկզբանէ արարածոց , և մի այլ լիցի » . փոխանակ զի 'ի տէրն և յարարին իւրեանց կատաղեցան՝ մարդ կարծելով զնա : Այլ մի Անանիաս անուն 'ի մէջ քաղաքին Արուսաղէմի կացեալ՝ բարձրաձայն աղաղակաւ ողբս առեալ , ասէր . Վայ Արուսաղէմ , վայ քաղաք արեան . հասին ա-

1 Երկու օր . արեգակն յամսեանս արեանց :

ւուրք վրէժխնդրութեան քո, և որ այլ ևս . զոր մեծն Աւսերի յեկեղեցական պատմութիւնս նշանակէ : Աոյնպէս և աստ 'ի մերում ժամանակիս, նմին նման այր մի անծանօթ ամենեցունց, անոք, անուրեք, յարեւելից կողմանէ ելեալ, ընդ Ապաշունեաց և ընդ Տարքայ գաւառն անցեալ, 'ի Սանահնաղի իջեալ և Այկեղեաց անդառնալի գնացիւք, զայսոսիկ 'ի բերան առեալ ասէր անդադար 'ի տուէ և 'ի զիշերի . Աղճկ զիս, եղճկ զիս, բարձր բարբառով, և այլ աւելի չասէր ինչ : Աւ եթէ որ հարցանէր թէ Աւստի կամ յորմէ գաւառէ ես, կամ վասն էր ասեսն զայդ, չտայր ինչ պատասխանի . այլ հանապազ զնոյն ասէր և յասելոյն ոչ դադարէր : Օ որ տեսեալ անմիտ մարդիկ՝ իմացան անկեալ 'ի մտացն . բայց իմաստունքն ասէին . Այդ եղուկդ ամենայն երկրի վնեւրց է : Արդ այս աստանօր զկայ առցէ բանս . այլ մեք 'ի կարգ պատմութեա գարձուք յառաջ ասացեալ թագաւորս :

Այդ քեռորդին իւր Աեսար անուանէ . և կեցեալ 'ի թագաւորութեան ամս եօթն և ամիսս ութ, հիւանդացեալ զքուն մահու ջերանի : Իսկ թագուհւոյն զԱեսարն՝ իւր յորդեգիր արարեալ, թագաւորեցուցանէ 'ի տեղի առն իւրոյ . այլ նա փոխանակ շնորհ առնելոյ նմա վասն բարեացն՝ զոր արար նմա թագուհին, խորհեցաւ ազգականօք իւրովք 'ի հեռաբնակ կղզիս յաքսորս առաքել զթագուհին, որպէս զի սեփհական իւրեանց լիցի իշխանութիւնն, զոր և արարին իսկ : Իսկ քոյր թագուհւոյն՝ որում անունն ճանաչիւր (Դ)էթութուրա, կոչէ զգլխաւորս քաղաքին և ծանուցանէ նոցա զեղեալսն : Արք իբրև լուան, ձայն տուեալ արեմտական զօրուն՝ առ ինքեանս հաւաքեցին . և բռնութեամբ 'ի վերայ հասեալ, խնդրէին թէ ցոյց մեզ զմեր ծիրանեփառ թագուհին, որ 'ի հաւուց և 'ի հարց ունի զթառանգութիւն թագաւորութեանդ . քանզի բազմաց կարծիւր թէ մեռեալ իսկ է : Իսկ նա իբրև ետես զբռնութիւն և զմիաբանութիւն նոցա, յերկիւղի լեալ՝ փութապէս դարձուցանել հրամայեաց յաքսորանացն զթագուհին : Օ որ իբրև ետես (Դ)էթ-

Թուրա զքոյրն իւր, իսկոյն հրաման տայ ունել ըզ-
 Թագաւորն իւրեանց ազգականօքն և որք նոցա մը-
 տերիմք էին: Իսկ Թագաւորն փախստական եղեալ՝
 կամէր յաւագ եկեղեցին մտանել, և ընդ սեղանոյն
 Թագչել և այնու ապրիլ: Բայց ոչ կարաց ժամա-
 նել. քանզի հետամուտքն փութով հասեալ և կա-
 լեալ դարձուցին, և յանսուրբ տեղուջ յերկիր ըն-
 կեցեալ՝ խաւարեցուցին զուսարանս նորա, և որ
 Վիմեսիլիոսն կոչիւր և զայլոց բազմաց. և հրա-
 մայէ զտունս նոցա յաւար, յաւեր և յապականու-
 թիւն դարձուցանել: Յորս շարժեալ քաղաքն առ
 հասարակ, բազում աւարառութիւնս արարին. և
 զմեծամեծ և զգեղեցիկ ապարանս մինչև ՚ի հիմունս
 քակեալ՝ յապականութիւն դարձուցին: Եւ այն-
 պէս՝ ծանրացաւ խռովական ամբոխն յաւարառու-
 թիւնս խանձեալ, մինչ զի զպարիսպն պալատին խը-
 րամատեալ՝ բազում գանձս ՚ի Թագաւորական գան-
 ձուցն արտաքս պեղեցին. զոր հազիւ կարացին դա-
 դարեցուցանել զամբոխն՝ գլխաւորքն քաղաքին, ա-
 րեգակն օգնական լինելով նոցա՝ զծայրս արևուն
 առ ինքն ժողովելով:

Իսկ Թագաւորն որ երեկ յոսկի աթոռ նստեալ՝
 հրաման տայր տիեզերաց, այսօր խաւարեալ ՚ի լու-
 սոյ՝ նստի յաթոռ նանրութեան և նախատանաց.
 և որ կարծէին ծովու և ցամաքի տիրել յաւիտենից,
 ՚ի միում վայրկենի և զանձանց ևս կորուսին զփրկու-
 թիւն: Եւ եղեն արդարև ըստ մարգարէին, որպէս
 խոտ տանեաց, որ մինչև ՚ի բուռն եկեալ էր՝ չորա-
 ցաւ. յորմէ ոչ լցաւ բուռն հնձողին և ոչ լցան գիրկք
 բարձողաց զորայն. նաև բարեբանութիւն ան-
 ցաւորացն ոչ կաթեաց ՚ի լսելիս: Եւ յսոքիկ են ա-
 ուօրեայ պատմութիւնք Վեսարուն, որ Թագաւորեաց
 ամիսս վեց:

1 Երկու օր • քիչան:

ԳՎ ՈՒԽ Ժ .

Թագաւորութիւն կոստանդէայ որդւոյ Թէոդոսի, որ կոչի Մոնոմախ :

Այ՛տ սա ըստ մարգարէին տեսողութեան՝ ՚ի խեցի մասնէ . քանզի հայր սորա ՚ի պալատին՝ զգայիոսութեան ունէր զպատիւ , յորմէ ամենայն դատաւորք աշխարհին առաքին : Յետ անկատար թագաւորութեան Աեսարու՝ մոնչեալ մատակ առիւծն ՚ի վերայ ընկերին ՚ի խշտիս իւր , քանզի ոչ սակաւ տարակոյսք զնա պաշարեալ պահէին , զի զոք յիւրայնոց չունէր արժանաւոր թագաւորութեան . և զոր առ յորդեգիրն , և արար տէր և թագաւոր աշխարհաց , նա փոխարէնս զայն հատոյց նմա , զոր խուն մի յառաջ նշանակեցաք : Այլ ապա զինչ առնէ . ելանէ արտաքոյ կանոնական կարգաց , և կոչէ զայրս զայս յառաջ և առնէ այր իւր . և նստուցանէ զնա յաթոռ թագաւորութե : Օ որ բազումք կարծեցին սեղեխ գոլ նմա , բայց ես ոչ գիտեմ , եթէ այսպէս է և եթէ այնպէս . որպէս ինքն յիւրում հրովարտակին գրեալ էր յերախտիս աշխարհի , եթէ վասն աշխարհի խաղաղութեան ոչ խնայեցի յիս , և վասն այսորիկ յանարժան գործ համարձակեցայ :

Ի սորա առաջին ամին ապստամբեաց որդին Մանեակ , որ ունէր զարեւմտից կողմն , այր քաջ և անուանի , և զբազումս միաբանեաց ընդ իւր : Այլ եկեալ բազում զորօք մինչև ՚ի դուռն թագաւորական քաղաքին , այնքան բռնացաւ ՚ի վերայ ըստ ուժոյ քաջութեան , մինչ զի բազումք ակամայ կամօք ետուն զանձինս նմա ՚ի հնազանդութիւն . քանզի կարծեցին զնա գոլ թագաւոր վասն բազում պատեհութեցն որ ելանէին նմա : Քանզի երկիցս և երիցս ելին զօրք թագաւորին և ճակատեցան ընդ նմա և պարտեալ ՚ի նմանէ , դարձան առ թագաւորն մե-

1 Մի օր . զբայիսութեան :

2 Երկու օր . գալգաւորեալ :

Ծաւ անարգանօք : Իսկ 'ի գալ վերջին պատերազմին , յորում ուշ եղեալ էր ամենեցուն , զի զինի այնր յաղթութեանցն՝ ամէնն նմա հնազանդեացին և արացեն զնա թագաւոր . բայց քանզի չխորհեցաւ Մատուծով թագաւորել , այլ 'ի զօրութիւն ուժոյն իւրոյ ասպատան եղև , զՄբիսողոմայն 'ի հեռուստ ակտացեալ , արբեալ ամբարտաւանութեամբ , վասն որոյ զնորայն հատոյց զգատաստան : Ի մէջ ճակատուն գտին զնա անկեալ , հզօր հրեշտակի աւանդեալ զողի նորա , առանց ուրուք նմա 'ի դիմի հարեալ : Օ այս արարեալ և առնէ ամենիմաստապէս ամենեցուն տէրն և արարիչն , որ կարօղն է քաղել զողիս իշխանաց , ահաւոր գողով քան զամենայն թագաւորս երկրի . զի մի պարծեսցի հզօրն 'ի զօրութիւն իւր , և մի մեծն 'ի մեծութիւն իւր , և կամ իմաստունն յիմաստութիւն իւր , որպէս 'ի գրոց լուաք . այլ տերամբ պարծեսցի որ պարծին և արասցէ իրաւունս և գործեսցէ զարգարութիւն 'ի վերայ երեսաց երկրի : Ար է արդարև յոյժ պարծանաց և գովութեանց արժանի , և յիշատակ նորա կայ մնայ յաւիտեան , և եղջիւր նորա բարձր եղիցի փառօք , որպէս 'ի սաղմոսարանի անդ գրեալ է : Մայիսի էր և մեծն՝ Վաւիթ . որ թէպէտ 'ի տեսանողէն օծաւ թագաւոր , և ընդ օծութեանն ընկալաւ ոգի զօրութեան և մարգարէութեան , որ զգազանսն 'ի բուռն հարեալ իբրև զուլս այժից ճեղքէր . յորս վստահացեալ , անպարտելի սկայազնին ընդդէմ ճակատեալ , զխելապատակ նորա պարսաքարիւ ջարդեալ յերկիր ընկենոյր , բառնալով զնախատինս յարայելէ . բայց սակայն բազում անգամ հալածեալ 'ի Սաւուղայ , ներէր և անսայր կոչողին հրամանի . ոչ միայն չննդրէր բռնութեամբ տիրել թագաւորութեանն , այլև երկիցս 'ի ձեռն անկեալ հալածին , խնայեաց 'ի նա իբրև 'ի բարեգործ . և որ սպանանէն կամէր , սաստեալ նմա ասէր . « Ի միեր զձեռն քո 'ի դմա , զի օծեալ տեառն է » : Ասան որոյ հաճեալ Մատուած ընդ կամս նորա ասէր . « Գտի այր ըստ սրտի իմոյ , որ արասցէ զհաճոյս իմ » : Իսկ սա ոչ ած այսպիսի զմտաւ ինչ , և ոչ անսաց Մատու .

ծոյ հրամանին . այլ կամեցաւ անձամբ առանց Մատուծոյ հրամանին թագաւորել , մուռացեալ զաստուածային հրամանն՝ որ 'ի ձեռն մարգարէին ըզթագաւորսն Խրայելի թշնամանելով ասէր . «Վայ է նոցա զի կամեցան թագաւորել և ոչ ինև » , և որ այն ևս :

Արդ՝ ո՛չ եթէ թագաւորս այս գովութեանց ինչ արժանի է , և վասն այսորիկ արգահատեաց 'ի նա Մատուած , այլ զաթոռն պատուէ , և զամբարտաւանութեան աղբիւրն խնու . որպէս առ Հրեայոն Վրկիչն վարդապետելով ասէր . «Յաթոռն Սովսէսի նստան դպիրքն և փարիսեցիքն » . որ թէպէտ ինքեանք կեղծաւորեալք էին , այլ վասն աթոռոյն՝ հրամայէ հնազանդ լինել : Աւստի և մեծն Պողոս խրատեալ երանելի ձայնիւն այնուիկ գրէ առ Հռոմայեցիսն . «Վեհայն անձն , ասէ , որ ընդ իշխանութեամբ իցէ , 'ի հնազանդութեան կացցէ . զի ոչ ուստեք է իշխանութիւն , եթէ ոչ Մատուծոյ » . չասէ զիշխանէն , այլ զիշխանութենէն , այսինքն զաթոռոյն . քանզի ոչ եթէ զամենայն իշխանս Մատուած յարուցանէ : Աւ 'ի վերայ էա՞ծ , թէ «Որ հակառակ կայ իշխանութեանն , Մատուծոյ հրամանին հակառակ կայ . և որք հակառակք կան , անձանց դատաստանս ընդունին » . որպէս և սմա իսկ եղև : Օր ոչ թէ 'ի մարդկանէ ումեքէ դատեցաւ , այլ յիրաւացի Մատուծոյ դատաստանացն , որ զամենայն ինչ կշռով դատի և իրաւամբք . զի ակն է նա արթոռն , և ծածուկք մեր յայտնի են առաջի ամենատես գիտութեան նորա : Որպէս երանելին Ղաւիթ սաղմոսելով խոստովան լինի Մատուծոյ . «Դու ծանեար զյետին իմ և զառաջին իմ » : Սմին նման և առաքեալն գրէ առ Եբրայեցիսն , եթէ «Ձեր ինչ արարած աներևոյթ յերեսաց նորա » : Օ որ և մանկունքն 'ի հնոցին՝ գովելով ասէին . «Որ նստիս 'ի քերովքէս և հայիս յանդունդս , գովեալ ես և առաւել բարձրացեալ յաւիտեան » . զի 'ի բարձրութենէ տեղեացն՝ զստոյգ գիտութիւնն յայտ արա-

րին ըստ սաղմոսի երգոյն, թէ «Տէր յերկնից յերկիր հայեցաւ» : Այս կերպ և բարձրն Ասայիաս . «Աչք տեառն բարձունք են, և մարդ տառապեալ և խոնարհեսցի բարձրութիւն ամբարտաւանից, և բարձրացի տէր միայն իրաւամբք և արդարութիւնք, և սուրբն փառաւորեսցի» : Այսոքիկ եղեն 'ի սկզբան թագաւորութեան Աստտանդեայ, յորում էր թուահանիս մերոյ ամբ չորեքհարիւր իննսուն :

Իսկ զինի երից ամաց եհաս կատարած կենաց տանս հայոց . քանզի 'ի միում ամի զրաւեալ յաստեացս՝ բարձան 'ի կենաց երկոքին հարազատ եղբարքն Աշոտ և Յովհաննէս, որ ունէին զթագաւորութիւն մերոյ աշխարհիս : Յորում շարժեցաւ թու հաստատութեան նոցա, և այլ ոչ էառ ըզկայունն . յորում ելին իշխանքն 'ի հայրենի ժառանգութենէ իւրեանց, և եղեն պանդուխտ յօտար երկիր . յորում աւերեցան գաւառք և գնացին յաւարտանն Յունաց : Աղեն շինանիստ աւանք՝ բնակութիւն գազանաց, և անդաստանք նոցա՝ յարօտ երէոց : Տունք ցանկալիք, բարձրաձեղունք և մեծամեծք՝ եղեն բնակութիւնք համբարուաց և ուշկապարկաց, զոր ողբան սուրբ Սարգարէքն զամայանալն Իսրայելի . «Անդ հան ողնի ձագս և սնոյց աւանց երկիւղի զորդիս իւր» : Աղեն հանդիսաւոր տեղիք վանորէից՝ այլք աւազակաց . և եկեղեցիք որ 'ի նոսա՝ որ զերկնից բերէին զնմանութիւն վասն պայծառ շինուածոցն, և վասն գեղեցկաշուք զարգարանացն, և վասն անշէջ լապտերացն և ջահիցն վառման, որոց լուսոյն՝ առողութիւն ընդ օդոյն տարածեալ՝ այսր անդր ճոճելով՝ զալեաց ծովու բերէր զնմանութիւն, որ 'ի հանդարտ ժամանակս 'ի քաղցրաշունչ օդոյն սղօխք ալեացն վէտս վէտս 'ի վերայ միմեանց շրջապատին . և անուշաբուրակ խընկոցն գոլորչիք, որ ըստ առատութեան նուիրաբերացն հրոյն ներգործեալ, զգարնանաբեր ժամանակին բալիցն ցուցանէն զօրինակ, որ 'ի ծայրս լերանց նստեալ՝ արգելուն զճառագայթս արեգականն : Իսկ

1 Մի օր . որոյ լուսոյն ստորոգութիւնք :

զքնակողացն 'ի նոսա որ բան բաւական իցէ առ 'ի պատմել զօրինակն . զքաղցրաձայնութիւն երգոցն և զանդադար սաղմոսերգութիւնն, զաստուածային գրոցն ընթերցմունս, զտէրունական տօնիցն զհանդէս և զվկայիցն զպատիւս, և զմիախորհ խորհողացն զկամս և զառ 'ի յաստուածայինսն նկրտումն, և այլն ևս :

Արդ այսպէս և այսքան էին յառաջ ժամանակաւ . այժմ է տեսանել յամենայնէ թափուր և արուգ, յամենայն բարեփառութենէ մերկ և կողուպուտ զնոսա : Փոխանակ քաղցրաձայնութեան երգոցն՝ այժմ՝ բուէճք և ² տաղեղունք դասազլուխք են . և փոխանակ սաղմոսական նուագացն, տառերակ և աղաւնիք երգեն 'ի նմա, ըստ մարգարէին՝
 «Քաղցրաձայնութիւն կարդալ զձագս իւրեանց» :
 Չահքն շիջեալք, և բուրումն անուշահոտ խնկոցն սպառեալ . և սեղան սուրբ խորհրդոյն՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրև ³ զնորահարսն առագաստի չքնաղագեղ զարդու զարդարեալ էր՝ պսակ փառաց ունելով 'ի դէմս իւր, այժմ է տեսանել տեսութիւնն ողորմելի և բազում արտասուաց արժանի, մերկացեալ 'ի զարդուց, լցեալ վիշով, լեալ հանգրուանք ազուաւուց : Ամենքեան երկայնի՝ պիտոյ բանի պատմութեան, նաև վերին շնորհին օգնականութեան, որպէս զի կարիցեմք 'ի ⁴ նպատակ բանիս ուղղել : Արդ 'ի վերջէ ⁵ յառաջսն տանելի է մեզ զպատմութիւնս :

Յորժամ մեծն Աստանդին հիւանդացաւ հիւանդութիւն՝ որով և մեռաւ իսկ, հրաման տայ որք մերձն կային է թէ ելեալ խնդրեցէք զայր ոք 'ի Հայոց զոր և գտանիցէք, և ածէք այսր : Աւ ելեալ խնդրակացն գտին զերէց ոմն Աիւրակոս անուն, որ կաթուղիկոսարանին հիւրատէսն էր, և բերեալ առաջի թագաւորին, ⁷ ետ զնամակն որ վասն Հայոց

1 Մի օր . բուրէճք :	5 Այլք . վիպարի կամ վիպարի :
2 Երկու օր . Դափաղեղունք :	6 Մի օր . յաստիւնն :
3 Այլք . զնոր հարսն :	7 Այլք յաւելուն . եւ փեսայ
4 Այլ օր . երկայնի պիտանի պատմութեան . Միւսն, երկայնի պիտանի պատմութեան :	զնա թագաւորին :

աշխարհին ցնա, և ասէ. Տար զգիրդ և տուր 'ի
 թագաւորն Հայոց. և ասա, թէ որովհետեւ հան-
 դոյն ամենայն հողածնաց մահու հրաւերս և մեզ
 ժամանեաց, առ զգիր քո և տուր զթագաւորութիդ
 որդւոյ քո, և որդի քո որդւոց իւրեանց մինչև յա-
 ւիտեան: Առ ինքն առեալ զոտս իւր 'ի մահիձս
 վախճանեցաւ: Իսկ նորա առեալ զնամակն պահեաց
 առ իւր մինչև 'ի ժամանակս Սիսայելի թագաւո-
 րութեանն, և վաճառեալ նմա՝ առ դանձ բազում:
 Սիսայել վաճառոյն այնորիկ. քանի՜ արեանց զանձն
 պարտական կացոյց. քանի՜ եկեղեցիք 'ի ձեռն վա-
 ճառոյն այնորիկ աւերեցան. քանի՜ դաւառք ան-
 մարդ, ամայի դարձան. քանի՜ մեծանիստ աւանք
 մարդաթափ 'ի բնակչաց եղէն: Այլ զբովանդակն
 յիւրում տեղւոջն ասասցուք. և մեք զկարգ պատ-
 մութեանս որպէս սկսաք՝ յառաջ վարեցուք:

Արդ 'ի հասանել համբաւոյ մահու թագաւո-
 րացն 'ի լսելիս ինքնակալին Հոռոմոց, և գտեալ
 զգիր նամակին Հայոց, իբրև իւրեան սեփհական
 ժառանգութիւն՝ հոգ տարաւ առնուլ զբաղաքն
 Ինի և զաշխարհն: Իսկ մի ոմն 'ի գլխաւոր ազա-
 տացն Հայոց Սարգիս անուն՝ եղ շուք անձինն թա-
 գաւորել 'ի վերայ տանն Շիրակայ և որք շուրջ զնո-
 վաւ դաւառք. զի զամենայն դանձս գտեալ 'ի տան
 թագաւորին: Յովհաննիսի՝ ինքն ժողովեաց. վասն
 զի 'ի մահուան նորա նա էր հոգաբարձու նմա: Իսկ
 Սահրամ այր հզօր և անուանի, և բարեպաշտու-
 թեամբ յոյժ վեհ, որպէս թէ ոչ ոք հաւասար նմա
 Պալհաւ՝ հանդերձ իւրովք ազգակցօք, որդւովք և
 եղբորորդւովք իբրև երեսուն՝ ազատք, ոչ միաբա-
 նեցան ընդ նմա, այլ կուէալ առ ինքեանս զՎազիկ
 որդի Ղառոյ, թագաւորեցուցին 'ի վերայ իւրեանց,
 և իմաստութեամբ և հնարիւք մաւծին 'ի քաղաքն:

Իսկ Սարգիս իբրև ետես զեղեալսն, զգանձս թա-
 գաւորութեանն առեալ՝ 'ի ներքին ամուրն մտանէ
 յանառն Ինի: Այլ Վազիկ այրական քաջասրտու-
 թեամբ միայն իջեալ առ նա, և ողբական բանիւք

1 Երկու օր. ազգաս գաւառս:

2 Սի օր. աղաթօ:

հաւանեցուցանէ զնա . և նա ելեալ յամբողջէն երթայ 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Սուրմառի . այլ զամուրն ոչ տայ 'ի Վագիկ, և ոչ զայլ ամուրսն զորս ընդ ձեռամբ ունէր . և երթեալ անդ՝ դարձեալ խորհի զխորհուրդ նանրութեան, տալ զոր ունէր՝ ընդ ձեռամբ Հոռոմոց, և ելանել առ նոսա : Իսկ Վագիկ սակաւ արամբք երթեալ մտանէ 'ի մէջ բանակին՝ 'ի խորանն ուր էր Սարգիսն, և ձերբակալ արարեալ զնա, մտանէ 'ի քաղաք թագաւորութե իւրոյ : Եւ զոր պարտ էր զապստամբն բառնալ 'ի կենաց, նա զՍաւուղայն խորհեցաւ, զերկրորդ Մագա խնայեալ՝ ընդ իւր 'ի կառսն նստուցանէր . վասն որոյ զՍաւուղայն ընկալաւ զհատուցումն, կեանք որ քան զմահ հառնագոյն է :

Յայտոսիկ՝ աւուրս հետամուտ եղեալ զօրքն Հոռոմոց, չորս անգամ զկնի միմեանց մտին յաշխարհն Հայոց, մինչև մարդաթափ արարին զերկիրն ամենայն սրով և հրով և գերութեամբ : Օ որոյ զնշանակ չարեացն՝ յորժամ զմտաւ ածեմ՝ յիմարի անձն իմ և ափշին միտք իմ, և յահագին զարհուրանացն զգողի առեալ ձեռինս՝ զոճ՝ տողիս ոչ կարեմ յառաջ խաղացուցանել . զի դառն է պատմութիւնս, և բազում ողբոց արժանի :

Ըշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրև զդրախտ տնկախիտ առաջի իւր, կանաչագեղտերևալից, պրտղաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ անցաւորացն ցուցանիւր . քանզի իշխանք նստէին յիշխանական դահու զուարթահայեաց դիմօք, և զգարնանաբեր ծաղկանոցաց բերեալ զնմանութիւն՝ վառ 'ի վառ գունովք առաջի կացեալք, ուրախական երգոց և բանից միայն լինէին հանդէսք . ուր և ձայնք փողոցն և ծնծղայիցն և այլ երգեցողական արուեստիցն զլսողացն անձինս լի՝ առնէին ուրախական բերկրանօք : Ընդանօր և ծերք նստէին 'ի հրապարակս հարկեոր և պատուական ալեօք բարգաւաճեալ . այլ և մարք զմանկունս 'ի գիրկս ընկալեալ, և մայրենի զթովքն աղէխարչեալ, վասն առատ ուրախութեցն

1 Մի օր . յեք յայտիկ յասորս :

2 Մի օր . յաւելու, Ռբոյ աշխարհին :

մոռանային զտիրական ժամանակս երկանց, զօրէն աղանեաց զնորափետուր ձաղօքն միշտ թռթռելով։ Օրինչ ասացից և զհարսանցն ՚ի սենեկի, և զփեսայիցն յառագաստի զսիրահարուստ ըղձիցն զբորբորումն և զանժոյժ բնութեանն զհակամիտութիւնս։ Այլ և ՚ի վեր տանելի է մեզ բանս, առ հայրապետական աթոռն և առ թագաւորական սլատիւն. զի մինն զօրէն ամպոյ խտացեալ ՚ի պարգևացն հոգւոյն՝ ՚ի ձեռն վարդապետական շնորհին, ցօղէր զցօղ կենացն. որով պարարտացեալ պտղաբերէր եկեղեցւոյն դըրախտ, արթուն պահապանս ՚ի վերայ պարսպաց նորա կարգելով զառ ՚ի յինքենէ ձեռնադրեալն։ Իսկ թագաւորն յառաւօտինսն յորժամ ՚ի քաղաքէն ելանէր, զօրէն փեսայի որ ելանէ յառագաստէ իւրմէ, կամ որպէս տունջենային արուսեակն որ ՚ի գլխոյն արարածոց բարձրանալովն զամենայն տեսանելիս յինքն ձգէ, այսպէս և նա պաղպաղէր փաղփուն հանդերձիւք և մարգարտախուռն թագիւն, և զամենայն մարդ ՚ի տեսութիւն և ՚ի զարմանս ցուցանէր. որ և սպիտակամազ նժոյգ՝ ոսկեզօծ զարդիւք առաջի ընթանալով, ՚ի ճառագայթից արեգականն որ զնովաւ հարկանէր՝ շացուցանէր զտեսողացն տեսանելիս։ Իսկ զօրացն բազմութիւն խուռն առաջի ընթանալով՝ զօրէն ծովային ալեացն՝ զմիմեամբ կուտակելով։ Ասե՞ անապատական վայրքն լցեալ և խճողեալ էին կրօնաւորական դասուք, մինչ զի զգեօղս և զագարակս առ բարի նախանձ քահեալ՝ առնէին բնակութիւն կրօնաւորաց։ Օայս և որ սոցին նման է, առաւել ունէր աշխարհս մեր։ Այլ զայս զի գրեցի, զի յորժամ զսոցին հակառակն պատմեցից, ամենեցունց շարժեցից զարտասուսն։

Արդ այժմ թագաւորն անկեալ ՚ի պատուոյ, իբրև զգերի կալանաւոր նստի ՚ի հեռաբնակ տեղիս. այսպէս և հայրապետական աթոռն ամայացեալ ՚ի բընակողէն՝ ցուցանի տխուր գիմօք իբրև զկին նորահարսն՝ մնացեալ յայրիութեան։ Հեծելազօրն ան-

1 Մի օր • զիմեանս։

2 Երկ • օր • անապատային։

տէրունչ շրջեալ ոմն 'ի Պարս և ոմն 'ի Յոյնս, և ոմն 'ի Սիրս: Սեպուհ գունդն ազատաց ելեալ 'ի հայրենեաց, անկեալ 'ի Ճոխութեանէ, մոնչէն ուր և էն իբրև զկորիւն առիւծուցն 'ի խշտիս իւրեանց: Ըրբունական ապարանքն աւերակ և անմարդի: Սարգաբնակ աշխարհն թափուր 'ի բնակչացն: Ոչ լի ձայն ուրախութեան 'ի կութս այգեաց, և ոչ բարեբանութիւն առ կոխօղս հնձանի: Ոչ խաղան մանկունք առաջի ծնողացն, և ոչ նստին աթոռով ծերք 'ի հրասպարակս: Ոչ լի ձայն հարսանեաց, և ոչ զարդարին առապատք ' հարսնարանին: Պակասեաց այս ամենայն և կորեալ և ոչ ևս յաւելուցու յառնել ըստ սաղմոսողին ձայնին: Ըյժմ յողբն փոխեցաւ մեզ ամենայն, և ուրախութեան սպասմունքանն այն յարջնազգեստ խորգ փոխեցաւ: Որ լսելիք տանիցին զթշուառութեանս մերոյ զպատմութիւն: Որ սիրտ քարեղէն, որ ոչ լքանի հառաչմամբ և բեկանի հեծեծալով: Եւսմ է ինձ յարեմիայի ողբոցն խառնել ընդ մեր հառաչանս. «Ղանապարհք սիրովնի, ասէ, սգան, զի ոչ որ է որ մտանէ»:
Ըյժոքիկ ասացան յայնժամ յաւերն Արուսաղէմի, բայց կատարեցաւ այժմ:

Ըրդ այս ամենայն 'ի վաճառէն յայնմ հանդիպեցաւ հայոց՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք. այս վաճառ անմարդագոյն գող թուի ինձ քան զՅուդային. քանզի անդ թէպէտ վաճառօղն ընդ պարսաւանօք, այլ վաճառն եղև գինք փրկութեան ամենայն աշխարհի: Որպէս մեծն Պետրոս յընդհանրական թուղթսն գրէ. «Ոչ ասէ ոսկեղինօք և արծաթեղինօք գնեալ ազատեցայք 'ի ձեր՝ հայրենատուր սնոտի պաշտամանցն, այլ արեամբ որդւոյն Ըստուծոյ»:
Իսկ աստ վաճառօղն յոյժ ապառումն և տմարդի, զի այսքան չարեաց զանձն պարտական կացոյց. զի այգի զոր տնկեաց տէր, և մշակեաց ի սաւորիչն մեր իւրով հնգետասանամեայ քրտնալիր աշխատութեամբն, նա քակեաց զցանկնորա և կոր-

1 Մի օր. հարսանոց. յայլում, սաղմոսին:

հարսանեաց:

5 Մի օր. հայրենական:

2 Մի օր. Սողմանին, յայլում,

ծանեաց զաշտարակս նորա , և արար զնա կոխան անցաւորաց . մինչև ապականեաց զնա խող անտառի , և կինձ վայրի ճարակեցաւ 'ի նմա , ըստ դաւթական ' երգոցն : Ըրդ այսոցիկ ամենեցուն լուր առ տէր հասցէ , և իրաւունք նմա 'ի տեառնէ եղիցի . և մեք 'ի մերն դարձուցուք զոճ բանիս :

Ըրդ 'ի չորսհարիւր յիննսուն և չորս թուականին առաւ Ընի , ոչ պատերազմի օրինիւ , այլ պատիր բանիւ . քանզի երդմամբ և խաչիւ հաւանեցուցին զՎազիկ՝ հրամանաւ թագաւորին , թէ Սիւսն 'ի տեսանեին զքեզ , դարձուցից 'ի քեզ զթագաւորու թիղքո , և դրեցից զքեզ ժառանգ յաւիտենից աշխարհից և քաղաքիդ քոյ . քանզի իմաստունն երդնու և անմիտն հաւատայ , որպէս՝ իմաստնոցն բերին բանք . և դարձեալ թէ՛ Վանքստոց պարարտ են իբրև զլոր , և անմիտք կլանեն զնա . հաւատայ վասն երդմանցն և խաչին , եթէ վասն խաղաղու թեան մտացն եթէ վասն երկիւղածուէ վարուցն՝ ոչ գիտեմ . տուեալ զբանալի քաղաքին 'ի Պետրոս , որ յայնժամ ունէր զաթոռ հայրապետութե յուսաւորչին մերոյ , և յանձնեաց 'ի նա զամենայն հոգս աշխարհին մեծաւ դաշամբ և ուխտիւ : Եւ ոչ եկաց 'ի պատուէր Սահրամայ և այլ ազատացն որ թագաւորեցուցին զնա , այլ նենդաւորին Սարգսի սաղրեւոյն լուեալ՝ ել 'ի քաղաքէն , և չոգաւ 'ի Յոյնս զանդարձ ուղևորութիւն . իբրև զձուկն 'ի կարթէ ըմբռնեալ կամ իբրև զհաւ 'ի ծուղակաց : Օր տեսեալ թագաւորին՝ ոչ յիշեաց զերդմունսն , և ոչ զխաչին զմիջնորդութիւնն . այլ առ իւր արգել , և խնդրէր թէ Տո՛ւր զԸնի , և ես տաց քեզ փոխանակաւ զՍեւիտինէ և զգաւառսն որ շուրջ զնովաւ : Ըյլ նա ոչ առնու յանձն :

Եւ յերկարիւ խնդրոյս այսորիկ , Վրիգոր որդի քաջին Սասակայ , ելեալ և նա գնաց առաջի թագաւորին . քանզի այր իմաստուն էր և խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց , որպէս թէ ոչ այլ ոք : Իբրև ետես եթէ ոչ են թողոց զՎազիկ 'ի տեղի իւր , յառաջ կացեալ տայ զբանալին Վնոյ ցթա-

1 Երեք օր . ոչ Բոն :

3 Յերկ . օր պակասի ու գիտէն :

2 Սի օր . իմաստնոյն բերին բան :

գաւորն , և զամենայն զիւր զհայրենի ժառանգու-
թիւնն . և մեծարեալ 'ի նմանէ՝ առնու զպատիւ
մագիստրոսութեան , և զտեղիս բնակութեան 'ի
սահմանս միջագետաց գեօղս և քաղաքս , գրով և
ոսկի մատանեալ յազգէ յազգ մինչև յաւիտեան :

Իսկ քաղաքացի գլխաւորքն որ նստէին յԱնի , իբ-
րև տեսին թէ արգելաւ Ղազիկ 'ի Յոյնս , խորհե-
ցան երբեմն 'ի Ղաւթի տալ զքաղաքն 'ի Ղոււնա-
ցին , քանզի քոյրն Ղաւթի կին էր նորա . երբեմն 'ի
Բագարատ թագաւորն Միխազաց : Իբրև ետես հայ-
րապետն Պետրոս զայնպիսի խորհուրդս , թէ ո՛ւմ և
իցէ՝ 'ի գնալ է քաղաքս , առաքէ առ այն որ ունէր
զիշխանութիւն արևելից կողմանն , որ նստէր 'ի քա-
ղաքին Սամուսատ , զոր ասէն 'ի հինան շինեալ Սամ-
փոսնի և գրէ , թէ Ղանո՛ թագաւորին թէ մեզ զինչ
հատուցանէ փոխարէնս , և ես տաց զքաղաքս և
զայլ ամուրս որ յաշխարհիս են : Իսկ նա իբրև լուաւ
փութապէս ծանոյց թագաւորին . և լուեալ թա-
գաւորին , գանձիւք և իշխանութեամբ հաճեալ ըզ-
կամս նորա , և այնու տիրեցին Մուոյ և ամենայն
աշխարհին :

Իսկ Ղազիկ աներախտի մնաց առ թագաւորն ,
յորում առ մարդասիրութեան տուեալ նմա տեղիս ,
զոր ինքն կամեցաւ , որ յոյժ պակաս էր ըստ ար-
ժէիցն Մուոյ և այլ աշխարհին , զչնորհակալիսն և
զտրից տուրսն Ղաթուղիկոսին հատուցին , յորմէ
զքաղաքն առին : Եւ Ղազիկ հրամանաւ թագա-
ւորին առնու իւր կին զգուստր Ղաւթի որդւոյ
Սենեքերիմայ , և տիրէ նորին բաժնին . քանզի Ղա-
ւթի վաղձանեցաւ չունելով այլ զաւակ ժառանգա-
ւոր :

Իսկ իշխան ոմն Մսիտ անուն , որ յառաջ կալեալ
էր զտէրութիւնն արևելից , և զնա առաքէ թագա-
ւորն տեղակալ քաղաքին Մուոյ : Արոյ եկեալ՝ ան-
չափ պատուով մեծարէ զհայրապետն Պետրոս , և
նուաճէ զաշխարհն ընդ ձեռամբ . և ինքն բազում
զօրօք խաղայ 'ի վերայ քաղաքին Ղոււնայ : Իսկ Մ

պուսուար տէր քաղաքին պատերազմ տուեալ ընդ նմա, անչափ կոտորածս առնէ 'ի դուռն քաղաքին, յորում տեղուջ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Ահարամ հանդերձ որդուսն, որ մեծ սուգ հասոյց Հայոց: Ալ կեցեալ Միտն 'ի տէրութեանն Հայոց, փոխանակէ զիշխանութիւն նորա Ամուսնաս ոմն, 'ի չորս հարիւր իննսուն և երեք թուականիս մերոյ. և եկեալ ոչ ըստ առաջին պատուոյն մեծարէ զհարապետն: Ալ սկսանի գրով ամբաստան լինել զնմանէ առ թագաւորն, և խաբանօք հանէ զնա 'ի քաղաքէն ասելով. Աթէ հրամայեալ է քեզ թագաւորն տեղի բնակութեան 'ի Արին գաւառին յԱրծին աւանի: Ալ ելեալ հայրապետին դայ 'ի մեծանիստ և 'ի շահաստան քաղաքս մեր, և մեծաւ ուրախութեամբ լցոյց զանձինս տեսողացն, որ ցանկային նմա: Ալ էր ժամանակն մերձեալ 'ի տօն սրբոյ Մատուածայայտնութեանն. իսկ 'ի դալ մեծի տօնին իջեալ՝ այնչափ բազմութեամբ 'ի յորդախաղաց ջուրն՝ որ իջանէ 'ի լէրանցն որ 'ի հիւսիսակողման դաշտին են. և կատարեալ զխորհրդածութիւն աւուրն փառաւորապէս, որպէս և վայել էր. իսկ 'ի ժամ հեղոյ զտէրունական իւզն 'ի ջուրն, այր մի² տաճիկ յառաջ եկեալ 'ի բազմութեանն՝ խնդրէ մկրտիլ 'ի ջուրն: Իսկ նորա հարցեալ զպատճառն վասն որոյ զայն խնդրէր, և տեղեկացեալ 'ի նմանէ ցանկալ նմա լինել քրիստոնեայ. և հրամայէ նմա իջանել 'ի ջուրն: Իսկ մեռոնակիրն մերձ կալով նրմա, առեալ զչիչն 'ի ձեռն և հարեալ՝ զձեռամբն, եբեկ զչիչն՝ առատապէս հեղլով զիւզն 'ի վերայ նորակնքին և ջրոյն. և յապակւոյն բեկոր ինչ հարեալ կարեվէր խոցեաց զձեռն նորա, յորդութիւն արեան յերկիր հեղլով. զոր տեսեալ բազմաց ընդ խտրանօք արկեալ զեղեալսն, ասելով թէ՛ ջէ բարւոյ ինչ նշան. որ և 'ի նոյն աւուր կատարեցաւ իսկ: Քանզի մինչդեռ ճաշաժամուն 'ի սեղանն էին, հասին կալանաւորք և առին զնա, տարան եղին 'ի բերդն՝ որ կոչի Խաղտոյ Արիճ: Ալ ասպա ածեալ 'ի Հայոց

1 Այլ օր. ելեալ այնչափ բազմա
հաւան . . . հիւսիսակողմն:

2 Մի օր. այր մի այլապիսի քաճիկ:
3 Այլք յեռամբն:

զքեռորդի նորին զՍաչիկ անուն, և եղեալ 'ի բերդին որ կոչի Սեաւ քար. և մնացին անդ մինչև մերձ 'ի զատիկն: Այս ապա հանեալ զնոսա անտի, տարան 'ի Կոստանդնուպօլիս առաջի Թագաւորին. քանզի և զՆանիա զերէց եղբայրն Սաչկայ յառաջ տարաւ ընդ իւր նեղբրինի ոմն, որ ունէր զպատիւ կէս Թագաւորութեան:

ԳՎ ՍԽԵ ԺԵ.

Յաղագս կոտորածին որ եղեն 'ի գաւառն Բասենայ և 'ի լեւան որ կոչի Սմբատայ:

Ի ՍՈՅՆ, ամս բացաւ դուռն բարկութեան յերկնից 'ի վերայ աշխարհիս մերոյ. և շարժեալ զօրք բազումք 'ի Թուրքաստանէ, որոց երիվարք արագունք իբրև զարծուիս, և սմբակք նոցա իբրև ըզվէմն հաստատունք. աղէղունք լարեալք, և սլաքեալ նետք նոցա, գօտեորեալք քաջապէս, և անլուծանելի ունելով զխրացս կօշկաց: Այս ելեալ 'ի գաւառն Սասպուրականի, յարձակեցան 'ի վերայ քրիստոնէից իբրև գայլս քաղցեալս անյաղեալս 'ի կերակրոյ. և եկեալ մինչև 'ի գաւառն Բասեան, և մինչև 'ի դաստակերտն մեծ՝ որ կոչի Սաղարշաւան, քանդեալ ապականեցին գաւառս քսան և չորս սըրով և հրով և գերութեամբ: Ողորմագին և բազում ողբոց և արտասուաց արժանի է պատմութիս: Որք իբրև զառիւծս ընթացան, և իբրև կորիւն առիւծուց անողորմաբար արկին զգիահունս բազմաց գէշ գազանաց և Թուչնոց երկնից. և կամէին այնուձեռնարկութեամբ գալ 'ի քաղաքն Սարնոյ: Բայց որ ծովու եգ սահման՝ ասելով, «Յայդվայր եկեսցես, և այլ մի՛ ևս յաւելուցուս, այլ այդքէն՝ 'ի քեզ խորտակեսցին արիք քո.», Սա արկ զխաւար Թանձրամած առաջի նոցա, և արգել զնոսա յընթացից իւրեանց: Օ այս առնէ ըստ իւրոյ անձառ իմաստութեանն, որպէս զի ահիւ նոցա մեք խրատիցիմք,

և նորա ուսանիցին թէ ոչ իւրեանց զօրութեամբ
ինչ արարին զոր արարին . այլ ձեռն որ արգել զնոսա
հզօրապէս , նոյն արար ճանապարհ զնալոյ նոցա :

Արդ հեղ զբարկութիւնն իւր 'ի վերայ մեր 'ի
ձեռն ազգի օտարի , վասն զի մեզաք նմա . և դար-
ձեալ զղջացաւ 'ի չարեաց 'իւրոց ածել 'ի վերայ մեր ,
զի ողորմած է . վասն որոյ ոչ 'ի սպառ բարկանայ և
ոչ յաւիտեան պահէ սոս : Միոջն 'ի մէնջ բռնա-
գատի՝ զիրաւացի դատաստան 'ի մէջ բերելով , զի
դատաւոր արգար է . և միւսոջն կանխէ յողորմու-
թիւն , վասն զի հայր զթութեանց է . և միւսոջն
զղջանայ 'ի վերայ չարեաց մերոց , քանզի Մտուած
ողորմութեանց է : Արպէս և աստատին իսկ զերկո-
սեանն եցոյց առ մեզ . ըստ արժանահաս վրիժուցն
ծանրացոյց զձեռն իւր 'ի վերայ մեր . և դարձաւ
փութապէս անցոյց զբարկութիւնն իւր , զի մի 'ի սպառ
սատակեսցէ զմեզ : Այլ մեք զՓարաւոնի ախտացաք
զճանրասրտութիւն , և զյոյժ յիմարին յիւրոց՝ ախ-
տակցաց , որ երբեմն տանջեալ՝ խոստովան լինի ա-
սելով . « Ս'ատն Մտուածոյ է այս » . և յանցանել
բարկութեան պատուհասին՝ արբեալ ամբարտաւա-
նութեամբ ասէ . « Այլ գիտեմ զտէր , և զԽորայել
ոչ արձակեմ » : Սինչև ուղերձեաց յինքն զվերջին
պատուհասն՝¹ բնակից լինելով անդնդային խորոցն :
Իայց բարեոք ասէր վատաշուէրն , թէ մատն Մ-
տուածոյ է այս . զի ձեռն տասն մատամբք ունի առ
գործն զկատարելութիւն . որպէս և անդ զմիոջէ
սկսեալ՝ 'ի տասն աւարտեաց հարուածոց զխրատ , և
ապա արձակեաց զԽորայել :

Արդ 'ի հասանել բարկութեանն և 'ի բորբոքել
հրատին և 'ի շարժել եղեւնաւոր չարեացն , ահիւ
ահաբեկ եղեալ՝ յոյժ զգողի հարեալ զարհուրե-
ցաք . բայց ողորմեցաւ Մտուած , և խաւարաւ փա-
կեաց զճանապարհս նոցա , և խափանեաց զընթացս
արշաւանաց անօրինացն : Արձական եղև մեզ բա-
րին , և չմարդոյ գտաք առ շնորհակալինս . զի զոր
պարտ էր 'ի ձեռն խրատու եղբարց մերոց ողջախո-

1 Մի օր . մերոց :

2 Այլ օր . ախտակցաց , և այլ ,

ախտակցաց :

3 Մի օր . բնակից :

Հանալ մեզ, և փութալ կանխել առ մարգարէն, և ուսանիլ 'ի նմանէ զկեցուցանողն խրատն, «**Վ**աղաբեցէք, ասէ, 'ի չարեաց ձերոց, և ուսարուք զբարիս գործել», և որ զհետ սոցին գան բանք. և յանձանց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զ**Ա**ստուած, և շիջուցանել զգեհենաբորբոք պատուհասն, և զբարձրացեալ ձեռն խոնարհեցուցանել 'ի բարկութենէ 'ի ներումն. նա 'ի մոռացօնս եղև մեզ այս, և ոչ ծագեաց անգամ 'ի սիրտս մեր գիտութիւն նորա. այլ որ անօրինելոցն էր, անօրինէր, և որ անիրաւելոցն էր, անիրաւէր. մինչև ըստ օրինակի վարազացն 'ի վերայ սրոյն մղեցաք զանձինս, զբովանդակն 'ի մեզ բերելով: **(Թ)**ուէր մեզ թէ նոքա մեղաւոր գոյով կըրեցին զպատուհասն, և մեք ըստ արդարութեան մերոյ ապրեցաք. և ոչ գոյր 'ի յիշատակ մեզ տէրունական պատուէրն և իմաստնացուցիչ խրատն. «**Վ**ալիւեացիքն, ասէ, զորոց արիւնսն **(Պ)**իղատոս խառնեաց ընդ զոհս նոցա, համարիք թէ նոքա մեղաւորք էին քան զամենայն մարդիկ, ոչ. այլ թէ ոչ ապաշխարիցէք, նոյնպէս ամենեքեան կորնչիցիք»: **Ի**սկ մեք ըստ ամօվսական բանիցն, որովք նախատէր զ**Ա**ւրայէլ, որք զպարզեալ գինին ըմպէին, և անոյշ իւղովք փափկանային, և 'ի գահոյս փղօսկրեայս հանգչէին, և որ այլն ևս, և ոչ ցաւէր նոցա վասն բեկմանն: **(Յ)**ովսեփու: **Վ**անզի խնդրէ **Ա**ստուած՝ զի յորժամ զոմանս տանջանաց մատնիցէ, մերձաւորքն ընդ նոսա վշտակից լինիցին. ըստ այնմ, «**Վ**ալ ընդ լացողսն»: **Ա**յլ նոքա զնորին հակառակն առնէին. 'ի միօջէ յարենէ էին, և ընդ գերութիւն ցեղի **(Յ)**ովսեփու չցաւէր նոցա. վասն այսորիկ յերգ արկեալ մարգարէն՝ ամբաստան լինէր զնոցանէ: **Ա**յսպէս և 'ի մերումս հանդիպեցաւ:

Վանզի յամի չորեքհարիւրերորդի իննսներորդի եօթներորդի թուականիս մերոյ՝ որ էր երկրորդ ամ գերութեանն մերոյ, շարժեալ միւսանգամ մըրուր դառնութեան լի բարկութեամբ 'ի տանէն **(Պ)**արսից՝ ահագին ծփանօք, և եկեալ հեղաւ յընգարձակ գաշտն **Բ**ասենոյ և **Վ**արնոյ. և ցայտուկս հեղեղատին կալաւ զչորս անկիւնս երկրին. յարև-

մուտս՝ մինչև 'ի Կաղտեաց գաւառն . իսկ 'ի Հիւսիսի՝ մինչև 'ի Սպեր և մինչև յամուրս Տայոց և Ըրշարունեաց . իսկ 'ի հարաւ մինչև 'ի Տարօն և մինչև 'ի գաւառսն Հաշտենից մինչև յանտառն Կորձենոյ : Ալ՝ զետղ առեալ զաղարեաց աւուրս չորեքտասան, և ծովացեալ ծածկեաց զԷրինս և զմացառ վայրս, և կալաւ բնաւ զաշխարհս . որ ինձ թուի յանապակ գինւոյն յայնմանէ գոլնմա, զոր մանուկն Արեմիա 'ի տեսողութեան իւրումոսկի բաժակաւ մատուռակեալ արբոյց թագաւորաց, աղգաց, քաղաքաց, իշխանաց և զօրաց նոցա . և յետոյ արբոյց տանն Սիւսակայ . ահա յայտնի կատարումն մարգարէութես գիպումն : Քանզի արբ տունս Հայոց յանապակէն յայնմանէ և արբեցաւ յարբումն չար . արբ և թմրեալ յիմարեցաւ . արբ մինչև զբովանդակն յինքն ընկալաւ . և այժմ անկեալ կայ 'ի կիցս ամենայն ճանապարհացն մերկ և խայտառակեալ, և կոխեն զնա նախատանօք անցաւորք ճանապարհաց : Ալեալ 'ի տանէ, օտարացեալ 'ի ծանօթից, հեռացեալ յրնտանեաց և 'ի բարեկամաց և յազգականաց, գերի և կալանաւոր ամենայն ազգաց :

յամ է ինձ զմարգարէականն զայն բարբառել բանս, եթէ՛ «Օ մնացորդս թրթրոյն եկեր մարտին, և զմնացորդս մորեխին եկեր ջորեակն, և զմնացորդս ջորեկին եկեր գրուիճն» : Եւ են և այսոքիկ, քանզի 'ի մեզ կատարեցան ամենայն կանխասացիկ բանք մարգարէիցն . արդ թրթուրն և մորեխն այն անցեալ են . իսկ ջորեակն և գրուիճն սոքա են՝ վասն որոյ ճառս մեր արկեալ է : Քանզի յառաջին անգամոյն՝ յորժամ ելին Պարսիկք և այլ խուժադուժ ազգք հեթանոսաց, և մարդակոտոր սատակամբ ապականեցին զգաւառս բազումս, և առ և գերի բազում առեալ իջին յաշխարհն իւրեանց, աւետաւորք եղեն ազգաց և թագաւորութեանց . և հրաւեր տուեալնոցա՝ ասեն ըստ մարգարէին, թէ՛ «Եւ զանք անապատի եկայք կերէք զայս որ յանտառիս է» : Ալ 'ի գալ միւսում ամին ժողովեցան իբրև

1 Մի օր . Գրեւի :

արծուիք 'ի վերայ կերակրոյ անհամար բազմութիւնք զօրաց աղէղնաւորաց և ' սուսերամարտից . և մեծաւ խրախուսանօք ճեպ 'ի ճեպոյ ելին յաշխարհս մեր յամսեանն սեպտեմբերի , 'ի տօնի սրբոյ Խաչին յաւուր չորեքշաբթու :

Աստանօր մեզ պատմութիւնս ողբոց և աշխարհնաց է . և զամենեսեան հանդէսք պատմութեանս 'ի կոծ հրաւիրէ : Օր թէ Արինուէացիքն 'ի վերայ սպառնալեաց մարգարէին , և այն զի մի անձն եմուտ 'ի քաղաքն , օտարաշխարհիկ և անծանօթ յամենեցունց և առանց նշանաց , այնքան ահաւ ահաբեկ եղեալ մինչ զի 'ի թագաւորէն սկսեալ մինչև յայն որ յաղօրիսն նստէր , միաւոր եղև ամենեցուն կոծ , ամենեքեան խորգազգացք , ամենեքեան արջնազգեստք , ամենեքեան հատեալք 'ի կերակրոց , և զբնութիւնն բռնադատէին առատանալ ողբովք , նաև զեղերամայր կանայս ձայնակից ինքեանց կոչէին . « Թերևս , ասէ , զղջասցի Աստուած , և դարձցի սրտմտութիւն նորա 'ի մէնջ : Մերս քանի՞ն առաւել ողբոց արժանի է , որ ոչ սպառնալիք միայն , այլ պատուհաս բարկութեան հասեալ և 'ի զլուխ ելեալ , և մեք չարագանեալք և կործանեալք և տեսարան աշխարհի եղեալ . զոր Առաքեալն 'ի վերայ սրբոցն առնու զբանս , և չար պատմութիւն թողեալ զինի մեր ազգաց յաղգս : Քանզի քաղաքք մեր աւերեալք և տունք այրեցեալք , ապարանք հրնոցացեալք , և արքունաշէն սրահք՝ աճիւնացեալք : Արք 'ի հրապարակս կոտորեալք , և կանայք 'ի տանց գերի ելեալք , և կաթնասուն տղայք զբարի հարեալք , և գեղեցիկ գեմք պատանեկաց թառամեալք : Այսք 'ի հրապարակս 'ի խայտառականս անկեալք , և երիտասարդք առաջի ծերոց սրախողխող եղեալք . պատուական ալիք ծերոց ընդ արիւն և ընդ ապաժոյժ եկեալք , և դիակունք նոցա թաւալ զլոր խաղացեալք : Սուրք թշնամեայն շացեալք , և ձեռք նոցա 'ի զօրութենէ պակասեալք . աղեղանց նոցա

1 Մի օր . սուսերամարտից : սպառնալիք պատմութեան :
 2 Այլ օր . զամենայն հանդիսս : Մի օր . անձնացեալ :
 3 Մի օր . անձնացեալ :

լարք հատեալք, և նետք 'ի կապարձից նոցա սպա-
ռեալք . անձինք նոցա ձանձրացեալք, և սիրտք նո-
ցա յողորմութիւն ոչ եկեալք :

Ո՛վ ողորմութեան քո Մտուած, որ այնքան նե-
րեցեր անօրինացն խրոխտալ 'ի վերայ խաշին արօտի
քո : Յիշեա՛ զժողովուրդ քո զոր ստացար 'ի սկզբա-
նէ գալստեան միաճնի քո, և փրկեցեր արեամբ օ-
ծելոյդ : Բնդէր մերժեցեր Մտուած 'ի սպառ, բար-
կացար սրտմտութեամբ քո և մատնեցեր զմեզ 'ի
ձեռս արանց անօրինաց, խտաց և ապստամբաց :
Ս'ի յիշեր զմեզս մեր, և մի վասն մեղաց մերոց
դարձուցաներ զերեսս քո 'ի մէնջ . այլ յիշեա՛ զձեռն
քո հզօր և զբազուկ քո բարձր, որով տիրէիր մեզ,
և անուն քո կոչեցեալ էր 'ի վերայ մեր : Այլ արդ
ասա դու բարկացար, և մեք մեղաք . վասն այնորիկ
մոլորեցաք գերութեամբ 'ի բազում ազգս, և եղաք
իբրև զպիղծս ամենեքեան : Հողմք մերժեցին զմեզ,
և ոչ ոք իցէ որ կարդայցէ զանուն քո, և որ յիշես-
ցէ ապաստան առնել զքեզ . զի դարձուցեր զերեսս
քո 'ի մէնջ և մատնեցեր զմեզ վասն մեղաց մերոց :
Ս'ի յաւիտեան բարկանար մեզ, և 'ի ժամանակի
մի յիշեր զմեզս մեր :

Ո՛հ և աւաղ աւուրն այնորիկ լուսանալոյ . զի
լոյսն որ յաւուրն առաջնումն անմարմին տեսա-
կաւ 'ի բանէն Մտուածոյ գոյացաւ, և 'ի չորրորդում
աւուրն ընդ մարմնոյն պարուրեալ 'ի լուսաւորս բա-
ժանեցաւ, իշխան տունջեան և գիշերի լինելով, և
աշխարհի ճանապարհորդք յաւիտենից . մինն ըզ-
մարդ 'ի գործ յարուցանելով, և միւսն գազանաց
համարձակութիւն տալով : Այսօր միջօրեայ ա-
ւուրն այնորիկ՝ մեզ 'ի խաւար փոխարկեալ գիշերա-
ցաւ՝, գազանաբար ազգն հեթանոսաց որք 'ի վաղըն-
ջուց 'ի խշտիս իւրեանց մռնչէին, ըստ մարդարէին
ձայնի, և Մտուածոյ հօտիցն խնդրէին կերակուր
իւրեանց, 'ի գիշերանալ մեզ աւուրն այնորիկ՝ ելին
և տարածեցան ընդ երեսս երկրի, և գտին որս բա-
զում և յագեցան կերակրովք, և նշխարեցին տղայոց

1 Ս'ի օր . գազանաբար .

2 Երկու օր . 'ի խորհուրդս, և այլօր . 'ի խան :

իւրեանց յամս բազումս : Արդ թէպէտ և յամենայն տեղիս որս բաւականապէս պատրաստեցաւ նոցա , քանզի իբրև զդրախտ փափկուածեան լի պտղով զբտաւ երկիր առաջի նոցա . բայց առաւել ՚ի գաւառն Սանանաղւոյն ՚ի լեառն՝ որ կոչի Սմբատայ բերդ . քանզի անդ ժողովեալ էին բազմութիւն անթիւ փախստելիցն , և՛ անասուն որ ոչ գոյր թիւ : Զորոց վերայ հասեալ անօրինացն ապականեցին զամուրս նորա , և մտեալ ՚ի ներքս՝ սուր ՚ի վերայ եդեալ կոտորեցին զամենեսին :

Անդ էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի և բազում ողբոց արժանի . զի զամանս ՚ի նոցանէ որ ՚ի բուռն անկանէին՝ սրամահ՝ սպանանէին . և որք յառապար տեղիս անկանէին և ամբանային , նետիւք խոցոտեալ սատակէին . և զբազումս յանձաւին վերայ ելեալք մեծամեծ վիմօք գլաջարդ առնէին , որոց դիակունքն գլաթաւալ ՚ի վերայ միմեանց շեղջեալ իբրև զկոյտս փայտահարաց՝ զառաջիկայ զձորն ընուին : Այ և աւաղ շատ դառն լուսոյ աւուրն այնորիկ . զի քաջ արքն վառեալ զինու և սրտմտութեամբ եռացեալք , և վատքն թալկանային , կանացիք յիմարէին և երիտասարդք խիզախէին , այլ ելա իրացն ոչ կարէին իմանալ : Քանզի յամենայն կողմանց պատնէշ թշնամեացն պաշարեալ էր զնոսա . ոչ գոյր անդ սէր սիրելեաց և ոչ աւաղ բարեկամաց . մոռացաւ հայր զգութի որդւոց , և մայր զսէր նորածին մանկանց : Այ կարէր յիշել անդ կին նորահարսն զսէրն փեսայի , և ոչ զմտաւ ածէր այր զգեղ ցանկալի ամուսնոյն իւրոյ . պակասեցան երգք ծաշտօնելից , և հատան ձայնք սաղմոսաց ՚ի շրթանց սաղմոսողաց . կալաւ առ հասարակ զամենեսեան դուռն և երկիւղ : Այ ՚ի սաստիկ տագնապէն , բազում կանայք յղի գոլով՝ վիժէին զմանկունս . և այսպիսօրէն գործով՝ իբր վարմաւ որսորդաց թակարդեալ էին զլեառն ամենայն մինչև բքան և հատան ՚ի զօրութենէ :

Իսկ ՚ի գալ երեկոյին , առեալ զառ և զգերի և ըզ-

1 Մի օր . անասունն :

2 Երկ . օր . սոսնէին :

կապուտ սպանելոյն, չոգան 'ի տեղւոյն : Իսկ զկնի
 ելանելոյն նոցա, անդ էր տեսանել տեսու թիւն ողոր-
 մելի, և քան զառաջինն ողորմագոյն և բազում ող-
 բոց արժանի : Բանզի բազմագիմի էին օրհասք մա-
 չուն . զի ոմանք յանկելոցն դեռ յոգիս կէին, և
 լեզուք նոցա 'ի ծարաւոյ ցամաքեալք, նեղ և նուրբ
 ձայնիւ հայցէին հայթայթանս ծարաւոյն գտանել,
 և ոչ ոք էր որ տայր . իսկ կէսք չարակէս վիրաւո-
 բեալք, և 'ի ձայնէ պակասեալք, ուժ գնակի շնչէին .
 և այլք ընդ փողիցն զենեալք՝ կիսամեռ գոլով, գը-
 ժուարաւ խունչէին . իսկ ոմանք 'ի դժուարին խո-
 ցուածոցն մարմանջեալք՝ աքստէին ոտիւք, և
 եղնգամք ձեռացն զերկիր դափր հատանէին : Բայց
 առ նոսա և այլ ահագին էր տեսիլ տեսանել, որ և
 զքարինս անգամ և զայլ անշունչ արարածս շարժէին
 'ի յողբս և 'ի հառաչանս . քանզի անօրէնքն յորժամ
 զգերիսն հանին 'ի լեռնէն, զտղայս առեալ 'ի գըր-
 կաց ծնողացն՝ յերկիր ընկեցին, որովք 'ի բազմու-
 թենէ նոցա եռայր առհասարակ տեղի բանակի նո-
 ցա : Սմանք յանկելոցն զքարի հարեալ սատակէին,
 և կիսոց կուշտքն պատառեալ, և փորոտիքն յեր-
 կիր հեղեալ . իսկ զկենդանեացն զկառաչ որ լսելիք
 տանել կարէին . քանզի որ հետիոտիւք ընթանալ
 կարէին, այսր անդր յածելով զմարս իւրեանց խըն-
 դրէին, յորոց 'ի բարձրաձայնութենէ լալեացն՝ ար-
 ձագանք լերինն զհետ հնչէին . իսկ այլք որք չև ևս
 էին հաստատեալք յոտս, 'ի գուճս սողալով կառա-
 չէին . իսկ որք քան զնոսս 'ի տխեղծ հասակին, ո-
 տիւք զերկիր հարկանէին . և 'ի սողալոյն պակասեալք
 'ի ձայնս, ոչ կարէին արտաքս բերել զհագազն . և
 այսպիսի ողորմագին ձայնիւք և անհատ աղաղակաւ՝
 զգառանց բերէին զնմանութիւն, որ դեռագեռ 'ի
 մարցն բաժանեալ՝ 'ի հորձիցն ելևելս առնէին վասն
 անժոյժ գոլոյ բնութեանն . և անդագար զօղան-
 ջիւք վիրաւորէին զօգն, և ձանձրացուցանէին զսե-
 լիս լսողացն :

Եւ յորքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ո՛վ
 լեառն . լեառն ամուր Սմբատայ՝ ոչ ընդ որ հաճե-
 ցաւ Բստուած բնակել 'ի նմա, այլ լեառն արեան,

կոխման և կորստեան : Այլ է մարթ անուանել զքեզ
 լեառն , այլ խորխորատ տղամոց 'ի կորուստ ամենայն
 բնակչաց երկրի . քանզի 'ի քեզ գազանք օթագայա-
 նան , և ցինք և անդեղք արարին իւրեանց բնակու-
 թիւն . 'ի քեզ ազուեսունք երամակեալք , խայտա-
 ցեալք , լցեալք 'ի կերոյ : Այլ լեառն , ոչ ըստ Հեր-
 մոնի 'ի ցողոյ երկնից պարարտացար 'ի քեզ կաթե-
 լոց , այլ 'ի ճարպոց և յարենէ դիականց 'ի քեզ կո-
 տորեւոց : Այլ լեառն , ոչ ընդ սինէականին Մովսե-
 սի առ Մատուած խօսից եղեր միջնորդ , այլ զբազում
 քահանայս լուեցուցեր 'ի սաղմոսական երգոց , որք
 ազօթիւք միշտ խօսակիցք Մատուծոյ լինէին : Ազիւ
 երկուցեալ 'ի մահուանէ , Յեզաբելայ փախստական՝
 'ի Վորեբ անկեալ ապրեցաւ . և սոքա 'ի քեզ ապաս-
 տան եղեալ՝ մատնեցան 'ի ձեռն սրոյ , և բաժինք ա-
 ղուեսուց եղեն : Այլ լեառն , համաձայն տեսանեմ
 զքեզ լերինն Վեղբուայ , յորոյ վերայ անկան՝ ա-
 զատքն Իսրայելի : Ասան որոյ ժամ է ինձ զառ 'ի
 Վաւթայն զառ 'ի նա զասացեալսն՝ 'ի քեզ երկրոր-
 դել լերինք Սմբատայ , մի անկցի 'ի վերայ ձեր անձ-
 րե , և մի ցող . քանզի արբէք դուք յարենէ հա-
 ւատացելոց՝ արանց և կանանց 'ի ձեզ անկելոց : Այլ
 որ վասն լերինն այնորիկ չար համբաւ պատմութիւն
 էր՝ զկայ առցէ , թէպէտ 'ի բազմաց սակաւ ինչ ա-
 սացի : Մտանօր 'ի մերս դարձուցից զոճ՝ բանի
 պատմութեանս . և կամիմ ըստ ուժոյ իմոյ յամել
 'ի բանս , որպէս զի ամենեցունց շարժեցից զարտա-
 սուս : Արչեմ և զձայնարկու կանայս ընդ Արեմիայ ,
 զի ընդ իս զողբս յարդարեսցեն . քանզի ոչ է թէ
 լերանց և անձաւաց և անապատ տեղեաց առնեմ
 զպատմութիւնս , յոր սինլիքորք փախստէիցն եր-
 թեալ բնակեցան :

1 Յամենայն օր . աղոթք :

ԳՎ ՍՈՒՍ ԺԲ.

Վասն Արծիւնն անողորմ կոտորածին :

Այն քաղաքին , և քաղաքի այսպիսում , որ Հոյա-
կապ և ականաւոր էր ամենայն աշխարհաց , իբրև
զքաղաք որ 'ի վերայ լերինն կայցէ . և ծով և ցա-
մաք երկնէր և առատանայր կրել 'ի սմա զզօրութի
իւր . որպէս բարձրն Ասայիաս վասն Արուսաղէմի
մարգարէանայր : Արդ սա յառաջինն մինչդեռ
բարեացն առատութեամբ պսակեալ էր , ամենայն
ինչ ըստ մտի էր սորա . և նման իմն էր նորահարսն
կնոջ , որ գեղոյն վայելութեամբ և զարդուցն պայ-
ծառութեամբ՝ ցանկալի գոյ ամենեցուն : Քանզի
իշխանք սորա էին մարդասէրք , և դատաւորքն ար-
դարադատք և կաշառուցն ներողք : Ա՛ւաճառականք՝
եկեղեցւոյ շինողք և զարդարիչք , կրօնաւորաց օ-
թեանք և հանգուցիչք , և առ աղքատս ողորմածք
և դարմանիչք : Այ գոյր խաբէութիւն 'ի վաճառսն ,
և ոչ նենգութիւն 'ի տուրեւառիկ փոփոխմունս :
Ինդ բամբասանօք էր վաշխից և տոկոսեացն
շահքն , և խոտեալ և անարգեալ էր 'ի նուէրս ըն-
ծայից պատարագ նոցա : Բնենեցուն մի նախանձ էր
բարեպաշտութեան . քահանայք նոցա սրբակացք և
աղօթասէրք , և եկեղեցական սպասու հլուք և հը-
պատակք : Ասն որոյ և վաճառականք սորա փա-
ռաւորք , և օգնողք թագաւորք ազգաց : Այ իբրև
ակն մի պատուական լուսագեղ պայծառութեամբ
փայլէր քաղաքս մեր 'ի մէջ ամենայն քաղաքաց , ա-
մենեկն գեղեցիկ , բոլորովին զարդարուն :

Իայց յորմէ հետէ մտին յեկեղեցիս մեր Աեքա-
րայիք և Պիհոնացիք ,¹ և արդարութեան օրէնքն
յանիրաւութիւն դարձաւ , և յարգի եղև արծաթ-
սիրութիւն քան² զաստուածսիրութիւն , և մամո-
նայն քան զՔրիստոս . յայնժամ ամենայն համես-

¹ Մի օր . հիւն յեկեղեցին մեր
Սիտարացի և Պիհոնացի :

² Երկու օր . զաստուածսիրու-
թիւն :

տուժիւն կարգաց զառածեալ՝ յանկարգութիւնս
 դարձաւ : Իշխանք սորա գողակիցք եղէն գողոց,
 վրիժագործք և արծաթոյ ծառայք . դատաւորք սո-
 րա կաշառառութիւն և վասն կաշառաց գողանային զի-
 բաւունս . և դատաստան որբոց ոչ առնէին , և յի-
 բաւունս այրեաց ոչ խոնարհէին : Եւ աշխից և տոկո-
 սեաց օրէնք եղան , և ցորենոյ բաղմապատկութիւն ,
 որով երկիր պղծի և արգելու զարգանդ առ ՚ի տա-
 լոյ զպտուղ ՚ի ժամու իւրում առ ՚ի կերակուր մարդ-
 կան : Ար խաբէր զընկերն՝ պարծէր իմաստուն գող,
 և որ յափշտակէր՝ ասէր , Եւ չզօր եմ : Օտունս
 տնակից՝ աղքատացն , և զսահմանս անդաստանաց
 նոցա յափշտակէին մեծատունքն , և չկաթէր ՚ի լը-
 սելիս նոցա աստուածապատուէր անէծքն գրեալք ՚ի
 ձեռնս Եւովսեսի ծառայի տեառն . « Ինծեալ է , ա-
 սէ , որ յափշտակէ զարտս ընկերին » : Կամ զոր
 բարձրն Եւսայիաս բողոք բարձեալ սաստէ այնպի-
 սեացն . « Եւ այ , ասէ , այնոցիկ , որ յարեն զտուն ՚ի
 տուն և անդաստան առ անդաստան մերձեցուցանեն ,
 զի զընկերին հանիցեն : Եւ աւանիկ ազգ եղև յա-
 կանջս տեառն զօրութեանց այդ ամենայն » , և որ ՚ի
 կարգին է , լուծ խնայելով ՚ի ձեռք : Զգոյր ՚ի յիշա-
 տակ նոցա այգին Եւբովթայ , և Զեղաբէլ՝ որ յափշ-
 տակեաց զայն , թէ զինչ կրեաց , որ մինչև ցայսօր
 փող հնչէ յամենեցունց լսելիս : Եւ արձաւ և ՚ի քա-
 հանայից երկիրը և ընտրութիւն սրբութեան . նե-
 ղին և մղին մերձենալ ՚ի սեղանն և սպասաւորեն
 անձառ խորհրդոյն որ հրեշտակաց է զարհուրելի ,
 թող թէ մարդկան , և զայն ՚ի ձեռն արծաթոյ և
 ոչ Եւտուծոյ . և ՚ի մառացօնս եղև սաղմոսական
 երգն՝ որ ասէ . « Կոտեսցին այնքիկ որ ընտրեալ են
 արծաթով » :

Օրինչ ասացից և որ առ կանայս ամբաստանու-
 թիւն է . բաւական են առ ՚ի Ասայեայ ասացեալքն ,
 չկարօտանան մերում բանիցս : Բանզի նա զԱրու-
 սաղէմի կանայսն՝ վասն զարգասէր լիտութեանն
 այսպէս յանդիմանէ . « Փոխանակ , ասէ , զի հպարտա-

ցան դատերք Սիոնի, և դնացին 'ի բարձր պարանոց, ' Վախ զարմատոյն ամենայն չարեաց բուռն հարկանէ, զամբարտաւանութենէն ասեմ. զի նա է մայր և սկիզբն ամենայն չարեաց, զի 'ի մարդկանէ դևս գործէ, և նոցին տանջանացն վիճակակից առնէ: Արդ՝ ամենեցուն չար է ախտս այս, բայց կարի առաւել կանանց ազգի. վասն այսորիկ նախ զնոսա դատի, և ապա 'ի կարգ արկեալ յիշէ զստորինսն ընդ երկիր զքարչին, և զգինդսն և զմատանիսն, զապարանջանսն, զքողէսն և զմեհեանդսն և զայլ ամենայն: Տէս լսող, և զհատուցումն նոցին. «Փոխանակ, ասէ, ոսկի զարդուցն, գլխոյն կնտուութի, զի 'ի զարդուցն մերկացուցեալ զգլուխն, զհերսն հատանէին ծաղր առնելով զնոսա: «Փոխանակ ոսկի կամարացն չուան դօտի. և փոխանակ պատուական հանդերձիցն քրձաղղեաց, ասէ, լինել, զի 'ի գերութիւն հանդերձեցան, գերիչքն զայն շնորհեցին նոցա:

Այ վայրապար եղև ինձ անցանել ընդ այս ամենայն. այլ զի ցուցից, թէ որպէս ըստ կարգի նոցա յանցանքն մեր, նոյնպէս ըստ նոցա պարտ էր և խրատ ընդունել մեզ, և առաւել ևս. զի թէ նոքա առանց օրինակի զայն կրեցին, մերս քանի՞ն առաւել պատժոց արժանի չիցեն՝ յետ զնոսա մեզ օրինակ ունելոյ, և Քրիստոսի խրատուն՝ որ աղաղակէ և ասէ. «Թէ ոչ առաւելուցու արգարութիւն ձեր աւելի քան զգպրացն և զփարիսեցւոցն, ոչ մտանէք յարքայութիւնն երկնից,»: Այլ մեք ոչ յարգարութիւնն և եթ, այլ և 'ի մեզսն առաւել գտանիմք, և զոր ներել թողութեան ունիցիմք:

Արդ տէս զգիւրակչիւ և զգէպ հատուցմունսն: Այլին Պարսիկք 'ի վերայ Արուսաղէմի, ելին և 'ի վերայ մեր. աւերեցաւ Արուսաղէմ, և աւերեցան քաղաքք մեր: Ստին հեթանոսք 'ի տաճարն սուրբ, և յաւարի տարան զզարդարանս նորա, և պղծեցին ըզտաճարն սուրբ. մտին և յեկեղեցիս մեր, և համարձակեցան յանմտանելիսն, և պղծեցին պիղծ քաղապարօք զսրբութիւնս նորա. և կապուտ կողոպուտ արարին զզարդս նորա: Հրայրեաց եղև տաճարն

սուրբ . այրեցան և 'ի մեզ փոխանակ միոյ տան՝ բազում եկեղեցիք . և առանց համարոյ անկան քահանայք նոցա 'ի սուր . և զմերոյս ո՛վ բերէ զհամար : յամ է ինձ 'ի դաւթական բանսն ելանել, և նորին ձայնիւ զմերս յօրինել զողբս : Ընդէր տէր կացեր 'ի հեռաստանէ , և անտես արարեր զմեզ 'ի նեղութեան մերում , յանօրինել անիրաւին 'ի սրբութիւնքո , և 'ի պարծիլ ատեցողացն զբեզ 'ի մէջ տօնիցքոց . զի ահա մտին հեթանոսք 'ի ժառանգութիւնքո , և պղծեցին զտաճար սուրբքո . այրեցին 'ի հուր զսրբութիւնսքո , և յերկիր խոնարհեցուցին զփառս եկեղեցւոյքո . հեղին զարիւնս ծառայիցքոց որպէս ջուր , ոչ որպէս յայնժամ՝ շուրջ զԱրուսաղէմաւ միայն , այլ՝ թէ ամենայն երկիրս լցաւ արեամբ սպանելոցն . իսկ զթաղելոց նոցա զհաշիւ և 'ի միտս անգամ ո՞ բերէր :

Բայց զբազաբիս մերոյ զբազմադիմի և զանհնարին չարիս ընդ գրով ո՛վ կարիցէ արկանել . զի որպէս գրեալ է վասն սողոմայեցւոցն , թէ՛ « Ըրեզակն ծագեաց յերկիր , և տէր տեղաց 'ի Սողոմ հուր և ծծումբ , և այրեաց զնա » . նոյնգունակ և աստ 'ի ծագել արևուն յերկիր՝ հասին 'ի վերայ անօրինայն ժողովք իբրև շունք քաղցեալք , և շրջապատեցին զբազաբն . և մտին իբրև հնձողք ոճոյ ագարակի , և սուր առն 'ի վերայ եղեալ հնձեցին մինչև անջատեցաւ 'ի կենդանւոյ քաղաքս : Իսկ ըզփախուցեալսն 'ի տունս կամ յեկեղեցիս՝ հուր հարեալ այրեցին անողորմաբար , բարեգործութիւն զիրան կարծելով , որպէս կանխաւ Վրկիչն ասէր . « Եկեսցէ ժամանակ , զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ , համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ » : և զպատճառն ինքն յայտ առնէ . « Եւ զայն արասցեն ընդ ձեզ վասն անուան իմոյ , զի ոչ ծանեան զիս » :

Եւ օգոյ ձեռնտուութիւն եղև կործանական աւուրն . զի հողմ ուժգնակի շնչեցեալ բորբոք արկանէր հրատին , մինչև ծուխն ծառայեալ յերկինս հասանէր . և ցնցուղք լուսոյ հրատին՝ յաղթէր ճառագայթից արեգականն : Ընդանօր էր տեսանել

տեսիլ ողորմագին և զարհուրական յոյժ . զի ամե-
նայն քաղաքն լի էր դիակամբք անկեւոյն , վաճառա-
փողոցք և նրբափողոցք և ընդարձակ սրահք : Իսկ
զայրեցելոցն ո՛վ կարիցէ բերել զհամար . քանզի որք
'ի սրոյ շողալոյ փախստական եղեալ՝ 'ի տունս ուրեք
'ի Թագստի եղեն , ամենեքեան նոքա հրայրեացք ե-
ղեն : Իսկ զքահանայն , զորս յեկեղեցիս ըմբռնե-
ցին՝ հրով ծախեցին . և զորս արտաքոյ՝ զոմանս սպա-
նեալ և զմեծամեծ խողեանն եղեալ՝ 'ի գիրկնն առ 'ի
նախատինս մեզ , և այսն կատականաց տեսողացն .
իսկ զԹիւ քահանայիցն , որք 'ի սուր և 'ի հուր վախ-
ճանեցան՝ գտաք աւելի քան զհարիւր յիսուն ,
որք վիճակի տեարք էին և եկեղեցւոյ . բայց զեկա-
մտիցն , և որք յամենայն աշխարհաց անդր հանդի-
պեցան , զնոցա ո՛վ կարէ բերել զհամար :

Ըստքիկ են չարաչար պատմութիւնքքո , ո՛վ քա-
ղաք երջանիկ և երանելի , յղփացեալ , ակնաւոր
'ի մէջ աշխարհաց . այժմ ամբարձ գաչս քո , և տես
զորդիս քո վարատեալս 'ի գերութիւն , զտղայս քո
անողորմաբար հարեալս զքարի , զերխտասարդս քո
այրեցեալս 'ի հրոյ . մեծահարկի և փառաւոր ծերք
անկեալք 'ի հրապարակի : Հովասուն և բարեկեցիք
կոյսք և կանայք՝ անկեալք 'ի խայտառականս , և հե-
տի ոտիւք վարեալք 'ի գերութիւն : Ըս մեզ կա-
տարեցան դաւթական ողբոցն երգք . «Սառնեաց ,
ասէն , 'ի գերութիւն զգորութիւն նոցա , և զգեզս
նոցա 'ի ձեռս Թնամեաց նոցա ,» և որ 'ի կարգին
է . բայց Վրիստոս յամէ զզարթնուլն , և ոչ որպէս
յայնժամ :

Ըս որ վասն Ըրծինն տխրական պատմութիւնս
աստանօր զկայ առցէ . զի մեք զամենայն անցս չա-
րեացն ոչ կարացաք ընդ զրով արկանել , այլ զԹո-
ղեալն 'ի մէնջ՝ յաւերակայն ուսանի խնդրօղն : Ըս-
տքիկ երկուց էր տեղեաց՝ լերինն և քաղաքի , ողոր-
մելի պատմութիւն . զոր աչօք մերովք տեսաք և ընդ
փորձ չարեացն անցաք , զայն միայն զրեցաք . իսկ
զայլ գաւառացն և զքաղաքաց զանցս աղէտից , 'յըր
միտք բաւեն . այնքիկ երկայն բանի՝ պիտոյ և ժա-

1 Երկու օր . պիտանանայ :

մանակի . մեք զմերն ըստ կարի մերում համառօտեցաք :

ԳՒՍՈՒԽ ԺԳ .

Յաղագս մեծի պատերազմին որ եղև 'ի մեծ գաշտին Բասենոյ , յրում պարտեցան հռուսք :

ՍՆԱՐԳԱՐԷՆ Երայիաս՝ յորժամ՝ զԱզիպտացւոցն աւերանաց մարգարէանայր , զայստսիկ ասէր , թէ
 « Յիմարեցան իշխանք Տայանու , որ էին իմաստուն խորհրդականք թագաւորին , որ և այս մեզ հանդիպեցաւ : Քանզի հեծեւազօրք հռուսոց ոչ սակաւք էին յարևելապահասանք աշխարհին , որ մինչև ցվաթսուն հազար ասէն եթէ էր թիւ բանակին . որոց գլխաւորքն էին Վամենաս՝ որ թարգմանի կրակ , որ ունէր զիշխանութիւն տանն հայոց . և Մհարոն՝ որդի Բուլղարին , որ ունէր զկողմն Վասպուրականի , և Ղարիգոր՝ հայոց իշխանն , որ ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան : Եւ քանզի գիրք ասէն եթէ՝ բազմիշխանութիւն ամբօխեալ է և անյարմարական և մերձ 'ի լուծումն . որ և սոցա հանդիպեցաւ : Օր պարտ էր միահաղոյն միաբանութեամբ զյաղթօղն 'ի պատերազմի զտէր Մտուած կարգալ յօգնականութիւն , որպէս օրէն էր առաջին յաղթողացն .
 « Քանզի ոչ եթէ իւրով զօրութիւն զօրանայ հզօրն , այլ տէր քաղէ զզօրութիւն հակառակամարտին : Իսկ նոքա ոչ այնպէս խորհեցան . այլ որ անօրինելոց էր 'ի նոսա՝ անօրինէր . և կարծէին մարդկօրէն հնարագիտութեամբ զբորբօք ահագին հրատին շիջուցանել : Սան որոյ 'ի ծուփս անկեալ , միոյ միոյ բանից ոչ հաւանէին . քանզի եբարձ Մտուած զիմաստութիւն 'ի խորհրդոց նոցա վասն չինդրելոյ նոցա զնա : Եւ այս 'ի գործոցն յայտնի է , զի զԱիպարիան հայցէին զալ յօգնականութիւն , զԱւուղայն ախտացեալ առ վհուկն ընթացեալք . կամ որպէս հրեայքն , որ բարձեալ ուղտուց զգանձս իւրեանց՝

1 Մի օրին . շեփիպոսիան տասրադն :

տանէին առ ազգ մի, որ ոչ գոյր 'ի նոսա յոյս օգնականիւ Նազայն՝ ոչ ածին 'ի յիշատակ զՆաւթայն որ առ մտեղէն բլուրն, որ մեծաւ խրոխտանօք նախատէր զՆորայեւ. որոյ պարսաքար մի միայն բաւական եղև առ 'ի զխելագատակ ուղղոյ նորա ջարդել. կամ զՆազեկիային՝ որ աղօթիւք միայն զհարիւրութսուն հազարսն յԱսորոց 'ի ձեռն հրեշտակին՝ աներևոյթ սրովն յերկիր յորսայսեաց :

Արդ՝ եկն ի սպարիտն բազում աղաչանօք և գանձուց առատատուր պարգևօք, և ոչինչ վճարեցաւ այնու. քանզի և ինքեանք իսկ չէին միաբանք առ միմեանս : Ասան որոյ 'ի խմբել պատերազմին, որդի Նուրզարին իւրայնովքն 'ի թիկունս դարձեալ՝ համարձակութիւն տայր թշնամեացն. որք մեծաձայն աղաղակաւ զմիմեանս յորդորէին, և 'ի մջ փակեալ զի սպարիտն իւրովք քաջ արամբք, զմանս սպանանէին, և զերիվարի նորա զջիւն հատեալ սուսերաւ՝ զինքն ձերբակալ առնէին : Օ որ տեսեալ այլ զօրացն՝ 'ի փախուստ դառնային. որոց զհետ մտեալ թշնամեացն, անչափ կոտորածս առնէին, զմանս սրով, և զբազումս՝ վասն զի գիշերացաւ ժամն, 'ի դահից և 'ի քարանցաւաց դահավէժ առնէին. և մնացեալքն մերկ կողոպուտ հետիոտիւք ուր կարէին՝ ապրեցան : Իսկ թշնամիքն լցեալ աւարաւ առաւել քան զառաւել, ուրախ լինէին. իսկ մերքս վայիւք և ողբովք լի : Նա յայնմ օրէ և այսր՝ իբրև շունք գիշախանձք, կամ իբրև դայլք արաբացիք՝ ոչ յագեցան երբէք արեամբ քրիստոնէից, մինչև սպառեցին և բարձին 'ի միջոյ : Նա եղև երկիրս ամենայն իբրև անգաստան հասեալ 'ի հունձս, զորոյ զհետ հնձողացն ընթանան որ զորայն բառնան, և ապա զհասկաքաղն և զխողանն միայն թողուցուն յարօտ երէոց : Արդ յետ պատերազմին յաղթութե, առեալ զառ և զգերի՝ մտին յաշխարհն իւրեանց, և անչափ աւարաւն լցին զերկիրն ամենայն. իսկ զիշխանն՝ Արաց տարեալ ետուն ց՛լայսիփայն իբրև զմեծ ինչ և քան զամենայն գերին հաճելի նմա. զոր առեալ և ընկալեալ 'ի շնորհակալիս, և մեծաւ պարգևօք արձա-

1 Երկ. օր. ու գիտէին յիշատակ զՆաւթայն :

կեաց խաղաղութեամբ յաշխարհն իւր : Ընս աստ
մինչև ցայս վայր :

ԳՎ ՈՒՍ ԺԳ .

Թէ որչափ եղև հայրապետին Պետրոսի մնալ 'ի Կոստանդնուպօլիս ,
կամ որպէս դարձն :

ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ տեսեալ զնա՝ բազում պատուով և
մեծարանօք ընկալաւ , և առատ ոռձիօք հրամայեաց
պաշտել զնա . բայց առ իւր պահեաց զնա ամս ե-
րկս , քանզի կասկածէր թողուլ 'ի հայս՝ թէ եր-
թեալ ապստամբեցուցանէ զՊնի : Իսկ Մտոմ որ-
դին Սենեքերիմայ առեալ զնա յերաշխիս , ած 'ի
քաղաքն իւր 'ի Սեբաստուպօլիս . և տուեալ նմա
տեղի բնակութեան զհանգիստ սրբոյ նշանին , զոր
իւր շինեալ էր բազմայարդար զարդարանօքն և մե-
ծապայծառ վայելութեամբ , յորում տեղւոջ կե-
ցեալ ամս երկուս , փոխեցաւ 'ի Վրիստոս : Այլ կա-
ցուցանեն 'ի տեղի նորա զՍաչիկ զնորին քեռորդի ,
որ զձեռնադրութիւն հայրապետութեն վաղնջուց
ընկալեալ էր : Օ որ իբրև լուաւ թագաւորն՝ առա-
քեաց խնդրակս , և տարաւ զնա առ իւր և զգանձս՝
զոր և գտին թէ անդ և թէ 'ի հայս . քանզի յոյժ
սիրող էր գանձուց Պետրոս , որ և բազումք վասն
այնր եպերէին զնա : Իսկ յետ երից ամաց արձակե-
ցաւ տէր Կաչիկ 'ի թագաւորանիստ քաղաքէն , և
եկեալ 'ի սահմանս երկրորդ հայոց՝ 'ի գաւառն որ
կոչի Տարընտայ , անդ գադարեաց . քանզի անդ հը-
րամայեցին նմա տեղի բնակութեան :

Իսկ ժամանակ յամելոյ նորա 'ի Կոստանդնուպօ-
լիս՝ այս է պատճառն , ընդ հարկիւ կամէին արկա-
նել զնա . իսկ նա ոչ առնու յանձն , թէ զոր մին-
չև յիմ ժամանակն չէ լեալ՝ և ոչ ես հաւանիմ : Այլ
ապա 'ի հարց և 'ի փորձ արկեալ , և սպառնալիս ևս
յաւելուին թէ ոչ ելանիցես աստի , եթէ ոչ զհրա-
մայեալս 'ի մէնջ յանձն առնուցուս . իսկ երանելի

անձն այն և մեծի Վուսաւորչին մերոյ փոխանորդն՝ ոչ ինչ զանգիտեալ ՚ի նոցա բանիցն, այլ ՚ի նոյն և ՚ի նմին եկաց հաստատուն : Յետ այսորիկ արք երկու, մին իշխան և միւսն վանական ՚ի Հոռոմոց, յառաջ կացեալ, եթէ վասն նախանձ արկանելոյ նմա եթէ ճշմարտիւ, ոչ գիտեմ, խնդրեցին զվերակացութի եկեղեցւոյ և հատուցանել զհարկն . որ և երկոքեանն չարամահ սատակեցան : Ապա ՚ի զեղջ եկեալ արձակեաց զնա առանց հարկի, տուեալ նմա գրով և ոսկի մատանեաւ զոր ՚ի Հայս իւրեանց տեղիք էին, և երկու վանս ՚ի Տարնտայ :

ԳԼ ՈՒՍ ԺԵ .

Թէ որպէս անհնարին հարաւ քաղաքն յվիացեալ, որ կոչի Աարս :

ՎԵՂԱՔՍ այս ՚ի բազում ժամանակաց հետէ չէր զփորձ չարեաց առեալ . վասն որոյ յանհոգս և յանկասկածի կէին, հարստացեալք բազում ընչեղութեամբ ՚ի ծովէ և ՚ի ցամաքէ ամբարեալ : Արդ ՚ի գալ մեծի յայտնութեան տեառն մերոյ, ՚ի գիշերին՝ յորում ուրախական ձայնիւ դասք քահանայից հանդերձ բազմամբոխ ժողովրդովքն զպաշտօն աւուրն կատարէին, յանկարծակի ՚ի վերայ հասին զօրք անորինացն . և քանզի առանց գիշերադիտաց էր քաղաքն, մտեալ ՚ի ներքս, սուր ՚ի վերայ առն եդեալ, անողորմ կոտորեցին զամենեսին, որ յոյժ ողբոց արժանի է պատմութիւնս : Վանզի օրէն է քաղաքաց ՚ի տէրունական տօնսն բազում զարդարանօք վայելչանալ արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց ըստ ուժոյ և ըստ կարողութեան, ըստ նմանութե գարնանաբեր ծաղկանոցաց : Ար և զսոսա այսպէս գտեալ, յանկարծակի վայիւք և ողբովք լի եղև քաղաքն : Օքահանայսն ՚ի պաշտամանցն լուեցուցին, և ըզսաղմոսասացսն ՚ի սաղմոսական երգոցն . հատաւ երգ օրհնութեան ՚ի բերանոյ դպրաց և տղայոց : Անդանօր էր տեսանել տեսութիւն ողորմադին որ

զքարինս և զանշունչ արարածս անգամ շարժէր յողջս
 հառաչանաց, թող թէ զզգայունս և զկենդանիս .
 քանզի մեծահարկի և պատուական վաճառականք
 չարաչար մահուամբ սպանեալք . երիտասարդք և
 ըմբշամարտք 'ի փողոցսն սրակոտորք . պատուական
 ալիք ծերոցն արիւնշաղախ առ նոքօք անկեալք . և
 այսպիսօրէն գործովք սպառեցաւ քաղաքն յարանց .
 և թէ որ ժամանեաց յամուրն ելանել որ 'ի վերայ
 քաղաքին կայ, նա միայն ապրեցաւ : Աւ մնացեալ
 զօրն ողջոյն 'ի տեղւոջն խիլարկեալ բրեցին զտունսն,
 և ապա հուր հարեալ այրեցին զքաղաքն, և ին-
 քեանք առեալ զգերի և զկապուտ քաղաքին գնա-
 յին յաշխարհս իւրեանց :

ԳԼՈՒԽ ԺՕ .

Վասն գալոյն Սուլտանայ :

Օ ԿՆԻ այսր պատմութեանս, 'ի գալ տարւոյն էր
 թուականիս մերոյ ամբ հինգ հարիւր երեք, 'ի նոյն
 ամիս և 'ի նոյն քանիս ամսոյն, ուր զառաջին աշխարհս
 գերի տարան, զԱրծն այրեցին, և զայլ քաղաքս և
 զաւանս . խաղաց գազանն մահաշունչ արիւնարբու
 և մարդախոշոշն Սուլտան անհամար զօրօք, փղօք,
 և կառօք և երիվարօք, կանամբք և որդւովք, և
 բազում պատրաստութեամբ : Օ անց արարեալ զԱր-
 ճիշաւ և զՎերկրաւ՝ եկեալ բանակեցաւ շուրջ զքա-
 ղաքաւն, որ կոչի Սանազկերտ, 'ի գաւառն Ապա-
 հունեաց, և կալաւ բովանդակ զընդարձակ վայրս
 գաշտացն : Աւ արձակեաց ասպատակս յերեսին կող-
 մանս աշխարհին, 'ի հիւսիս՝ մինչև յամուրն Աֆ-
 խաղաց և մինչև 'ի լեառն որ կոչի Պարխար և մինչև
 ցատորոտն Աովկասու . և յարեմուտս՝ մինչև յան-
 տառն Ղանեթոյ, իսկ 'ի հարաւ մինչև ցԱիմն կոչե-
 ցեալ լեառն . և բովանդակ կալեալ զաշխարհս իբրև
 հնձօղք ոճոյ ագարակի :

1 Մի օր . 'ի գաւառն :

Արդ զայնմ ժամու զչարինն՝ զոր նոքա աշխարհիս
 Հասուցին , ո՛վ կարէ ընդ գրով արկանել , կամ ո՛յր
 միտք բաւեն 'ի համար ածել . զի ամենայն աշխարհս
 լի էր գիականք , շէնք և անշէնք , ճանապարհք և
 անապատ տեղիք , քարանձաւք և առապարք , անտա-
 ռախիտ մայրիք , և ամառայ վայրք՝ և յամենայն շի-
 նանխտ տեղիս հուր՝ հարեալ ապականեցին զտունս
 և զեկեղեցիս , որոյ բոց հրատին առաւել բարձրա-
 նայր քան զհնոցն Ղաբելովի . և այսպիսի ձեռնար-
 կութեամբ ապականեցին զաշխարհս մեր , ո՛չ միան-
 դամ , այլ երիցս անգամ մի 'ի միոյ վերայ դարձ ա-
 րարեալ՝ մինչև առհասարակ հատաւ երկիրս 'ի բը-
 նակչաց , և բարձաւ կառաչ անասնոց :

Օ այս արարուած տեսեալ՝ սուգ առ և կործանե-
 ցաւ երկիր , վասն զի կործանեցան բնակիչք նորա .
 բարձաւ ուրախութիւն յերեսաց ամենայն երկրի .
 յամենայն տեղիս ողբք և հառաչանք . ամենայն ու-
 ըրէք կոծ և լալականաց հանգէսք . ոչ ուրէք քահա-
 նայից երգք . ոչ ուրէք լսի փառաբանութիւն Մ-
 տուծոյ : Աչ ուրէք բանին զիրք առ 'ի խրատ և 'ի
 մխիթարութիւն լսողաց . վասն զի ընթերցողքն սը-
 րամահք 'ի հրապարակս , և ինքեանք այրեցեալք և
 աճիւնացեալք : Աչ ուրէք լսի ձայն հարսանեաց , և
 ոչ աւետիք նորածին մանկանց . ոչ նստին ծերք ա-
 թոռով 'ի հրապարակի , և ոչ խաղան մանկունք ա-
 ռաջի նոցա . ոչ երամանան անգեայք 'ի յարօտս ,
 և ոչ խայտան գառինք 'ի մարգս : Աչ ընու հնձող
 որայլև զգիրիս , և ոչ լսէ բարեբանութիւն յանցա-
 ւորաց . ոչ ընուն կալք ցորենով , և ոչ զեղուն
 գինւով . ոչ լսին ձայնք ուրախութեան 'ի կութսայ-
 գեաց և ոչ ծանրանան՝ պահառք 'ի ստոմանաց :
 Բարձաւ այս ամենայն , կորեաւ և ո՛չ երեւի : Ար
 Արեմիա ողբասցէ զմեր կործանումնս , 'ի ճանապար-
 հաց և 'ի լերանց յերկարելով զողբսն . որ Ասայիաս
 անհնազանդի մխիթարչացն զի յագեցցի ողբովք :

Այ ինձ որ վիպասեմ զայսոսիկ , հիմենացի երի-
 տասարդին նման գողով իմ՝ գուժարկու եղէ , ո՛չ

1 Մի օր . կար արկանել :

3 Յայլ օր . ու . . . նոր Եսայիաս .

2 Յոմանս , պակաս :

միում գիւղի կամ միում քաղաքի, այլ ամենայն աշխարհաց, ազգաց յազգս մինչև 'ի կատարած ժամանակաց . քանզի չիք ինչ ժամանակ կամ դործ որ զմերն հնացուցանել կարէ, բայց թէ որ զպղծոյն անապատի զգուշացուցանեն գիրք: Արդ զինչ արարից, թողից 'ի պատմելոյ զանհնարին չարիսն որ եհաս 'ի վերայ քրիստոնէից՝ խնայելով 'ի ձեզ, եթէ շարժեցից ողբս և հառաչանս ամենեցուն որք՝ հանգիսակից էք այսմ գժոխալուր պատմութեանս . բայց գիտեմ որ կամիք լսել . վասն որոյ և ես 'ի բաց եղեալ զանձին դանդաղանս, զրեցից զգլխաւոր տեղեաց մի ըստ միջէ զանհնարին չարիսն:

Օյորձեան և զհանձէթն յորժամ յիշեմ և որ ինչ 'ի նոսա գործեցաւ, հատկիմ արտասուօք, փղձկի սիրտ իմ, և յիմարին միտք իմ, և զգողի հարկանի ձեռքս և ոչ կարեմ զոճ՝ տողիս յառաջ իսաղացուցանել: Քանզում և անհամար հոգիք 'ի վերագոյն գաւառացն, վասն տեղեացն ամբու թեան՝ անդր ժողովեալ էին . յորոց վերայ հասեալ անօրինացն արագապէս որպէս թռչունք, անողորմաբար որպէս գաղանք, սրտմտութիւն եռացեալք որպէս վրէժխնդիրք, և խիլ արկեալ 'ի քարանձաւս և յանտառախիտ մայրիս՝ անցաբար կոտորեցին զորս և գտին . մինչ զի արիւնն զօրէն գարնանաբեր ժամանակին, յորժամ 'ի ջերմութենէ օդոյն ջուրն ծորեալ ելանէ՝ 'ի ձեանն առուս առուս վիժելով, զհող երկրին զկնի իւր հեղեղատելով, այսպէս և յայնժամ լինէր . արեան առուք 'ի գիականցն անկեւոցն ելեալ, 'ի զառ 'ի կող տեղիս 'ի յորդութեան գնացիցն զհող երկրին հեղեղատէին:

Այլ դու յայնժամ եղեալն անձ զմտաւ, զկրօնաւորացն դաս և զքահանայիցն՝ որ անդ հանգիսեցան, կամ զերամս ծերոցն, կամ զերիտասարդացն զբազմութիւնս, որոց գեռաբոյս մօրուացն՝ իբրև զնկար գեղեցկայարմար զայտան զարդարէին, և խողովոք վարսիցն փաղփեալք 'ի վերայ ձախատուն զօրէն վարդի վառ 'ի վառ գունով զգիրս երեսացն

1 Երկ . օր . հանդիսապէր:

2 Երկու օր . քանզի բաղամ . . . 'ի վերագոյն յիշեալ:

պայծառացուցանէին , թէ որպէս յանկարծակի 'ի սրոյ թշնամեացն իբրև 'ի կարկտոյ հարեալք՝ յերկիր թաւալ անկեալ գլոր խաղային : Բեր 'ի մէջ և զտըղայոցն համար , զորս առեալ 'ի գրկաց մարցն յերկիր ընկէնուն , որ մեծակական հառաչմամբ զմարտն խնդրէին . իսկ զճնօղսն գանալից հարուածովք՝ առ շտապ 'ի նոցանէ բաժանէին : Ար սիրտ քարեղէն , որ զայս լսելով ոչ հեղձնու արտասուօք ընդ բազմադիմի չարեացն յաճախու թեամբ : Այսք 'ի խայտառականս անկեալք , նորահարսունք յարանց բաժանեալք և 'ի գերու թիւն մատնեալք . 'ի միում վայրկենի երկիրն՝ որ իբրև զքաղաք մարդախիտ առատու թեամբ խճողեալ էր , եղև անմարդ ամայի , յերկուս բաժանեալ կամ սրակոտոր կամ գերի : Ա՛վ Վրիստոս քո յայնժամ ներողութեանդ , ո՛վ մերում չարեաց , որքան դառն մահու մատնեալ եղաք :

Իսկ զոր 'ի Վերջան և յԿեղեաց և 'ի միջասահմանս նոցա եղև կոտորումն , զայն և ընդ գրով արկանել չէ ոք բաւական . բայց դու ասացելովքս կռեա՛ զայն : Իսկ որ 'ի Տայան մտին , առեալ զերկիրն և հասեալք մինչև 'ի գետն մեծ՝ որ կոչի Օւրօխ , և զկնի գետոյն դարձեալ իջին յաշխարհն Խաղտեաց . և առեալ զառ և զգերի գաւառին՝ դարձան , և եկեալ մինչև 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բաբերդ , հանդիպի և անդ գունդ մի 'ի զօրացն Հոռումոց որ կոչին Փռանկք , որք յանգէտս միմեանց 'ի դիմի հարեալք ճակատեցան . և յողորմութենէն Լստուծոյ զօրացան գունդն Հոռումոց , և յաղթեալ թշնամեացն՝ զգլուխ զօրուն սպանին և զբազումս ընդ նմա , և զայլն 'ի փախուստ դարձուցեալ , զառ և զգերի զամենայն թափեցին , բայց փախստէիցն զհետ ոչ իշխեցին յերկարեւ , քանզի երկեան թէ գուցէ ծանր զօրու հանդիպեցին : Իսկ գերիքն որ ազատեցան , գոհացեալք զԼստուծոյ , չոգան 'ի տունս իւրեանց : Իսկ որ 'ի վերայ Հայոց գնացին , զոր և գտին՝ 'ի սուր և 'ի գերու թիւն ծախեցին , և լցեալ աւարաւ՝ դարձան անդրէն . և եկեալ 'ի սահմանս Անանդայ , որոց 'ի դիմի հարեալ քաջագուն իշ-

խանքն Պազկայ որդւոյ Մբասայ, և բազում նախ-
ձիրս 'ի տեղւոջն գործեալ: Որոց 'ի վերայ հասեալ
զօրք անօրինաց 'ի մէջ փակեցին. և քանզի յերկա-
րել պատերազմին և յահագին կոտորուածէն 'ի զօ-
րութէնէ պակասեալք էին ինքեանք և երիվարք իւ-
րեանց, վասն որոյ ոչ կարացեալ զպատնէշ թշնա-
մեացն պատառել և ելանել, յորոց սուր 'ի վերայ ե-
ղեալ կոտորեցին յազատացն արս երեսուն:

Իսկ զմի ոմն յազատացն կալեալ, որում անուն էր
Թաթուլ, որ էր այր հզօր և պատերազմասէր, զոր
առեալ տարան առ Սուլտանն: Եւ քանզի կարեւելք
խոցեալ էր զորդի Մբասուրանայ Պարսից ամիրային,
զոր իբրև ետես Սուլտանն՝ ասէ. Եթէ դա ապրի,
զքեզ ազատեմ. ապա թէ մեռանի, զքեզ դմա մա-
տալ հրամայեմ առնել: Որ յետ սակաւ աւուրց մե-
ռաւ: Իսկ նորա պատասխանեալ, Թէ իմ է զարկածն,
չէ կենաց. թէ այլում է, զայն ոչ գիտեմ: Սուլտանն
իբրև լուաւ թէ մեռաւ, հրամայեաց սպանանել
զնա, և զաջ բազուկ նորա հատեալ, ետ տանել
Մբասուրանայ 'ի մխիթարութիւն, թէ 'ի վատ բազ-
կէ չէ մեռեալք որդին:

Մորդ զինչ է ինձ մի ըստ միօջէ զանկանգնելի կոր
ծանումն քրիստոնէից ընդ գրով սահմանել. որ
իբրև ծով 'ի սաստիկ հողմոց յուզեալ՝ ահագին ծը-
փանօք, և փրփրադէզ կուտակօքն յամենայն կող-
մանց դայ 'ի ծփանս, այսպէս և մեզ հանդիպեցաւ.
աշխարհս ամենայն յանկարծակի լի եղև խռովու-
թեամբ, և ոչ ուրեք գտանիւր տեղի ապաւինի. զի
վասն անհնարին չարեացն՝ բարձաւ յոյս կենաց յա-
մենայն մարդկանէ: Օ այս և Փրկիչն յառաջագոյն
գուշակեաց, իբրև ծովու խռովութեանց նմանե-
ցուցանելով զեղեռնաւոր չարիս, յորս բազումք 'ի
մարդկանէ թալկացեալք՝ ոչ կարէին պահել զողխն
առ ինքեանս, յերկիւղէ և 'ի կարծեաց եկեւոյն:
Իայց դու թողեալ զայս, եկ զարմացիր ընդ Սուլ-
տանայ անմտութիւնն և ընդ Մատուծոյ բազմա-
պատիկ իմաստութիւն. ընդ նորա անմտութիւնն, զի
ամենակալ համբաւէր զինքն և Մատուծոյ աթոռա-
կից. և ընդ Մատուծոյ իմաստութիւնն, զի միով

տամբ խաղայ ընդ նմա , և լի անարդանօք դարձոյց յաշխարհն իւր : Այլ արդ դու միտ դիր ասացելոցս . 'ի կարգի յառաջին անգամոյն յորժամ եկեալ անհամար զօրօքն շրջապատեաց զքաղաքն՝ և նոքա յանպատրաստի էին 'ի մարդոյ և յանասնոյ , և յայնժամ թէ տասն օր 'ի վերայ կացեալ էր , առեալ էր զքաղաքն . բայց Աստուած որ ոչ ի սպառ բարկանայ և ոչ յաւիտեան պահէ ռիս , և ոչ ըստ մեղաց մերոց առնէ , այլովքն հանդերձ , արկանէր 'ի միտս նորա խորհուրդ նանրութեան : Այտ երից աւուրց շարժեալ ամենայն բանակաւն , խաղայ իջանէ 'ի տուարածոյ տափ , և անտի իջանէ յընդարձակ դաշտն Ասսենոյ առ անառ ամրոցաւն որ կոչի Անիկ , յորում ետես աշխարհաժողով մարդոյ և անասնոյ , և ոչ ինչ փոյթ արար . քանզի 'ի հայելոյն միայն ծանեալ թէ անառ է . և անցեալ առ նովաւ գայ 'ի գլուխն Ասսենոյ , մերձ 'ի գեօղն՝ որ կոչի Դու : Այլ ելեալ անտի սակաւ արամբք յանգէտս 'ի վերայ գահին որ հայի 'ի Վարին , ետես զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ . և նայեցեալ յերկար ժամս՝ դարձաւ անդրէն : Իսկ արքն Սանազկերտոյ անկասկած 'ի դուրս ելեալ 'ի քաղաքէն՝ պատրաստեցին առատապէս դարմանս մարդոյ և անասնոյ . քանզի ժամանակն հնձոց իսկ էր : Այլ մինչ Սուլտանն զայնու եղեալ դարձաւ անդրէն , նոքա յանհոգս եղեալ էին . և ապա եկեալ նորա վառեալ սրտմտութեամբ , զնէ մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին : Իսկ իշխանն որ ունէր զհոգ վերակացութեան քաղաքին , քանզի այր բարեպաշտ էր , զամենակալն Աստուած կարդայր յօգնականութիւն՝ պահօք և աղօթիւք հրահանգելով զինքն . և այնու սպառազինեալ քաջապէս հաւատովք արիանայր . և առ Աստուած սաղմոսելով ասէր . “Ոչ երկեայց 'ի չարէ զի դու տէր ընդ իս էս ,” . և զմիւսն , թէ “Ոչ երկեայց ես 'ի բիւրաւոր զօրաց նոցա , որ շուրջ են զինն ,” և որ 'ի կարգին է : Այլ առ արս քաղաքին և առ զօրս խրախոյս տուեալ ասէ . “Քաջալերեցարուք ընկերք և եղբարք իմ , քաջալերեցարուք և մի երկնիւք . գործ մի դիւրին է Աստու-

ծոյ այս . նորա գան 'ի վերայ մեր կառօք և երկվա-
րօք , մեք զանուն տեառն մերոյ կարգասցուք , և
Մատուծով պարծեսցուք յաւիտեան , և անուան նո-
րա խոստովան եղիցուք , զի նա տացէ զօրութիւն
և հաստատութիւն ժողովրդեան իւրոյ , որ է
օրհնեալ յաւիտեան : Օքահանայս յորդորէր
յաղօթս , յերգս սաղմոսաց , որք անհատական ա-
ղաղակաւ առ Մատուծ կարգային 'ի տուէ և 'ի
գիշերի , որ խաչիւ և ժամահարաւ բարձրաձայնու-
թեամբ 'ի վերայ պարսպացն զՄատուծ աղաչէին
գալ յօգնականութիւն վտանգելոցն : Յորմէ ձանձ-
րացեալ լսելիք բռնաւորին , հարցանէր թէ զինչ է
այն անհատ աղաղակն , և ուսանէր 'ի գիտնոցն՝ թէ
առ Մատուծ աղաղակէն :

Արդ ամսականօք աւուրբք եկաց 'ի վերայ քա-
ղաքին , առ մի մի օր երկիցս անգամ դնէր մարտ պա-
տերազմի ընդ քաղաքին , մի 'ի լուսանալ աւուրն և
մի ընդ երեկն : Բայց դու աստ տես զՄատուծոյ ի-
մաստութիւնն թէ որպէս գիտէ հակառակօքն ըզ-
հակառակին պտուղն շահել : Արդ մինչդեռ քաղաքն
յայս տարակուսի և 'ի վտանգի կայր , արկանէր
խորհուրդս բարւօք 'ի սիրտ իշխանի միօջ , որ էր
յոյժ 'ի մտերմաց Սուլտանայ , որ զառ 'ի նմանէ
խորհեալն ծանուցանէր քաղաքին՝ կամ բանիւ կամ
գրով : Բազում անգամ գրեալ 'ի քարտիղի 'ի սլաք
նետին կապէր , և պատերազմի օրինակաւ մերձեալ
'ի պարիսպն՝ զնետն 'ի քաղաքն ընկենոյր . և այնու
զամենայն կռուոյ օրինակսն ծանուցանէր նոցա , թէ
առ վաղիւն այսպէս և ըստ այսմ ձեռոյ է կռուոյն օ-
րինակն . և եթէ յայս նիշ տեղւոջ 'ի գիշերին կամին
'ի ներքոյ պարսպին զերկիր փորել և մտանել 'ի
ներքս . բայց դուք պինդ և ամուր կացէք , և 'ի տե-
ղեացն վերայ զգուշացարուք :

Օայս առնէ Մատուծ , որ գիտէ 'ի հեռուստ
հինն արկանել մեծամեծ իրաց . որ զԲաղամ առ
Բաղակաւ մարգարէ գործեաց 'ի տեսչութիւն ժո-
ղովրդեանն , և զանխօս անասունն մարդկեղէն բա-
նիւ ետ բարբառել . և զԱղիա 'ի ձորն Վերիա-
թու ագռաւօքն՝ զերիս ամս 'ի սովին կերակրեաց :

1 Մի օր . 'ի վերինն՝ զերիս ամս :

Օրհնչ թէ և աստ 'ի ձեռն հակառակորդացն զփրկուածիւնն քաղաքին անօրինեաց :

Արդ յոր կողմ' և նոքա 'ի պատերազմ կացին թէ 'ի գիշերի և թէ 'ի տունջեան, սոքա վառեալք և պատրաստք անգր գտանէին : Յետ այսորիկ մեքենայս կանգնեալ, այնու պատերազմէին : Իսկ երէց ոմն 'ի մերոցս հնագոյն ունելով զաւուրս, որ յոյժ տեղեակ էր արուեստին, և սա իւր կանգնեալ փիլիկուանն. և լինէր յորժամ' նոքա քար եղեալ 'ի պարսատիկս մեքենային և ձգէին 'ի քաղաքն, երէցն զիւր քարն զէպ ուղիղ նոցա քարին արձակէր, որպէս զի 'գիպեալ քար երիցուն 'ի քար անօրինացն, 'ի վերայ իւրեանց ընկենոյր : Օայս արարեալ անօրինացն եօթն անգամ, ոչ ինչ կարացին վճարել. քան զի զօրացաւ քարն երիցուն 'ի վերայ քարի նոցա :

Այս անչ պատերազմական դործի պատրաստեալ, զոր ինքեանք բաբան կոչէին, որ յոյժ ահագին էր, զոր ասէին թէ չորս հարիւր սպասաւորք էին նորա, որք զպարանսն քարչէին, և վաթսուն լիտր քար եղեալ 'ի պարսատիկսն' 'ի քաղաքն ձգէին. և առաջի նորա պարիսպ կանգնեցին 'ի բամբակի բեռանց և յայլ բազում կարասւոյ, զի մի քար երիցուն հասցէ 'ի նա : Եւ իբրև զայս այսպէս յարգարեցին, արձակեցին քար մի, որ գիպեալ 'ի պարիսպն ուժգնակի, փլոյց և խոռեաց զնա. զոր տեսեալ քաղաքին՝ յոյժ զգողի հարան, և առ Աստուած աղաղակէին մեծաւ հառաչմամբ, գալ յօգնականուածիւն. իսկ անօրինացն լինէր մեծ ուրախուածիւն : Իսկ 'ի գալ երկրորդ աւուրն² Արտիլեզ՝ որ զօրուն իշխանն էր, առեալ զզօրս իւր եկեալ մարտ եղեալ կռուէր ընդ մերսն, քանզի այր քաջ էր. եկեալ խուրին կամէր հզօրապէս 'ի ներքս մտանել, և յանկարծակի զիւրովին երթեալ անկաւ : Իսկ որ 'ի վերայ պարսպին էին, ձգեալ զձանկ երկաթի՝ կալան զնա և քարչեալ ձգեցին 'ի ներքոյ պարսպին. և զօրացն տեսեալ՝ դարձան լի տրտմուածեամբ 'ի բանակն. իսկ քաղաքին լինէր ուրախուածիւն ոչ սակաւ :

² Այլ օր. Դեղ Թար երիցան, 1 Այլք Արտիլեզ :

կամ Դեղ Թարի երիցան :

Յայնժամ մի ոմն զօրաւոր 'ի զօրացն Հոռոմոց պատրաստեալ հուր նաւթիւ և ծծմբով, և արկեալ յաման ապակեղէն, և նստեալ 'ի վերայ ազնիւ երիւ վարի, քաջասիրտ և արի զոլով, վահանաւ միայն զթիկունս ամբացուցեալ, և ելեալ ընդ դուռն քաղաքին՝ մտանէ 'ի բանակն այլազգեացն, Սանտատոր ձայնելով զինքն՝ այսինքն թղթաբեր . և երթեալ մինչև 'ի բաբանն՝ շուրջ անցեալ զնովաւ, և յանկարծակի 'ի վեր առեալ զշիշն եհեղ 'ի վերայ բաբանացն, և նոյնժամայն բորբոքեալ հրոյն՝ բոց ծիրանի 'ի դուրս ելանէր, և ինքն դառնայր փութապէս : Օ որ տեսեալ անօրինացն, 'ի հիացման եղեալ, հեծեալ յերիվարսն, զհետ մտեալ և ոչ կարացին հասանել : Եւ նորա եկեալ խաղաղութեամբ եմուտ 'ի քաղաքն, օգնականութեամբ Մատուծոյ ոչ ինչ ունելով վէրս յանձին : Իսկ Սուլտանն իբրև ետես զեղեալն, ցասմամբ մեծաւ հրամայեաց զպահապանն սրակոտոր առնել :

Տեսանէս զՄատուծոյ մարդասիրական խնաման, թէ որպէս մերձ է առ երկիւղածս իւր փրկութիւնն նորա . տեսանէս, որպէս գիտէ փոքր իրօք մեծամեծացն յաղթել . որպէս առ Սովսեսիւն Ուլգայ՝ որոյ բարձրութիւնն ինն կանգուն էր հսկայի կանգնով . կամ որպէս մանկամբն Գաւթիւ՝ Գողիաթու . կամ որպէս Սիսարայ սկայազինն այլազգեաց, 'ի ձեռն Յայելի՝ կնոջն Վաբերայ . կամ որպէս զՀողեփեռնէսն՝ 'ի ձեռն այլում կնոջ : Օ այս ասացի, զի մի վհատիցիմք յորժամ 'ի մէջ անհնարին փորձանչաց անկանիցիմք : Օի սովոր է Մատուած ներել առ վայր մի յայնպիսի վտանգաւոր նեղութիւս, զի համբերօղքն արժանասցին պսակին փառաց, և անօրէնքն ընկալցին զիւրեանց չարեաց զհատուցումն յարդարադատ դատաստանացն : Օ որ և 'ի հնոցին առ մանկունսն լեալ տեսանեմք . քանզի ներեաց Մատուած մինչև թագաւորն զիւր սրտմտութեան զայրացմունսն 'ի լոյս էած զամենայն, և հնոցն պատրաստեցաւ, որոյ բոցն 'ի քառասուն և ինն կանգուն բարձրանայր . և նա առ սաստիկ ամբարտաւանութեանն՝ ասէր, թէ Ուլ է Մատուած որ փրկէ

զձեզ 'ի ձեռաց իմոց . տէս առ նմին և զմանկանցն սրտապինդ հաւատս , թէ ընդ որպիսում գազանի կացեալ 'ի յատենի , առնէին պատասխանի համար ձակագոյնս , որ յոյժ քամահանաց բռնաւորին էր . Ոչ ինչ է , ասէ , վասն այդր տալ մեզ պատասխանի . և ապա զի՞նչ : Յորժամ թագաւորի սպառնալիքն վճարեցաւ , և նորա կապանօքն արկան 'ի հնօցն , յայնժամ եհաս 'ի թիկունս՝ որ արագն է յօգնականութիւն , և ոչ ամաչեցուցանէ զայնոսիկ՝ որ կարգան առ նա ճշմարտութեամբ : Տէս աստանօր զԱստուծոյ իմաստիցն զխորսն՝ յոր չհասանէ որ . զի հուրն յերկուս բաժանեաց զքաղաքացիսն . զոր գտանէր՝ կիզոյր . իսկ մանկանցն ցօղէր հրեշտակ , որ ոչ մերձենայր ամենեին 'ի նոսա , ոչ տրտմեցուցանէր՝ և ոչ նեղէր զնոսա . որ և զբարբարոսն 'ի ըզգաստութիւն էած , որ 'ի վերայ անպատում սքանչելեացն խոստովան եղեալ ասէր . Ակայք արտաքս ծառայքդ Աստուծոյ , զի և ես ընդ ձեզ օրհնեմ՝ որ օրհնեալն է յաւիտեանս : Այնպէս և աստ 'ի ձեռն աննշան առնն՝ եցոյց մեծամեծ սքանչելիս : Արդ այս մեզ 'ի խրատ և 'ի վարդապետութիւն եղիցի :

Իսկ Ասիին՝ որ քաղաքին իշխանն էր , հրամայեաց ռամկին 'ի վերայ պարսպին մեծաձայն ազաղակաւ անարգել և թշնամանել զՍուլտանն , որ յետ երկուց աւուրց շարժեալ բանակաւն գնաց 'ի տեղւոյն և երթեալ՝ հանդիպի քաղաքի միոջ , որ կոչի Արծկէ , որ է 'ի մէջ ծովուն Ազնունեաց , և ունի մօտ յինքն բերդ ամուր և անառիկ . և քաղաքացիքն յայս ապաստան եղեալ 'ի ծովն և յամրոցն , յանհոգս կային : Իսկ արիւնարբու գազանն ծանծաղ տեղի գտեալ 'ի ծովուն , եթէ առաջնորդութեամբ ուրուք , և եթէ իւրեանց հնարագիտութեամբն , մտին 'ի քաղաքն . և սուր 'ի վերայ եղեալ կոտորեցին՝ զամենեսին . և առեալ զգերին և զկասպուտ քաղաքին , ելին 'ի տեղւոյն : Այս սրտին գիւր եղև Սուլտանին , և գնաց մեծաւ տրտմութեամբ յաշխարհն իւր . քանզի ոչ զոր ինչ կամէր՝ կարաց վճարել ինչ :

1 Երկ . օր . զամենայն :

ԳՎ ՈՒՎՍ ԺԻՆՆ

Կատարած 1 Թագաւորութեանն Մոնտեխին :

Գրէ երջանիկ և աստուածայինն Սողոմոնն, եթէ
 Թագաւոր արդար կանգնէ զաշխարհս, իսկ անօրէնն
 կործանէ: ² Օր և իսկ աչօք մերովք տեսաք առ
 սմա եղեալ. քանզի Թագաւորաց օրէն է աշխարհի
 խաղաղութիւն և շինութիւն. հոգալ, որպէս Մու-
 տուած յիւրմէ եղելոցն նախախնամէ ամենեցուն :
 Իսկ սա ոչ այնպէս. այլ միշտ ուտելեաց և ըմպելեաց
 պարապեալ, զաղբիս մեծացուցանէր. և զգանձս,
 զոր 'ի հարկաց ամենայն աշխարհաց ժողովէր, զոր
 պարտէր 'ի պէտս հեծելոց բաշխել և բազմացու-
 ցանել հեծելազօրս ընդդէմ Թշնամեաց՝ որ զաշ-
 խարհս 'ի խաղաղութեան կարէին պահել յաղթե-
 լով Թշնամեացն, որպէս առնէր երանելին Սասիլ
 յիսուն ամ Թագաւորեալ, ոչ ոք 'ի Թշնամեաց հա-
 մարձակեցաւ յաշխարհն նորա մտանել. իսկ սա
 զգանձսն զոր ժողովէր, 'ի բողից ծախսն վճարէր
 և ոչինչ ցաւէր նմա աշխարհի աւերումն. քանզի
 այնքան պոռնիկ և բողասէր էր՝ մինչզի Սոստանդնու-
 պօլսոյ կանամբքն չյագեցաւ, այլ 'ի հեռաւոր աշ-
 խարհաց տայր ածել կանայս, և զօրն ամ նոքօք
 վարանէր : Սասն որոյ համարձակեալ Թշնամեացն
 որպէս գայլք քաղցեալք որք յորժամ գտանէն զհօտն
 առանց պահասանի՝ յանխնայ կոտորեն, նոյնպէս և
 'ի սորա ժամանակս եղև յարևելից և յարևմտից
 առհասարակ կործանումն քրիստոնէից, զոր 'ի վերոյ
 փոքր 'ի շատէ նշանակեցաք : Այլ սա այսպիսի գնա-
 ցիւք վարեալ զկեանս իւր՝ վախճանեցաւ. որ Թա-
 գաւորեաց ամս երեքտասան, ոչինչ բարի յիշատա-
 կաց արժանի եղեալ :

Իսկ (ձ)էողոուն որ էր դուստր Թագաւորին Սոս-
 տանդեայ, կալաւ զԹագաւորութիւնն իբրև զիւր

1 Երեք օր . իրորած :

2 Այլ օր . զոր և այժմ իսկ :

սեպհական ժառանգութիւն հայրենի՝ որում ոչ որ
կարացէ 'ի վերայ յառնել: Առ որ առաքէ Սուլ-
տանն տաճկաց՝ դեսպան, և գրէ առ նա. հրովար-
տակ, որ ունէր օրինակ զայս. եթէ Վամտուր զքա-
ղաքս և զգաւառս ինձ, զոր նախնիքն քո՝ տարեալ
են 'ի տաճկաց, կամ տուր յամենայն առուր հազար
գահեկան: Իսկ նորա տուեալ ձիս և ջորիս սպիտա-
կամազս, և բազում գանձս և հանդերձս ծիրանիս
ևս առաքեաց նմա: Իսկ նորա վեր 'ի վերոյ ընկա-
լեալ՝ զտարող գանձին՝ առ իւր արգել, ճանապարհ
առնելով նովաւ յաշխարհն՝ Քաբէլացոց. և էր
Թուականիս մերոյ ամբ հինգհարիւր չորս:

Եւ 'ի սոյն ամի ելին Պարսից զօրքնյանուն
Սուլտանայ, բայց ասեն թէ Մուսուարայ էին.
այն որ զՎուին և զՎանձակ ունէր, և էր փե-
սայ Թաբաւորին հայոց Աշոտոյ, որք ելեալ էին
յաշխարհն հայոց: Յորոց հինէ՝ մարդաբնակ տե-
ղիքն փախուցեալ՝ 'ի քաղաքն Մնի ժողովեցան, և
ոչ ժամանեալ ամենեցուն 'ի ներքս մտանել, քանզի
երեկոյացաւ ժամն և ածին զգրուես քաղաքին: Իսկ
զօրքն Պարսից գիշերագնաց եղեալ, կալան զդուռն
քաղաքին, և սուր 'ի վերայ եղեալ՝ անհնարին կո-
տորուածս առնելին, որում ոչ որ գոյր օգնական.
զորոց առեալ զառ և զգերի, գնացին յաշխարհն
իւրեանց:

Իսկ 'ի կողմանս Տարօնոյ թէոդորոս որդի Ահա-
րոնի, զոր Աւանն կոչէին ըստ իւրեանց լեզուին,
զգիրն պակաս՝ ունելով, որ նա էր իշխան գաւա-
ռին. առ որ եկեալ գունդ մի 'ի թուրքաստանէ՝
հնազանդեցան նմա, և կամեցան զմիամտութիւն
ցուցանել. մտեալ 'ի գաւառն Խլաթայ և առեալ
աւար բազում, ածին 'ի Տարօն: Իսկ ժողովեալ
զօրք 'ի Պարսից և 'ի թուրքաստանէ յլեցին առ
թէոդորոսն՝ թէ կամ տուր զապստամբսդ՝ 'ի մեզ,
կամ թէ ոչ՝ զերկիրդ գերի տանիմք: Արում ոչ ա-
ռեալ յանձն, յետ որոյ եկեալ ճակատեցան ընդ
միմեանս երկիցս և երկիցս, և բազում արութիւնս

ցուցեալ իշխանին, յետոյ կարեւիւր խոցեալ՝ յետ սակաւ աւուրց վախճանեցաւ. որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի էր նորա վախճանն. մանուկ հասակաւ և գեղեցկաշուք կերպարանօք զՎաւթի մարգարէին ունելով զնմանութիւն, և քաջութեամբ աւաւել քան զբազումս, որ տարածամբ բարձաւ ՚ի միջոյ :

Իսկ ՚ի դաւ ձմերանին, յաւուրս աստուածայայտնութեան տօնին՝ գիշերազնաց եղեալ զօրք անօրինացն, և եկեալ ՚ի քաղաքագիւղն հարբայ որ կոչի Մանկան գոմ, և կալեալ զնոտաանհաւատքն, դեռնոքա զգիշերական պաշտօնն կատարէին, սուր ՚ի վերայ եղեալ կոտորեցին զամենեսեան, և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք էին. և առեալ զգերի և զաւար, չոգան ՚ի գեօղն Մրածանի, քանզի ընդ այն իսկ անցանէին : Այլ հանեալ ՚ի վերայ պաղին զառն և զգերին, յանկարծակի հատեալ պաղին, զորս ՚ի վերայ կային՝ զամենեսեան ընդ իւրեաւ ծածկեաց :

Ո՛վ քանի՜ դառն է պատմութիւնս և ողբոց արժանի. այլ թերևս ոք մեղադիր լինիցի մեզ, թէ մինչև ցերբ զվշտաց և զնեղութեանց արկանես առաջի մեր զրոյցս : Սարգարէքն քանի՜ սպառնական բանս մարգարէանային, որ յետ ժամանակաց լինելոց էր. ժողովուրդն ընդ այն դժկամակս լինէին. իսկ ես ոչ թէ սպառնալեաց եմ քարոզ, այլ զեղեալ և զգլուխ ելեալ իրս պատմեմ. որպէս զի ամենեցուն՝ որք լսիցեն, շարժեցից արտասուս թէ ո՞րքան դպուն ժամանակի հանդիպեցաք. կարծական եղև մեզ այս կեանքս : Այլ մեղք հարցն մերոց ընդ մեզ ելին, որպէս մարգարէն ողբալով զիւրոցն ամբաստանէր, ապա աւաղ է մեզ որ մեք զպարտիս հարցն մերոց վճարեմք : Այլ ո՞ւր է այն զոր Մծ ընդ Ազեկիւնի խօսելով ասէր. «Որդի՛ մարդոյ զինչ է առակդ այդ զոր ասեն ՚ի մէջ Խրայելի, թէ հարքն ազոխ կերան, և որդւոցն ատամունքն առին : Անդանի եմ ես, ասէ տէր, եթէ լինիցի առակդ այդ ՚ի մէջ

1 երկու օր. Ասեմ. Տարգարէքն :

Խորայելի • զի ամենայն անձինք իմեն, որպէս անձն
 հօր նոյնպէս և անձն որդւոյ ,, և որ ՚ի կարգին • և
 ազատեաց զորդի ՚ի պարտուց հօր : Ալ եթէ վասն
 մերոց չարեաց եկին այս ամենայն ՚ի վերայ մեր,
 ապա ողորմելի եմք քան զամենայն մարդիկ • աշխարհ
 ամենայն ՚ի խաղաղութեան բնակէ, և մեք դերիք
 և կալանաւորք, սրահոտորք և տնաւերք, և յընչից
 կողոպտածք :

Չորք աթոռք թագաւորութեան ունէր Հայք,
 թող՝ թէ զկիւրապաղատին իշխանութիւն, և զոր
 ՚ի հոռոմոց : Ալ հայրապետութիւն մեծ և նախան
 ձեւի ամենայն ազգաց • և վարդապետք² ճշմարտա
 խօսք, հանգոյն առաջին վարդապետացն՝ ՚ի խորս
 գիտութեան հասեալք • յորոց բանից ամենայն
 փաղանգք հերձուածողացն կորակնեալք և ընդ
 գետին մտեալք, ոչ կարէին ՚ի փարախ հօտի հա
 ւատացելոց մտանել • քանզի և դռնապանն ոչ ըն
 դունէր զնոսա, որ ճանաչէ զիւրսն և ճանաչի յիւ
 րոցն : Ալ եկեղեցիք մեր իբրև զնորահարսն զար
 դարեալ ամենայն վայելչութեամբ առ ՚ի հաճել
 զկամս անմահ փեսային • և նորածին մանկունք
 յանախտ արգանդէ մօրս մերոյ Սառայի իբրև ըզ
 ձագս աղանեաց երամացեալք կոկորդալիւ ձայնիւ
 զհրեշտակական երգէին զերգս :

Արդ՝ եկ և տէս զչար և զառանց միսիթարութե
 զփոխարէնն զոր ընկալաք : Ալ թագաւորացն ա
 թոռք, ահա ոչ երևի • ուր զօրացն բազմութիւն որ
 իբրև զամպս խտացեալ առաջի նոցա, զօրէն գար
 նանաբոյս ծաղկանց գունակ գունակ հանդերձիւք
 փայլէին • ահա ոչ են, և ոչ ևս երևին • ուր հայրա
 պետական աթոռն մեծ և հրաշալին զոր երանելի
 այրն Աստուծոյ մեծն Վրիգորիոս իջեալ ՚ի խորու
 թիւն վիրապին՝ քրտնալիւ աշխատութեամբ զհնգե
 տասան ամ փորձեաց, և ՚ի վերայ առաքելական ա
 թոռոյն եդ զաթոռ իւր • այսօր տեսանի թափուր,
 դառարկ ՚ի բնակչաց, մերկ ՚ի զարդուց, փոշուլ
 և սարգիոստայնիւ լցեալ, և ժառանգ աթոռոյն յօ

¹ Երկ • օր • շի ՚ի կիւրապաղա
 րիւն իշխանութիւնն :

² Երկու օր • ճարտարախօս :

տար աշխարհ հեռացեալ իբրև զգերի և զկալա-
նաւոր : Արդապետաց ձայնք և քարոզութիւնք
լռեալք . և հերձուածողաց դասք , որ առ նոքօք ի-
բրև ծակամուտ մկուռնս այսր անդր թաքչէին հալա-
ծեալք 'ի նոցա աստուածաբանական բանիցն և
յուզղագաւան խոստովանութենէն , այսօր իբրև
առիւծունս հզօրեղապէս աներկիւղ ելանէն 'ի խըշ-
տից բերանաբաց՝ թէ զո՞ կլանիցեն յանձանց ան-
մեղաց : Օրնչ ասացից և վասն եկեղեցւոյ , որ յա-
ռաջն այնպէս զարգարուն էր և վայելուչ , բազմա-
ծնունդ՝ գերերջանիկ . որ և զմարգարէն՝ 'ի հիա-
ցումն շարժեաց . իսկ այսօր նստի անշուք , անզարդ ,
մերկացեալ յամենայն գեղեցկութեանց իբրև զկին
միայրի անորդի , մերկացեալ 'ի զարդուց , անկեալ 'ի
պատուոյ , պատառատուն հանդերձիւ նստեալ ա-
ռանց միսիթարի . այնպէս և աստ տեսանի . Չահք
շիջեալք , ճրագունք անցեալք , ինկոց բուրմունք և
անուշահոտութիւնք սպառեալք , պսակ տէրունա-
կան սեղանոյն փոշուով և մոխրով ծածկեալ : Օ առ 'ի
ամանէ մանկունս է տեսանել , որ 'ի դրունս սորա
բնակիտ 'ի ձեռս առեալ զգաւթական երգս եր-
գէին , այսօր 'ի դուրս դիւաբնակ կաղաղանացն՝ զոր
մզկիթն կոչեն , անդր կաքաւեն ուսանելով զմահ-
մետաւանդ զասացեալն : Ասև կանայք պարկեշտք
և ողջախոհք՝ որ զօրինաւոր ամուսնութիւն յարանց
իւրեանց մեծ թախանձանօք ընդունէին , այսօր
յանառակ և յայլանդակ խառնակութիւն սովո-
րեալք են :

Արդ եթէ այս ամենայն զոր պատմեցաք , վասն
մեր չարեացն եհաս 'ի վերայ մեր , ձայն տուք երկնի
և որ 'ի նմա և որ 'ի վերայ նորա . ձայն տուք եր-
կրի և որ 'ի նմա կենդանիք . ձայն տուք լերանց և
բլրոց , ծառոց և անտառախիտ մայրեաց , թող լան
և ողբան զմեր կործանումն : Օ այս և մարգարէքն
առնէին 'ի յուրախութիւնսն . լերանց և բլրոց
խայտալ հրամայէին , և գետոց ծափս հարկանել և
ծովու զուարճանալ և մայրից ցնծալ . քանզի սոքա

1 Մի օր . և երջանիկ :

2 Մի օր . 'ի զամենայնս . այլ օր . բարեպաշտն :

ամենեքին համատոհմք են մեր, յուրախուժիւնս մեր ուրախակից մեզ լինին, պարտին և սեոյն հազորդիլ. զոր օրինակ և յառաջինսն՝ խոնարհեցան ընդ մեզ՝ յառուր խոնարհութեան և տառապանաց մերոց, զի վասն մեր իսկ եղեն : Բայց և այս չէ մեզ օգուտ ՚ի միխթարութիւն, զի զմեռեալ թէպէտ բազում ժամանակ լան և կոծեն և ՚ի խաւարի փակին, չքերէ ինչ նմա օգուտ . զի՞նչ եղև օգուտ հրէիցն՝ Արեմիայի լացն, և Վրիստոսինն՝ Արուսաղեմի կամ Յուդային . ասա ինձ . և ոչինչ . վասն որոյ զայս գիտելով, պարտիւք յանձանց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զՄատուած . զի թէ այս յարդարիցի, և թշնամեաց սուրն պակասի ի սպառ, և դժժուարինքն մեզ ՚ի դիւրինս փոխի, և առապարքն ՚ի հարթ ճանապարհ . և տեսցէ ամենայն մարմին զփրկութիւն Մատուծոյ : Օ ի թէ Մատուած ՚ի մեր կոյս լինիցի, ո՞վ կարիցէ կալ մեզ հակառակ . քանզի ինքն յօրէնսն հրամայեաց, թէ «(Թշնամեաց քոյ թշնամի եղեց, և զատելիս քո սատակեցից)» . և դարձեալ, թէ «(Այ թողից զքեզ և ոչ ընդ վայր հարից)» . միայն թէ ընդ Մատուած խաղաղութիւն ունիցիմք, և առնա սրտի մտօք կարգայցեմք՝ զգործս բարիս ՚ի միջի գրաւական ունելով, չիք ինչ ՚ի հակառակացն որ զմեզ տրտմեցուցանել կարիցէ : Տէրունի է և այս զոր Ասայիայ գտանեմք ՚ի գիրսն, թէ «(Մինչև երբէք կարգացեալ, ես լուայց քեզ . և մինչդեռ խօսեսցիս, ասացից եթէ զի՞նչ խնդրես)» . որ ընդ ամենայն՝ ջերմագութ հարամբ անցանէ այս բան : Իսկ յանարժանիցն ձեռնթափ լինի ասելով . «(Այ եղիցի անձն իմ ընդ նոսա)» . և դարձեալ, «(Իցէ զի կարգայցէք առ իս, և ես ոչ լուայց ձեզ . խնդրեսցեն զիս չարք, և ոչ գտցեն)» . և դարձեալ . «(Յորժամ համբառնայցէք զձեռս ձեր ՚ի վեր, դարձուցից զերեսս իմ ՚ի ձէնջ . և եթէ յաճախիցէք յաղօթս, ոչ լուայց ձեզ)» . քանզի զի՞նչ հազորդութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի :

Արկիցո՞ւր եղբարք և ակն ածեսցուք յերկնա-

1 Յօր . միում . ջերմագոյն հար . 2 Մի օր . երկնային իշխան :

ճամբ :

կողման պատգամացս . մի լիցուք յանձանօթից նորա , զի մի ասիցէ , Թէ Ոչ ճանաչեմ զձեզ . այլ լիցուք ՚ի բարեկամաց կարգի նորա , զի ասիցէ ցմեզ . Եկայք օրհնեալք հօր իմոյ , Ժառանգեցէք զանպատում զկեանսն :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ .

Թագաւորութիւն Թէոդոսին որ Թարգմանի 1 Աստուածատուր :

ՅԵՏ մահուանն Սոնոմախին , մռնչեալ առիւծաբար գազանութեամբ մատակ առիւծն ՚ի խշտիս իւր , այն որ յառաջ ցուցաւ Գանիէլի ՚ի տեսողութեան իւրում , և կոչեալ զգլխաւորս քաղաքին , և զմեծամեծս յիշխանացն , ասէ ցնոսա . Թէ որ ՚ի ձէնջ վստահանայ ելանել զօրօք յարևելս , և 2 դադարեցուցանել 3 զգոռն Պարսից , և նուաձել զաշխարհս ՚ի խաղաղութիւն , յայնժամ Թոզ համարձակ գայ նստի Թագաւոր . Ստուծոյ իրաւանց նա է արժանի Թագաւորութեան . իսկ Թէ որ չառնու յանձն զասացեալս , տեղապահ էս բաւական եմ : Օայս լուեալ իշխանացն , գնացին առանց պատասխանի տալոյ յիւրաքանչիւր՝ պալատս :

Իսկ Թագուհոյն զՈւլտանն իբրև զքաղցեալ գազան՝ տրոց առատութեամբ յազեցուցեալ , մինչ զի մոռանալ նմա զ՚ի վերայ մեր զյառնումն . այլ անդրէն ՚ի Մաբելն և որ զնովաւ կողմամբքն յուզէր զմարտն . քանզի յոյժ պատերազմատէր էր այրն : Մայց որ մերս էին սահմանակիցք և դրացիք՝ խանձեալ , ոչ դադարեցին զամառն և զձմեռն յապականելոյ զաշխարհս հայոց . քանզի դիտօք որոնէին , և ուր լէին զմարդաբնակ տեղեաց , գիշերագնաց եղեալ՝ յանկարծուստ ՚ի վերայ անկանէին , և նորա .

1 Երկու օր . Աստուածոսնի :	՚ի միումն գբայաթ այն է քէշիս :
2 Մի օր . Դարձոցանէլ :	Եւ մին և եթ սրբադրեալ ունէր ՚ի
3 Այլ օր . զգոռն :	պալատ :
4 Յամենայն օրինակս գբայաթ .	

նշան հարուածովք անողորմաբար զամենեսեան առ-
հասարակ սատակէին . և անհոգացեալ յերկիւղից՝
բազում աւուրս առնէին ՚ի տեղոջն, մինչև խիլ ար-
կեալ տանցն, եթէ ուրուք կայր ինչ ՚ի թաքստեան՝
զամենն հանեալ, և բնաբարձ աւերմամբ քանդեալ
զվայրն, առեալ զառ և զգերի՝ յաշխարհն իւրեանց
դառնային :

Առ քանզի աւան մի էր ՚ի գաւառին Ռասենոյ՝
մերձ առ ստորոտով լեռինն որ կոչի ՝ Օիրանիս, և ա-
նուն նորա ( ) կոմի, մարդաշատ և ընչաւէտ . յորոյ
վերայ գիշերադնաց եղեալ անօրինացն յաւուր մե-
ծի աստուածայայտնութեան տօնին, և քանզի ՚ի
սաստիկ սառնամանեացն դաշտին՝ բրտացեալ էին
ձեռք և ոտք մարդագէմ գազանացն, որք յորժամ
հասին մօտ ՚ի շէնն, գտին խոտ բազում ՚ի դարմանս
անասնոց դիզեալք, որում հուր հարեալ, և ՚ի հրա-
տին բորբոքմանէ առհասարակ դաշտն ամենայն
իբրև միջօրէիւ լուսաւորեցաւ . առ որ կացեալք ջե-
ռան ինքեանք և երիվարք իւրեանց : Առ ապա լա-
րեալ զաղեղունսն և մերկացուցեալ զգէնսն՝ յարձա-
կեցան ՚ի վերայ շինին, հեշտացեալք իբրև յամա-
րայնի, և սուր ՚ի վերայ եդեալ կոտորեցին առհա-
սարակ զամենեսեան ոգիս իբրև երեսուն հազար,
ոչ մնալով ՚ի բնակչաց տեղոյն և ոչ մի, բայց թէ ՚ի
ճանապարհի ուրեք ոք կայր : Առ արարեալ ՚ի տե-
ղոջն աւուրս երիս, և բարձեալ եզանց և իշոց և ձիոց
զամբարս ցորենոյ և զմթերս ընչից, և սակաւ
ինչ ՚ի պիտանեաց, զորս առեալ գերի, գնացին
յաշխարհն իւրեանց : Այլ՝ զբազմագէմ չարիսն,
զորս նոքա անդ գործեցին ընդ գրով ո՛վ կարիցէ
արկանել . և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ամայա-
ցաւ ՚ի բնակչացն երկիրս ամենայն, ոչ մնալով կեն-
դանի՝ բայց եթէ յամրոց ուրեք :

Իսկ թագուհւոյն կալեալ զթագաւորութիւնն
ամս երկուս, և հասեալ ՚ի խորին ծերութիւնն, հի-
ւանդացաւ զհիւանդութիւն, որով և մեռաւ իսկ .
որում եկեալ առ աջի գլխաւորք քաղաքին՝ խնդրեն ,

1 Երկու օր . յբոսցեալ :

2 Երկ . օր . զբազում .

Թէ Մինչդեռ կենդանի ես, կացո՛ զոր Թագաւոր, որպէս զի մնացէ առանց խռովութեան քաղաքս: Որում հաւանեալ Թագուհւոյն, հրամայէ զոմն ածել ՚ի գլխաւորաց քաղաքին Միխայէլ անուն, որ իւր հարանցն ժամանակաւ լեալ էր ՚ի պաշտօնէից պալատանն, այր հասակաւ խոնարհեալ յալիս, և ընչաւէտ յոյժ. և կացուցանէ զնա Թագաւոր հաւանութեամբ քաղաքին. և ինքն զինի երկից աւուրց չողաւ՝ զճանապարհ ամենայն երկրի, ուր ՚ի միասին Թագաւորք և տնանկէք ըստ դաւթական երգոյն: Իսկ իշխանք աշխարհաց մեծամեծք և փոքունք յորժամ լուան զնորա Թագաւորելն, եկին ամենեքին նմա ՚ի հնազանդութիւն: Եւ զոր պարտ էր նմա ողորական բանիւք և պարզեաց առատութիւն զամենեւեան ուրախ առնել, և ընդ ինքեան իշխանութեամբ ՚ի հնազանդութիւն նուաճել. իսկ նա չմարդի գոյով՝ զՈրբովամուն ախտացեալ, զոմանս յիշխանաց պահէր՝ անարժան գոլ իշխանութեանն. իսկ ընդ մեծամեծսն ատենախօս եղեալ, ասէ. Վամ ելէք ընդդէմ Պարսից ՚ի պատերազմ, և մի տայք զերկիր ապականել. կամ Թէ ոչ, զձեր հողոն հարկեցից Պարսից, և պահեցից զաշխարհս ՚ի խաղաղութեան: Որում ոչ հաւանեալ իշխանացն՝ ելին առանց պատասխանելոյ յերեսաց Թագաւորին, և միաբանութեամբ դաշն արարեալ՝ անցին ընդ ծովն, և ժողովեցան զօրք բազումք, որոց ոչ գոյր Թիւ: Որոց առաջնորդք էին Կոմիանոսն որ և Թագաւորեացն իսկ և Կոմիանոսն. և ապստամբեալք ՚ի Թագաւորէն երդմամբ չափ ոչ հնազանդել նորա Թագաւորութեանն: Եւ այս եղև ՚ի հինգ հարիւր վեց Թուականիս մերոյ, յորում հուում դիքտիոնի էր տասն:

Վայ տարւոյն, վայ աշխարհաւեր խորհրդոյն, յորում կործանեալ ապականեցան բնակիչք երկրի. քանզի դարձաւ յառաջին անզարդութիւնն ըստ աշխարհապատում բանին. ⁶⁶ Երկիր, ասէ, էր ամայի և անպատրաստ. վասն զի մարդ չէր որ գործէր զեր-

1 Մի օր. զի. . . որք ՚ի մասն են. . . դաւթական:

կիր ։¹ Օր զոր օրինակ գեղեցիկ դէմք առն՝ ՚ի ծաղկի հասակի սիրուն և ցանկալի տեսողացն ցուցանի, իսկ յորժամ զարդարիչ հոգին մահուամբ բաժանի ՚ի նմանէ, յառաջին սայծառ և գեղեցիկ զարդուցն ահարկելի և անշուք ցուցանի տեսողացն, նաև գուժն ընդ նմա հատանի . ըստ այնմ, թէ
 «Պոռացեալ եղէ ես որպէս մեռեալ ՚ի սրտէ .² ըստ նմին օրինակի՝ զերկիր է տեսանել . զի յորժամ մարդաբնակ շինու թեամբ հարստանայ, յայնժամ երկրագործք առատու թեամբ՝ սերմամբ զանդաստանս ընուն . որք յորժամ բուսանին, կանաչագեղ տեսլեամբ զվայրսն վայելչացուցանեն, և բարձրաբերձ աճմամբ ՚ի վեր ընձիւղին . և յորժամ զհասկիցն ըզկերպարանս ՚ի գագաթ ունան երևեցուցանեն, յայնժամ թանձրախիտ բարձրու թեամբն ամպաձև տեսողացն ցուցանի, և ՚ի քաղցրաշունչ օդոյն՝ ձօձի, ձեմի զօրէն ծովային ալեաց . այսպէս և հօտք անդէից արօտականաց ՚ի հովիտս դալարաբեր բուսոց առ ցուրտ աղբերակամբք խայտան խաղան, և երկիր իբրև զդայեակ՝ գեղեցիկ դիմօք զարդարի նոքօք, ըստ այնմ, եթէ
 «Յնծասցեն դաշտք, և ամենայն օր է ՚ի նոսա :

Իսկ այժմ զնորին հակառակն տեսանեմք . երկիր աւերակ, թափուր ՚ի բնակչաց . քաղաքք կործանեալք, և անդաստանք խոպանացեալք և փշաբերք, ահագին և զարհուրելի անցաւորացն ցուցանի : Ասև քաղցրաձայն հաւուց տարմք, որք մարդասէր բարոյիւք ընտանի գոլով մերային ազինս, որ քաղցրանուագեղանակօք զվայրսն հնչեցուցանեն, և յառաւօտինսն ձուռական երգովք և բարձրաձայն՝ կարկաչիւք զերկրագործսն ՚ի քնոյն դանդաղանաց իբրև խթանաւ զարթուցեալ, իւրաքանչիւր արուեստից պատրաստաբար յարդարէին . բայց այժմ շէնք աւերակք և ամայիք և անմարդիք, և նոցա ոչ գոյր տեղի բնակու թեան . զի ո՛ր տառեղունքն բոյն կառուցանեն, և ո՛ր տկարք ՚ի թուշոց ՚ի նոսա ապաւինին ըստ սաղմոսին ձայնի . և կամ ո՛ր ծիծառն զիւր վարա-

1 Մի օր . երևի ցո-ցանի :

2 Մի օր . սերման :

3 Երկու օր . խրկանութ . այլ օր . խրկանելութ :

նից բունիկն յարդարէ՝ աներկիւղ անուցանել զառ
'ի յինքենէ ծնեալն : Արդ այս աստանօր զտեղի
կայցէ բանս . մեք 'ի գլխոյն սկիզբն արասցուք դը-
ժուարալուր և չար պատմութեանս :

Արդ յորժամ յերկուս բաժանեցաւ տունն Յու-
նաց, և գաւազանն երկաթի՝ գաւազան եղեգնեայ
ԶախԶախ եղև, զոր Ասորեստանեայն զեգիպտացւոց
Թագաւորութիւնն նախատելով՝ այսպէս անուանէր .
և կաթսայն որ Արեմիայի յեւանդն ցուցաւ՝ որ 'ի
Հիւսիսոյ 'ի հարաւ ձգէր յայնժամ զցնցուզս եւան-
դեանն, այժմ 'ի հարաւոյ 'ի Հիւսիսի ահագին ե-
ւանդեամբ, և կիզեալ ապականեաց զազգս քրիս-
տոնէից : Անզի ըստ տէրունի հրամանին՝ Թագա-
ւորութիւն բաժանեալ ոչ կարէ կալ, այլ կործա-
նեալ է, արդարև եղև իսկ . քանզի յորժամ Պար-
սիկք գիտացին զսոցա մարտ և զհակառակութիւնս
առ միմեանս, համարձակապէս ելին 'ի վերայ մեր
անդադար երթևեկս առնելով,՝ տարաւ յանգ զաշ-
խարհաւեր կործանումն :

Արդ 'ի սկսանել տարւոյն, զորոյ զյիշատակն վայ-
իւ արարաք, և նոքա իբրև զգայլս գիշախանձս՝ որք
հանդիպին հօտի՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ, զի ոչ թէ
իւրեանց կերոյն միայն շատանան կոտորել,՝ այլ զա-
մենայն ջանան : Աոյնպէս և 'ի Պարսից եկեալ զօրքն՝
ոչ թէ աւարաւ յագենային, այլ անյագ քաղց մերոյ
սատակմանն ունէին . զի զոր աջօք տեսանէին, ան-
հնար էր նմա 'ի ձեռաց նոցա պրծանիլ, մեծ բարե-
գործութիւն հաշուելով զայն :

Արդ 'ի լինել մարտին հռոմոց, որդի Ալպար-
տին Ալվանէ անուն, որում տուեալ էին 'ի պար-
զևի՝ տեղիս բնակութեան զմեծ աւանն Արիզայ 'ի
գաւառին հաշտենից, և որ շուրջ զնովաւ դաստա-
կերտք, սա իբրև լուաւ զայն՝ թէ Թագաւորութին
յերկուս բաժանեալ է, գնաց և խաբանօք էառ զա-
մուրն Աղանց բերդ կոչեցեալ, և արարեալ զայն
ընդ իւրով ձեռամբ՝ դառնայ անդրէն 'ի գաւառն
Ազորի, և յամուրն որ կոչի հաւաձից . և բարեկա-

1 Մի օր . քարէա- յանգեալ .
մուսն, քարա- յանգեալ :

2 Յերկ . օր . պակասի, այլ զա-
մենայն ջանան :

մարար ել քաղաքն ընդ առաջ նորա . և դատաւորն որ ունէր զհոգս արեւելից՝ որ յայնժամ անդ հանդիպեցաւ , զոր իբրև ետես՝ վաղվաղակի ունել հրամայեաց . և առեալ ՚ի նմանէ գանձ անչափ , և ձիս և ջորիս և զամենայն զոր ինչ և նա յարեւելից ժողովեալ էր , և զինքն եդ ՚ի Աղնուտն ՚ի բանտի . և ինքն փոյթ ընդ փոյթ չողաւ ՚ի վերայ ամուր քաղաքին Վարնոյ : Աւ առժամ մի ջանայր խաբանօք , ասելով թէ ՚ի թագաւորէն հրաման ունիմ , իմ է քաղաքդ , բացէք զգրունս , զի մտից : Աւ իբրև այնու ոչ կարաց հնազանդեցուցանել , ապա մարտ եղեալ , պատերազմաւ կամէր տիրել քաղաքին . իսկ որ քաղաքին իշխանն էր , վաղվաղակի ծանուցանէր իշխանին որ նստէր յԱնի , և ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան . որ իբրև լուաւ , զմի ՚ի գլխաւորացն հանդերձ զօրու առաքեաց ՚ի վերայ նորա : Իսկ նա իբրև ծանեաւ զայն , ասպատակաւ առ զերկիրն և գարձաւ ՚ի տեղի իւր . եւ առաքեաց ՚ի Պարսիկս բերել զօրս յօգնականութիւն իւր . այս եղև սկիզբն անհնարին չարեացս որ անց ընդ մեզ :

Օ որ իբրև լուան անօրինաց ժողովքն զհրաւերն , ձայն տուեալ միմեանց , առժամայն ՚ի մի վայր եկեալ , փութապէս առնա հասանէին . իսկ նա իբրև ետես զբազմութիւն զօրացն , զահի հարաւ . և քանզի ոչ գոյր հակառակ օք , քանզի իշխանն այն՝ յորոյ պատճառս նոքա եկին , յորժամ զխօջիւն առ ըզնոցա գալոյն , մտեալ ՚ի մեծ ամուրն , ամրանայ : Հայնժամ եկեալ զօրքն ասեն . մեզ ձանապարհ ցոյց աւարի՝ , զմեզ դատարկ մի գարձուցանէր . իսկ նա անձարեալ , տայ նոցա առաջնորդ յիւրայնոցն , որք ելեալ և գիշերագնաց եղեալ ընդ անապատ վայրս , հասին ՚ի վերայ դաւառին Խաղտեաց . և յանհոգս կալեալ զնոսա , ըստ իւրեանց արիւնարբու բարուցն , որոց պատահեցան՝ զարսն զամենայն սրակոտոր արարին մինչև ՚ի Խրթի անտառն Ղանեթոյ . և առեալ անչափ առ և գերի , գարձան մեծաւ յաղթութեամբ . և եկեալ առ չարեաց առաջնորդն՝ մե-

1 Երկ . օր . ասանի :

2 Երկ . օր . զԵրն :

Ծատուր պարզ և օք շնորհակալիս մատուցին նմա վասն
 ճանապարհի յաջողութեանն որ պատահեաց նոցա .
 և ապա գնացին յաշխարհն իւրեանց : Այլ քանզի
 տեսին զերկիրն անտէրունչ և առանց պահպանի,
 վասն այսորիկ հուպ ընդ հուպ դարձ արարեալ ե-
 լին 'ի նոյն' չարին արբանեակք . և իջեալ 'ի գաւառն
 Ս'անանաղու, բաժանեցան յերկուս : Ս'ի բաժինն
 չոգաւ 'ի Այկեղեաց, և անկեալ գիշերայն 'ի վերայ
 քաղաքին որ 'ի նմա, և զոր 'ի նմա գտին անպատ-
 րաստ և առանց զգուշանալոյ . զորոյ զաղետաւոր և
 զողորմագին չարեացն չեմ բաւական ընդ զրով ար-
 կանել . զի 'ի լուսանալ առաւօտուն՝ լալագին էր
 տեսանել տեսութիւն լի խռովութեամբ, որ և ըզ-
 քարինս անգամ և զանշունչ արարածս բաւական
 էր յողբս հառաչանաց շարժել . զի ոյր ուրուք 'ի տե-
 սողացն ոչ բեկանէր սիրան, և ոչ զգողի հարկա-
 նէր անձն, և ոչ խաւարամած միգաւ մթանայր լու-
 սարանք երեսացն . զհրապարակս լի գիւհամբք տե-
 սանել, և զտունս և զընդարձակ սրահս և զնրբա-
 փողոցս և զցանգս այգեաց . և գրեթէ ամենայն սահ-
 մանք քաղաքին ներկեալ էր արեամբ կոտորելոցն .
 ուր և զբազումս դեռ 'ի հոգիս էր տեսանել, հա-
 տեալս 'ի ձայնէ դժուարապէս շնչելով, և զայլս ան-
 ողորմաբար չարաչար վիրաւորեալս . զկիսոցն զփո-
 րոտինն հեղեալ և զլեարդն հանեալ և 'ի բերանն
 եղեալ, էր զի կենդանոյն իսկ ուտել բռնադա-
 տէին : Ս'վքո, Ս'ստուած, յայնժամ ներողութեդ .
 ով մերոյ չարեացս առաւելութեան . զի այս երեք-
 տասան ամ է որ զայսպիսի անհանդուրժական կիրս
 կրեն ազգ քրիստոնէից, և չիջաւ սրտմտութի բար-
 կութեան տեսուն . այլ տակաւին ձեռն իւր բարձ-
 րացեալ է՝ լի բաժակաւ յանապակ գինւոյ արբու-
 ցանել՝ արբուցումն չար : Ս'չ ևս 'ի ներումն և յողոր-
 մութիւն, այլ 'ի հատուցումն ատելեաց . այսօքիւք
 պաշարեալ զքաղաքն և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և
 ագարակք . մինչև չմնալ կենդանւոյ ուրուք 'ի մարդ-
 կանէ, բայց եթէ յամուրս ուրեք : Իսկ անօրինացն
 լցեալք և յագեցեալք աւարաւն, հուր հարեալ քա-
 ղաքին, առեալ զգերի և զկապուտ գաւառին, դար-

ձան անդրէն : Այսորքիկ վշտամբեր պատմութիւնք քո, ո՛վ քաղաք, ոչ ևս քաղաք ապաստանի, այլ խորխորատ կորստեան 'ի քեզ բնակողացն, 'ի բազմադիմի չարեացն սակաւ ինչ նշանակեալք :

Ալ եկեալ անօրինացն՝ հասեալք 'ի գաւառն Արարնոյ մերձ 'ի գիւղն որ կոչի Բլուրս, և քանզի բնակիչք տեղւոյն շրջապատեալ պարսպաւ զբլուրն՝ 'ի վերայ հողոյ եղին զհիմունս նորա, բստ տէրունական անակին, վասն որոյ 'ի գալ անօրինացն զօրէն յորդեռանդն հեղեղի, 'ի բախելն զնա՝ ոչ կարաց վայրկեան մի կալ ընդդէմ, այլ վաղվաղակի կործանեցաւ, և եղև կործանումն նորա աշխարհալուր և անմոռաց մինչև 'ի կատարած յաւիտենից : Արդ զոր նոքա յոյս փրկանաց և տեղի ապաւինի կարծէին, եղև նոցա գուբ ապականութեան . և քանզի որ յայս կոյս գետոյն Ափրատայ էին գետօղք և կրօնաստանք, ամենեքեան անդ էին հաւաքեալք, այլև յԱրծիւնն աւանէ բազումք, յորոց վերայ հասեալ թշնամեացն՝ առժամայն առակեցին զամուրս նորա . և մտեալ 'ի ներքս՝ 'ի փայլուն սուսերացն և 'ի ձայնէ լարից աղեղանցն, զգողի հարեալ ամենեցուն յերկիւղէն՝ իբրև շղթայիւք կապեալ եղեն : Ալ քանզի ոչ գոյր իշխան և առաջնորդ, որ ահիւ և խըրախուսանօք զնոսա յոգի զօրութեան վառէր ընդդէմ թշնամեացն, և նահատակս քաջս յորդորելով՝ որպէս օրէն է ամենայն պատերազմողաց . վասն այնորիկ անտերունչք գողով, 'ի տեսլենէ միայն լքան, լուան, խռովեցան, սասանեցան, և ամենայն իմաստութիւն նոցա ընկլաւ . և սկսան 'ի միմեանց գողանալ զանձինս . ոմանք 'ի գալ գիշերոյն ընդ պարիսպն իջեալ՝ փախստական եղեն, և այլք կամօք անձնատուր եղեալ . իսկ որք 'ի ներքս մնացեալ, ըզպատերազմի հոգս թողեալ, խորափիտս փորեալ, ընդ հողով ծածկէին : Յորոց վերայ համարձակեալ անօրինացն՝ սկսան կոտորել զնոսա, ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ իբրև զօշխարս արգելեալս 'ի բակի . զոմանս բուռն հարեալ և բերեալ առաջի, սուսերաւ զգլուխն հատանէին : Արկին մահուամբ բառնային 'ի կենաց . շողալով սուսերին 'ի վերայ՝ որ

քան զմահ դառնագոյն է, և մահու վճռաւ. և զմահնս 'ի դիմի հարեալ սուր 'ի ձեռին ունելով, և 'ի պատահէն գազանաբար 'ի վերայ՝ յարձակեալ՝ հարեալ սուսերաւն զսիրան, առժամայն սատակէին. իսկ զթանձրամարմինսն և զհարստակողն յերկիր 'ի դուռն արարեալ, և պարզեալ զձեռսն 'ի ցիցս վարեալս՝ 'ի գեօինն պնդէին, և հորզեալ զմորթն եղնգամբքն հանդերձ յայսկոյս և յայնկոյս ընդ բազուկ և ընդ թիկունս մինչև 'ի ծայրս ձեռինն երկրորդի բռնաբար քարչեալ և հանեալ, լար աղեղանցն առնէին: || Տ. քանի դառն է պատմութիւնս:

Իսկ զերիցանցն և զկրօնաւորացն որ լսելիք տանին զնորանչան չարիան՝ զոր նորա կրեցին. զորոց 'ի կրճիցն 'ի վեր քերթեալ զմորթս՝ տարեալ երեսօքն հանդերձ զգլխովն շրջէին, և այնպիսի դառն տանջանօք տանջեալ, յետոյ ապա սպանանէին. որ զի քան զայս զինչ այլ ոք դառն և անհնարին տանջանս իմանայցէ, որ և 'ի սրբոց վկայութիւնս չերևի ուրեք եղեալ:

Ըրդ այսպիսօրէն գործով հատին սպառեցին զամենեսեան 'ի կենաց, մինչև խիլ արկեալ, և զկենդանւոյն թաղեալս աշտելիք չարաչար խոցօտելով սատակէին. որ և տանջելոցն վայիւք հնչէին առ հասարակ արձագանք լերանցն: Առ յորժամ վճարեցին զամենեսեան 'ի կենաց, ապա զանկելոցն զամենեցուն զկուշտսն ծակեալ և զլեզիսն հանեալ՝ 'ի յամանս ժողովէին, գերի կանանցն զհետ իւրեանց ետուն տանել: Այսպէս եղև վաղձան կործանական բանտին. այսպէս մատնեալք եղաք 'ի ձեռս արանց չարաց և անողորմից. և ոչ եղև մեզ այցելութիւն 'ի տեառնէ, վասն զի ոչ լուաք նմա մինչ 'ի խաղաղութեան էաք: Աս կոչէր զմեզ աղերսական ձայնիւ 'ի ձեռն մարգարէիցն. «Ահայք, ասէ՛ լուարձք ինձ, և կեցցեն 'ի բարութեան անձինք ձեր, և եթէ ախորժելով լուիջիք ինձ՝ զբարութիւնս երկրի կերիջիք:» || Եք ապախտ արարաք զբանս նորա. վասն այնորիկ և նա ոչ լուաւ մեզ 'ի ժամանակի նեղու-

1 Երկու օր. հասեալ:

Թեան, այլ դարձոյց զերեսս իւր 'ի մէնջ. և մատնեալ եղաք 'ի ձեռս Թշնամեաց մերոց, և ատելիք մեր նեղեցին զմեզ, և արբեցաւ նետնոցա յարեանց մերոց, և սուրնոցա եկեր զմիս անկելոց վիրաւորաց՝ արանցն պատերազմողաց մերոց. և գնացին այսու յաղթուլ Թեամբ յաշխարհն իւրեանց: Իսկ զԹիւհամարոյ անկելոցն և գերեացն՝ եօթն հազար ասացին, և կրօնաւորս վաթսուն:

ԳԼ ՈՒ ԻՍ ԺԺԺ •

Վասն ակերանաց երկրին Միջագետաց և որ ինչ 'ի նմա քաղաքք և անշափ կոտորածին:

ԻՅ՛ն զոր յառաջն յիշատակ արարաք՝ Թէ յորժամ իջին 'ի սահմանս Մանանաղոյ բաժանեցան յերկուս, առաջինն զայս գործեաց զոր գրեցի. իսկ երկրորդն՝ ձիաթափ արագամէտ ընթացիւք ընդ հանձէթ և ընդ Ասորձանն, ոչ խոտորելով յաջ կամ յահեակ, այլ որպէս նետ որ 'ի ձեռաց աղեղնաւորին ելանէ, ուժգին ձգմամբ երթեալ նպատակին հանդիպի. նոյնպէս և նոքա, ոչ տալով քուն աչաց և նինջ՝ արտեանաց, գիշերագնաց եղեալ, յանկարծակի յեղակարծումն ժամու իբրև զկարկուտ քարախառն՝ հեղան 'ի վերայ բնակչաց քաղաքին հարաւոյ: Եւ քանզի անպատասպարան վայրս ունէր քաղաքն, վասն այնորիկ ծովային ալեաց նմանեալ բնակչացն՝ ծուփս առեալ յետ յառաջ, բայց ելս իրացն ոչ գտանէին: Եւ ազ գործոցն որ յայնժամ անդր գործեցան: Յորոց վերայ սուր եղեալ անօրինացն՝ կոտորեցին զմայր առ մանկամբ և զսրգի առաջի հօր. և առ ժամայն եղև քաղաքն բարեշէն՝ գուբ արեան: Եւ քանզի 'ի սաստիկ խուճապէն, և յանկարծահաս օրհասէն մոռացեալ եղև սէր սիրեկեաց և զուժ արեան, իւրաքանչիւր ոք հնարէր հայ-

1 Յայն Թուի Ի սեփ:

2 Երեք օր. 246:

Թայթանս գտանել՝ զի թերևս կարիցէ ասրեցուցանել զինքն՝ ի գեհենաբորբոք բարկութենէն . վասն որոյ փախտական եղեալ՝ ի յայգիսն՝ որ շուրջ զքաղաքաւն էին , յայնս անկեալ ընդ տերևախիտ որթովքն թաքչէին . զոր ծանուցեալ անօրինաց , խոյզարկեալ , աշտէիւք խոցեալ զամենեսեան սատակեցին . որոց արեամբքն ներկան ողկոյզք խաղողոյն . որք յետոյ սինքորք որք մնացեալ էին , զմեռեալս իւրեանց գտանէին ընդ որթովքն , զնոսա ծածկէին ընդ հողով . բայց զայգիսն խղճէին կթել կամ՝ ի խաղողոյն ճաշակել , ասելով թէ մարդոյ արիւնք են՝ : Ասկ անօրինացն պարապեալ ՝ ի կոտորուածէն , դարձան ՝ ի քաղաքն , և խիլ արկեալ տանցն՝ եթէ որ զիւր՝ ընչուկն թագուցեալ էր ուրեք , և կամ ՝ ի դարանս , մեծաւ հնարագիտութեամբ արտաքս պեղէին . և ապա հուր հարեալ քաղաքին , կիղեալ ապականեցին , և առեալ զառ և զգերի՝ ելին՝ ի տեղւոյն . նոյնպէս և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և աւանք՝ զամենեսեան ասպականեալ սրով և հրով և գերութեամբ , մինչև ոչ մնալ կենդանւոյ ուրուք՝ որ բանայր զբերանն և ճիկ հանէր :

ԳՎ ՄԻՍ Ի .

Թագաւորութիւն Կոմիանոսի :

ԿՈՄԻԱՆՈՍ , քանզի առատաձեռն էր և զանձիւք հարուստ , բազում զօրս ժողովեաց իւր : Թագաւորն իբրև ետես թէ պատեհութիւնքն նմա ՝ ի դէպ գան՝ և ելանեն , յաղերս անկեալ՝ սկսաւ դեսպանս առաքել . պարգևս խոստանայր և զկիւրապաղատին իշխանութիւնն յարևելս՝ տալ նմա , միայն թէ ՝ ի խաղաղութիւն դառնաս , որ քրիստոնէից արեանն խնդիր առնեմք . այլ նա ոչ հաւատաց և ոչ առ յանձն : Եւսա ՝ ի սպառիլ դեսպանացն , որ թագաւ-

1 Երկ . օր . յաւելուն , ՝ ի յոպել :

2 Մի օր . ընչուցն . միւսն , ընչուցն :

3 Երկ . օր . իսն :

որին էին մտերիմք ջանային պատերազմի յաղթու-
թեամբ հնազանդեցուցանել զնա :

Եւ հանդէս արարեալ բազում զօրաց՝ եկին 'ի
վերայ նորա, և հասեալք առ միմեանս՝ ճակատեցան
'ի պատերազմ. ուր բազում արեանհեղուծիւնք ե-
ղեն, զորոց ասէն եթէ այնպիսի կոտորուած 'ի մի
տեղի 'ի հռոմս չէ ոք տեսեալ. յորում տեղուջ և
բազումք 'ի գլխաւորացն իսկ անկան, և այս յերկո-
ցունց կողմանցն. բայց յաղթեաց զօրն Արմիանո-
սին : Եւ քանզի պատրիարզն 'ի կողմն Արմիանոսին
էր, որ զբազումս 'ի գլխաւորաց քաղաքին միաբա-
նեաց ընդ ինքեանս, և տարեալ 'ի ներքս զԱրմիա-
նոս, [Թագաւորեցուցին. և զ]Միխայիլն արեղայ ա-
րարեալ, 'ի կղզի անցուցին. բայց ասէն թէ ինքն
յօժարութեամբ չողաւ : Ըստ ամենայն յաշխար-
հաւեր տարւոջս գործեցաւ :

ԳՎ ՄԻԻ ԻԱ.

Կործանումն Մելտինոյ շահաստան քաղաքի :

ԳԱԻԱԶԱՆ տանջանաց և ոչ խրատու՝ առ 'ի ձեռն
Ըստուած զ[ժ]ուրբաստան և զտունն Պարսից, 'և նո-
քօք դատեաց զմեզ ըստ իրաւի իւրոց դատաստա-
նացն. զի խրատու գաւազանն՝ հայրական է, իսկ
տանջանացն՝ դատաւորի, որպէս Վաւիթ զտան-
ջանս մեղաւորաց ասէ. «Մազում տանջանք են մե-
ղաւորաց. և խրատք քո ուսուսցէ զիս » . սմին հա-
մաձայն և Պողոս Եբրայեցւոցն գրէ. «Օ 'ի թէ 'ի
խրատու կարգի կայք, ասէ, իբրև յորդիս մատու-
ցեալ է 'ի ձեզ Ըստուած » :

Ըրդ Վրիստոս 'ի կենարար իւրում աւետարա-
նութեանն, իւրում երկնաւոր հօրն տարեալ՝ մերձ
կացոյց զմեզ նմա յընտանութիւն, և պատուիրեաց
ամենայնիւ նմա նմանօղ լինել, և բարոյիցն քաղցրու-

1 Մի օր. յաւելու ես սիխնայոց :

Թեամբ զազգականութիւն պահել հաստատուն . բայց մեք ապստամբեցաք ՚ի մեր քաղցր և ՚ի բարի հօրէն , և յընտանութենէն օտարացաք . վասն այնորիկ ՚ի ժամանակի նեղութեան և չարչարանաց մերոց՝ անտես արար զմեզ , և մատնեալք եղաք ՚ի ձեռն ազգի օտարի . և զօրացան ՚ի վերայ մեր թըշնամիք մեր , և ատելիք մեր՝ ապականեցին զմեզ . և խոնարհ եղէն մինչև ՚ի հող անձինք մեր , և յերկիր մաժան որովայնք մեր : Եւ որպէս առ Սովսեսիւ տասն հարուածեայ գաւազանաւն տանջեալ զձգիպտոս ասէր Մատուած , թէ «Մյս է զօրութիւն իմ մեծ » . այժմ ամենայն մեզ հանդիպեցաւ : Կոցա ջուրն յարիւն փոխեցաւ , մեր գեաք և ջրաշէղջք և գրեթէ բովանդակ հող երկրիս՝ յարիւնն ներկաւ յարեանց մերոց . ՚ի նոցա մարմինս խաղաւարտ եռաց² , մերս բովանդակ մարմին սրակոտոր եղեալ՝ , անդամ անդամ յօշեցաւ . ՚ի նոսա շանաճանճն և մէտինն , որ զտիրական գէմս երեսացն շիթոցօքն հարեալ կուրացուցանէր . իսկ ՚ի մեզ նետիցն յարձակմունքն , որ ևս դառնագոյն վիրաւորեցին . նոցա զերիս աւուրս լոյսն ՚ի խաւար փոխեցաւ , իսկ մեզ շիջաւ իսկ լոյսն , զի լուսոյն իսկ ընդունարանն անկեալ մահուամբ , և ոչ ևս յաւելու տեսանել զբարութիւն տեառն ՚ի կեանս իւր . ՚ի նոցա տունս զբոլարահայեաց ժիժմակն սողեալ մտանէր , մերս տունք և եկեղեցիք , որ սարսափումն գայ ինձ ասել , ապականագործ արտաբեր այլև գոլարաւ՝ հոտեալ ապականեցան³ . ՚ի նոցա անդրանիկն զընդայ մահաբեր հրեշտակն , մերս բովանդակ տունն բնակչօք սպառեալ սատակեցան : Կոյն միայն էր պակաս ՚ի մէնջ . բայց թէ կռես ըստ գործոյն , և զայն ևս տեսանես ՚ի մեզ եղեալ . քանզի ո՞ր անդունդք անհնարինք⁴ քան զՍուրբաստան կամ զեզերս երկրի խորագոյն է , յորս մեր գերիքն հեռացեալ կորեան իբրև ՚ի կարմիր ծովուն , որ արեամբ նոցին գերեացն ներկեալ էր : Եւ նոցանէ զարդ ոսկւոյ և հանդերձից

1 Երեք օր . յառաջակեցին :
 2 Մի օր . իսաղա-արք գորդ :
 3 Մի օր . այդանեցան :

4 Մի օր , յաւելու աստ , զՊարու խոսքն :

խնդրեցին Վարայէլացիքն 'ի վարձ՝ ընդ որոց ծառայեցին նոցա . զմեզ 'ի բնաւիցն կապուտ կողոպուտ արարին , և մեք նոցա չեմք ինչ մեղուցեալ : Ո՛հ , աւանդ և վայ 'ի վերայ անմխիթար կործանմանս : Ազիպտացուցն երկդիմի էր պատուհասիցն իրաւունքն . մի՛ վասն դառն ծառայութեան , որով նոքա զՎարայէլ նեղեցին , որոց 'ի դատ եկեալ Մատուած ասէր . և երկրորդ՝ զի ծառայեցին արարածոց , և ոչ արարչին որ է օրհնեալ յաւիտեանս . մեք խոստովանող լեզու ունիմք , թէպէտ 'ի բարի գործոց թափուր եմք , և զնոցա կիրս կրեմք , քանի՛օն ողորմելի եմք և ողբոց արժանի : Ո՛վ տէր և արարիչ և Մատուած , ընդէր մերժեցեր զմեզ ի սպառ , և արարեր զմեզ կոխան հեթանոսաց , ծաղր և այսին կատականաց թշնամեաց մերոց : Օ արթիր և զարթո՛ր ըզզօրութիւնս քո , և եկ 'ի կեցուցանել զմեզ . Մատուած զօրութեանց դարձիր առ մեզ , և հատո՛ղ զրացեաց մերոց եօթնպատիկ 'ի ծոց նոցա :

Արդ այլ քաղաքաց և գաւառաց աւերանաց ժամանակն 'ի պակաս աւուրս յանգէր , 'ի տասն կամ ևս աւելի կամ պակաս . իսկ քաղաքս այս՝ զօրմէ մեր զճառս արկեալ է , սա մինչդեռ 'ի շինութեան էր՝ երինջ երեմեան գօլով յաստիս ուժի քաջութեան , ըստ Մովսէսու , գիրգ և փափուկ գօլով . որով վաճառականքն փառաւորք երկրի , և օգնողք սորա՝ թագաւորք ազգաց , որք 'ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին , և միշտ զպարզեալ գինին ըմպէին և՛ ա՛նոյշ իւղով օծանէին : Աւ քանզի ամենայն չարեաց սկիզբն աստի առնու , որպէս և Մովսէս զՎարայելէ ամբաստան լինի , «Վիրայաւ , ասէ , ստուարացաւ և սոնքացաւ , եթող զտէր Մծ զարարին իւր .» նաև Սողոմայեցիքն այսպիսի կենաց խանձեալք՝ անկան յանհնարին չարիսն , որպէս Ազեկիէլ իսկ յայտ առնէ 'ի հացի լիութենէ և 'ի յղիութենէ կենաց՝ զմայլեալս զնոսա . նաև առաջին մարդն 'ի դրախտին բարիսն մին օր անարատ չկարաց վայելել : Աւ զի այսօրիկ են բնութեանս մերոյ սահման , յաղքա-

1 Երեք օր . ստուղին :

տանալն տրտնջեմք և մեղադիր լինիմք Մտուծոյ,
 և 'ի հարստանալն՝ ամբարտաւանիմք, և իբրև զան-
 մահս՝ զաշխարհէս բուռն հարկանեմք. վասն այնո-
 ըիկ փոխ առ փոխ փոփոխմամբ ուսուցանէ զմեզ 'ի
 չափու ունել զանձինս, և քան զմեր սահմանն աւելի
 չամբառնալ, զի մի մեծագոյնս անկանիցիմք : Քան
 զհող անարգ և խոնարհ այլ զինչ որ իմասցի. և մեր
 սկիզբն 'ի նմանէ է, և դարձն անդրէն 'ի նոյն. և որ
 բնութեանս մերոյ ստեղծիչն է, չկամի թէ որ կորի-
 ցէ, վասն այնորիկ չթողու արձակասուն զորք. որ-
 քան և տեղի լինի խրատու՝ քաղցրութեամբ և հայ-
 րաբար խրատէ. և յորժամ անլուր խրատուն լինի-
 ցիմք, տիրական իշխանութեամբն տանջէ. զկէսս 'ի
 մեղաւորաց աստ դատի, զի անդ թեթեւագոյն առ-
 նիցէ զտանջանսն. և զկէսն հանդերձելոցն պահէ.
 և են որ աստ տանջին և անդ, որպէս Սողոմոնյե-
 ցիքն. և են՝ որ աստ միայն, որպէս Վազարոսն. և
 են՝ որ անդ միայն, որպէս մեծատունն : Եւ այս
 աստանօր զկայ առցէ բանս. մեք 'ի կարգ պատմու-
 թեանս դարձցուք :

Արդ վշտաբեր տարւոյն յաշունն հասանելոյ,
 մինչդեռ հոռոմք զթագաւորացն ազմկան էին՝ պա-
 տանդեալ, 'ի մտանել արեգ ամսեանն, դարձեալ
 այլ զոր ել 'ի Պարսից, թէ՛ յառաջնոցն և թէ՛ նոր՝
 ոչ գիտեմ. և ընդ անապատ տեղիս այնպէս զգուշու-
 թեամբ չոգաւ, որ չկարաց որ իմանալ՝ մինչև եհաս
 'ի դաւառն որ կոչի Վամախ. և ապա անդ բաժա-
 նեալ յերկուս, կէսն չոգաւ մինչև 'ի Վողոնիա, և
 ըստ իւրեանց սովորութեանն առեալ զերկիրն յա-
 ւարի. զոր մեք 'ի դարձին զանցանելն ապա իմա-
 ցաք : Իսկ կէսն՝ ուշ եդեալ Սելիտինոյ, հասին 'ի
 վերայ նորա գիշերաւ. և քանզի գունդ մի հեծելա-
 զոր 'ի հոռոմոց կայր պահապան քաղաքին, 'ի հա-
 սանել հինին, յանկարծակի գրոհ տուեալ արտաքս
 ելին. և 'ի պատահելն իւրեանց՝ բազում կոտորածս
 առնէին յերկոցունց կողմանց. և 'ի լինել պատե-
 րազմին, քաղաքն՝ որքան ելանել կարաց, նա զեր-

1 Մի օր. պարսիցէալ պարսիցէալ :

2 Մի օր. յառաջագոյն :

Ծաւ . և ' մարտիկ արքն որ մնացին , այն զՏէտ փախստականին չոգան . իսկ զոր 'ի քաղաքին ըմբռնեցին , զամենեսեան սրահոտոր արարին , կացեալք 'ի քաղաքին աւուրս երկոտասան , և 'ի Տիմանէ բըրեալ ապականեցին զնա և զգաստակերտս նորա շուրջանակի : Աւ այս եղև ամբարտաւանութեան նոցա հատուցումն յանկաշառ և յարդարադատ² տեառնէ , որ հատուցանէ իւրաքանչիւր զարժանն ըստ գործոց իւրոց :

Բայց գաւառք Այկեղեաց 'ի վայր , ընդ որ գիշերաւ անցին , յորժամ գիտացին զեղեալ չարիս Ա'եւ լիտինոյ , ժողովեցան բազում զօրք ազեղնաւորացն և կալան զկիրճն ճանապարհին : Իսկ անօրինացն՝ քանզի այլ ճանապարհի անտեղեակ էին , և զԵրինսն թանձրամած ձիւն ծածկեաց , նոքա անճարացեալ հինգ ամիս զձմերոյն 'ի գլուխ մինչև 'ի նաւասարդի ամիս՝ 'ի տեղին դադարեցին , և զերկիրն 'ի յուսոյ կենաց բարձին . և զանհնարին չարիսն՝ զոր անդ գործեցին , թողին յիշատակ ազգաց յազգս . զի ըզտղայսն և զայլ ապաժամեանսն նշաւակ եղեալ , աշտեիւք և նեաիւք խաղալով , չարաչար խոցոտելով՝ սատակէին , և ոչ կաթ էր 'ի բնութիւն նոցա գութ ողորմութեան . թողում ասել զորս 'ի գրկաց ծնողայն առեալ զտղայսն զքարի հարկանէին . իսկ զքարեշուք կանանցն և որք 'ի սենեկի սնեալ էին աղջկունք , զնոցա խայտառականս զինչ պիտոյ է մեզ և ընդ գրով արկանել . տեսանես՝ զչափ չարեացն յորժամ Աստուած 'ի ձեռաց թողու , թէ քանի՛ անհնարին է :

Աւ վասն զի պակասեաց կերակուր մարդոյ և անասնոյ , նոքա 'ի բռնութենէ կարեացն հարկեալ , ելին ընդ Այորձայն 'ի վեր . և քանզի 'ի նոցա երկիւղէ ճանապարհք հատեալ էր , և ձիւն թանձրութեամբ դեռ ունէր զերկիրն , նոքա՝ կրկին առնէին զընթացսն . յառաջ զձի և զջորի երամակ արարեալ՝ դատարկ վարէին , և ճանապարհ բանային , և ապա զգերին և զաղին յետոյ տանէին . և այնու ընթա-

1 Յամենայն օրինակս վրիպակաւ մարտի խորհն :

2 Երեք օր . դարաստանէ :

3 Սի օր . կիսան :

ցիւք եկին մինչև 'ի գլուխ գաւառին 'ի գեօղն որ կոչի¹ Սորրանս : Այլ նոքա՝ քանզի բերդ ունէր գեօղն , ժողովեալ էին ամենայն բնակիչք տեղւոյն : Իսկ Պարսիկն յորժամ եհաս անդ , իջևանս արար , քանզի կարծեաց՝ թէ հեծեալ կայ 'ի բերդին . կուս հարեալ² ձայն՝ պատրաստու թիւն արար պատերազմի : Այլ երթեալ , որ նոցա գլխաւոր էր՝ բերդին առաջի , սկսաւ բանս ինչ խօսել առ որ 'ի բերդին իշխանն էր . բազում շատրուանօք ծածկեալ էր զձիւնն . յորոց վերայ նստեալ ասպար առաջի ունելով , և մեծամիտ ամբարտաւանու թեամբ դժոխալուր բանս բարբառէր . և որ 'ի յամրոցին իշխանն էր՝ զխպօղ ժամու մնացեալ , 'ի թիւրիլ ասպարին , և նա զփողիցն հարեալ նետիւ՝ առ ժամայն սատակեաց : Այլ քանզի զօր 'ի հոռոմոց գայր 'ի յետոյ , որք առժամայն փողս հնչեցուցին , զոր անօրինացն լուեալ , փախստական եղէն . իսկ որ 'ի բերդին էին , ելեալ զգերի և զաւար որքան կարացին՝ 'ի ներքս տարան . բայց հոռոմն չէր եկեալ յառաջ : Իսկ Պարսիկն յորժամ ետես եթէ չիք այլ զօր , դարձ արարեալ 'ի վերայ՝ և յաւարանուացն որոց հանդիպեցաւ՝ զնսսա կոտորեաց , և զմնացեալսն առ և դարձաւ . և երթեալ մերձ 'ի սահմանն Աղնուտին , ելին և նոքա և մարտ եղեալ թափեցին բազում գերիս , և լցան աւարաւ , զոր առեալ մտին 'ի բերդն : Իսկ արիւնւարբու գազանացն պարտաւորեալ³ 'ի շիկս եղեալ , և 'ի մտանել նոցա 'ի սահմանս Տարօնոյ , իջին զօրք 'ի լեռնէն Սիմն կոչեցեալ , զոր մարդկան սովորու թիւն⁴ Սանասունք ասէն ըստ անուան նախնոյն իւրեանց . և 'ի գիմի հարեալ , յաղթեցին և կոտորեցին զամենեսեան . և զառ և զգերի թափեալ , դարձան ուրախու թիւ փառաւորելով զՍտուած :

Ի սոյն ամի այրեցին զգեղեցիկ ասպարանս սուրբ Սարապետին , զոր հրահատ ոմն 'ի գործակալացն մեծին Ղարիզորի որդւոյ Սասակայ՝ մեծաւ ջանիւ շինեալ էր , մինչ երկրին տէր էին . զժամատունն

1 Սի օր . Մարմարիտան :

2 Ի Բն Եղեալ :

2 Երկու օր . յետն :

4 Սի օր . անասունք , և միւսն

3 Սի օր . 'ի 2 Բն Եղեալ . և միւսն

զանասունք :

որ առաջի սուրբ Արարպետին, զոր գեղեցկայարմար պատրաստութեամբ յարգարեաց 'ի փառս և 'ի պատիւ մեծի վկային և Արարպետին Վրիստոսի . նաև զայլ շինուածսն և զփայտակերտ եկեղեցին, զոր սուրբ Վրիգոր կոչեն : Եւ էր թուակահիս մերոյ ամբ հինգ հարիւր եօթն յորժամ այս այսպէս եղև :

ԳՎ ՈՒՍ ԻԲ .

Վասն չար աղանդին Թոնգրակեցոց որ երևեցաւ 'ի գաւառն Հարքայ, և զբազումս խռովեաց :

ՅԱԿՈՒԲՈՍ եպիսկոպոս ոմն որ ունէր զվերակացութիւն եկեղեցեաց տանն Հարքայ, սա 'ի սկզբան իւրոյ իշխանութեանն առաքինական կերպարանս յանձին ցուցանէր . քրճազգած, պահէցօղ, բոկագնաց . և ընտրեաց իւր քահանայս, որ յար ընդ ինքեան շրջէին, խոշորազգեստս և անպաճոյճս, հատեալս 'ի հեշտալի կերակրոց, և միշտ՝ սաղմոսական երգոցն պարապէին : Եւ այսու կերպարանօք 'ի զարմանս շարժեաց զհեռաւորս և զմերձաւորս, և նմ որ ցանկայր զնա տեսանել . և որք յոյժ վիսացեալք էին ամբարտաւանութիւն վասն իշխանութեան, այնքան ետուն 'ի հնազանդութիւն նմա զանձինս, որ թէ և զհոգիս հանել հրամայէր՝ չէր որ որ ընդդիմանայր, և կամ իշխէր բանալ զբերանն և ճիկ հանել : Եւ այց կեղծաւորութիւն էր այն, և ոչ ճշմարտութիւն . քանզի պտուղն է ծառոյն ծանուցիչ՝ որպէս 'ի տեառնէ իսկ լուաք : Եւ և Առաքեալ նմին համաձայն գրեալ, ասէ, թէ « Եւ սատանայ իսկ կերպարանի 'ի հրեշտակ լուսոյ . զինչ թէ և պաշտօնեայք նորա կերպարանին 'ի ձև առաքելոցն Վրիստոսի : Օր զոր օրինակ զմահացու գեղսն յընտանի կերակուրսն խառնեն, և որք առնուն՝ իբրև զկերակուր ճաշակեն, և 'ի մահացու գեղոցն ըմբռնին .

1 Մի օր . սաղմոսապետութեան . այլ օր . սաղմոսապետանս . . . և այլ կերպարանօք .

այսպէս և կարթընկէցք կերովք թաքուցանեն ըզկարթան, զի 'ի կերոյն խաբեալ՝ ձուկն 'ի կարթի ըմբռնեսցի, նոյնպէս և անօրէնութեան մշակքն . քանզի իւրեանց կորստեան վիհն չհամարձակին յայտնի ցուցանել ումեք . վասն զի՝ և ոչ իսկ հաւանէր այնմ՝ թէ և կարի 'ի մտաց անկաժ էր, խորատուզիլ կամօք 'ի խորխորատ, յորմէ չիք հնար ելանել . վասն այնորիկ մերով բարեպաշտ կրօնիւք կերպարանին առ 'ի զպարզամիտսն խաբելոյ, և քաղցրական բանիւք սատրեն զմիտս անմեղացն . քանզի բանք նոցա իբրև զքաղցկեղ ձարակին . զի որպէս ախտն այն դժուարին է առ 'ի բժշկել, այսպէս և 'ի նոցանէ ըմբռնեալքն հաղիւ կարեն կալ յակաստանի :

Վասն նոցա իսկ պատուիրէ տէր մեր 'ի կենարար իւրում աւետարանութեանն . “Օ գոյշ լերուք 'ի սուտ մարգարէիցն որ դան առ ձեզ 'ի հանդերձս գառնենիս, և 'ի ներքոյ են գայլք յափշտակողք .” նաև Ղաբեալն զնոյն ուսուցանէ Փիլիպպեցւոցն, խրատեալ 'ի տէրունական հրամանացն . “Օ գոյշ լերուք 'ի շանց անտի, զգոյշ լերուք 'ի չար մշակաց անտի .” Քանզի յարտաքին թշնամեացն զգուշանալ դիւրին է . բայց 'ի ցեղակցութէ պատերազմացն դժուարին է ապրիլ, որպէս հաբելի և Յովսեփայ դիպեցան իրքն . արդ սոքա թէ յայլակեղու ցեղից էին, յորմէ և էին, մեզ զգուշանալ դիւրաւ էր . բայց որպէս գրէ երանելին Յովհաննէս, թէ “Ղա 'ի մէնջ ելին, այլ ոչ էին ամենեքեան նորա Սի մէնջ .” և այսմ գիտուն լինել դժուարին է : Համալեզուք և համացեղք, 'ի միոյ յականէ բղխեալք քաղցր ջուր և դառն . թէպէտ սուրբն Յակօբ յանհնարինս ասաց զայս, բայց սակայն առ մեօք եղև այս . 'ի քաղցր ականէս յայտմանէ՝ զոր գերափառ առաջնորդն մեր հնգետասանամեայ բրանալիր աշխատութեամբ իջեալ 'ի խորս երկրի, և 'ի խորութեանէ փորուածոյ բղխեցոյց մեզ աղբիւր յորդախաղաց ուղխիւք, ըստ Ազգեկիէլի տեսողութեանն՝ ա-

կանակիտ և յստակ, յոր հերձուճածողական ժանդաբուզին առուքն ոչ կարացին մուտ առնել: Քանզի պատուար ճմարտութեանն ՚ի վերայ վիմի հաւատոյ հաստատապէս ամրացեալ էր, մինչև ՚ի ժամանակս վերջինս. զոր և ինքն իսկ Առսաւորիչն մեր մարդարէական հոգւոյն տեսեալ զի դառնինքն գայլք եղեն և արեան ճապաղիս հանէին. և այս եղև ՚ի բազմանալ անօրէնութեան մարդկան ՚ի վերայ երկրի, և ՚ի ննջել բարի տանուտեառն որ ցորենոյն էր սերմանօղ. ապա թշնամոյն ճարակ գտեալ, ցանեաց որոմն ՚ի մէջ ցորենոյն ըստ աւետարանական առակին: Առանեցաւ և դառնութեան մրուրն ընդ կենեղուտ ջրոյն որ ՚ի տանէ տեառն աղբիւրանայր. բայց կանուխ յայտնեցաւ վարդապետաց եկեղեցւոյ, որք զորոմն մնասակար արմատաքի խլեցին ՚ի յանդէ հաւատոյս մերոյ, և զմրուրն դառնութեան քամեալ ՚ի բաց պարզեցին՝ առողջացուցանելով ըզջուրսն աղիւն ճմարտութեան, ըստ սրբոյն Աղիսէի կանխայարդար յարմարման: Այլ այսոքիկ այսքան. բայց ժամ է ՚ի գլուխ ճառին դարձուցանել զբանս, որպէս զի հաւատարիմ լիցի մեզ ասացեալս:

Արդ անդրանիկ արբանեակն և համաշուքն հօրն ամենայն չարեաց՝ յորժամ յաստիս յուժի զօրացաւ կեղծաւորական բարի համբաւն՝ զոր համբաւեցին զնմանէ անմիտ մարդիկ, սկսաւ այնուհետև ՚ի նպատակ հաւատոյն մերոյ նետաձիգ լինել, որոյ սլաքքն մխեալ էին կայծակամբք կաղնւոյ. քանզի յոյժ խօսնակ էր այրն, և ճարտարալեզուութեամբ կախարդէր զբազմաց ընելիս. և կարծէր այնու հիմամբ տապալել զեկեղեցի սուրբ. և ոչ աժ ՚ի յիշումն ըզտէրունական հրամանսն և զանվրէպ խոստումնն առ Պետրոս, թէ «Առ ես վէմ», և ՚ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և դրունք դժոխոց զնամի յաղթահարեցեն: Այլ հաւատաց այսմ, այլ՝ առանձնական բանս իբրև զմարդոյ ուրուք լուաւ. վասն որոյ ՚ի պայքար մտեալ, կարծէր սափրել զփառս եկեղեցւոյ, որպէս պոռնիկ կինն այն ՚ի հնումն՝ ըզ-

հերան Սամիսոնի, զի մատնեցէ այլազգեայն զանպարտելի անձն. այսինքն օցտողաց ճշմարտութեանն զեկեղեցի սուրբ, զոր գնեաց պատուական արեամբն իւրով տէր մեր Յիսուս Վրիստոս, և պսակեալ փառազարդեաց ամենայաղթ խաչին, կանգնելով 'ի նմա սեղան խորհրդական յօրինակ եղեմական կենաց ծառոյն՝ որոյ պտուղն անմահացուցիչ՝ ստուգապէս զմարմին կենարարին ծանեաք, ըստ իւրում անսուտ հրամանին, թէ «Որ ուտէ զմարմին իմ, զմահ մի տեսցէ յաւիտեան» : Արդ տես դու զնորա մեքենաւոր խորամանկութիւնն, թէ որպէս օձաձև խարդախանօք հնարէր հեղուլ զպականիչ թոյնան յառողջն հաւատով :

Օ առաջինն՝ ընտրութիւն սկսաւ առնել 'ի մէջ քահանայից ըստ արժանաւորութեան, և անարժանիցն ասաց լուել. և իբրև այսու հաճոյ թուեցաւ բազմաց, ապա 'ի վերայ սորին և այլ միւս ևս յաւել. քանզի արժանաւորացն հրամայէր 'ի տարւոջն երիս միայն մատուցանել պատարագս. և զի 'ի Վիկիական կանոնն գրեալ է, (Թէպէտ և յոյժ մեղաւոր իցէ, պարտ է զխոստովանութիւնն ընդունել, և տէրունական մարմնոյ և արեանն հաղորդեցուցանել և պատարագաց և ամենայն քրիստոնէական կարգաց արժանացուցանել. զայս նա բնաւ և յականջալուրս՝ ոչ ընկալաւ : Այլ այսպէս ուսուցանէր, թէ որ ինքն իւրով անձամբն՝ որով մեղան և նովիմբ չապաշխարեաց, նմա ոչ յիշատակք օգնեն և ոչ պատարագք. և իւր կամարարօքն 'ի հենգն արկեալ ծիծաղէին, և զանասունն բերեալ առաջի կացուցանէին, և այսպէս ասէին. Այ տառապեալ չորքոտանի, թող թէ նա զիւր ժամանակն մեզս արար և մեռաւ, դու զի՞նչ մեղար որ ընդ նմա մեռանիս : Աւ առ այս և յերկուս բաժանեցան ժողովուրդք, յամանց ընկալեալ եղև այս, և յամանց ոչ. և իբրև ամենայն մարդ 'ի ծուփս և 'ի տարակուսանս անկեալ կայր, և ինչպէին զելս իրացն իմանալ. նաև որք 'ի ժամանակին յանապատս և 'ի քարանձաւս առանձնական ճգամբք միշտ զհաճոյսն Ա-

տուճոյ կատարէին , մեծաւ հառաչմամբ և արտասուալից պաղատանօք խնդրէին այցելութիւն 'ի բարերար տեառնէն : ՄԺ և երկիցս ժողով եղև բազում հարց և հայրապետաց և քահանայից և խառնիճաղանճ բազմութեանց՝ որոց ոչ գոյր թիւ . բայց զի իշխանք գաւառին իբրև ամենեքեան 'ի նորա կեղծաւորական կերպարանաց իբրև շղթայիւ կապեալ էին , խոստանային պատերազմի օրինակաւ մեռանել յառաջ՝ քան թէ զնա 'ի ձեռս ժողովոյն տալ : Այնա Վեստորաբար 'ի տան նստեալ մեծաւ ' խրախուսանօք 'ի ձեռն պատգամաց՝ առնէր ժողովոյն պատասխանի , յուսացեալ յիշխանացն օգնականութիւն և ոչ յստուած . ոչ ածեալ զմտաւ զգաւթական երգան , թէ «Վարի է յուսալ 'ի տէր , քան յուսալ յիշխանս » . կարծէր վատչուէրն՝ մարդկան օգնականութեամբ յաղթել ճշմարտութեանն : ՄԺ Ստուած՝ որ ոչ թողու զգաւազան մեղաւորացն համարձակել 'ի վիճակս արդարոցն , զի մի 'ի չարութիւն արդարքն զձեռս իւրեանց ձգեսցեն . որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ , և աղօթից նոցա լսէ . որ առնէ 'ի մըրիկս հանդարտութիւն , և ածէ յերաշտութեան անձրև , և զայն՝ միոյ արդարոյ աղօթիւք , նա յայց ել մեզ և արար փրկութիւն ժողովրդեան իւրոյ , որ գիտէ ըստ խորին իմաստութեան իւրոյ 'ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց , և աստ տնտեսեաց որքան արդեօք էր օգտակարագոյն . և եղև այսպէս :

Արօնաւոր ոմն անուն Ասայի 'ի Աարին գաւառէ՝ 'ի բարեպաշտ տոհմէ , որ վասն բարի համբաւոյն երթեալ յարեալ էր 'ի նա , յորժամ այսպիսի յոյզք և խնդիրք զարթեան 'ի վերայ նորա , նա ուշադրութեամբ ուշ եղեալ՝ զէտակն կալաւ 'ի վերայ . քանզի յոյժ իմաստուն էր այրն , և յոյժ մտերմութիւն ցուցեալ առ նմա՝ մի 'ի հաւատարմացն նորա ցուցանիւր . և տեսեալ և տեղեկացեալ նորա մձղնեայ կրօնիցն , անյապաղ երթեալ պատմեաց սուրբ հայրապետին Սարգսի : Արոյ լուեալ , և 'ի վերայ հասեալ գործոյն , կուէ առ ինքն քաղցրական բանիւք զթր-

շուառական անձն, և ըստ արժանւոյն հատոյց նմա . քանզի 'ի քահանայական կարգէն լուծեալ, և ազուէսադրոյմ կերպարանօք խարան յերեսս նորա եղեալ, քարոզն առ նմին աղաղակէր, թէ Որ 'ի սրբոյ Առսաւորչին հաւատոյ սողոսկեալ յանօրէն (ձոնդրակեցաց) 'ի մարդագէմ գազանաց փարախն մտեալ միաբանի, դատ և իրաւունս զայս կրեսցէ: Այլ հրամայէ 'ի բանտի արգելուլ զամենաթշուառ անձն, քանզի կամէր թէ զղջանայ թերևս, և խոստովանի 'ի բաց կալ 'ի պիղծ աղանդոյն . զի յոյժ ողորմէր կորուսեալ անձինն:

Այլ քանզի ըստ Արեմիայի բանիցն՝ ոչ հուրն զայրեւն մոռանալ կարէ, և ոչ հնդիկն զսեռ թիւնն, և ոչ ինծ զխայտու թիւնն, այսպէս և ոչ չարն զիւր չարանախ . քանզի 'ի գիշերի հատեալ զբանտն և փախստական եղեալ, անցանէ յաշխարհն (Յունաց) և հասանէ 'ի թագաւորանիստ քաղաքն Արստանդնուպօլիս . և չարախօս լինի զհաւատոյս մերոյ, և ինդրէ մկրտիլ ըստ նոցա կարգացն: Իսկ նոքա ըստ իւրեանց իմաստութեանն տեղեկացեալ, և 'ի վերայ հասեալ գործոյն՝ ոչ առնուն յանձն . այլ ասեն, թէ Օր Հայոց՝ խոտեալ և անարգեալ վասն հաւատոյ՝ և մեք չընդունիմք: Այլ իբրև չաջողեցաւ նմա այս, ելեալ գայ անցանէ 'ի գաւառն Ապահոնեաց 'ի բնակարան սատանայի, յաստուածուբաց ժողովն և 'ի գազանաց գառագիղն, որ կոչի (ձոնդրակս) . և անդ առժամանակ մի զանխլաբար որջացեալ . բայց ասեն՝ թէ և նոքա չընկալան զնա վասն առաւել պղծութեանն . վասն որոյ ելեալ 'ի լեառն Ալաթայ, և անդ յիւրայոցն գտեալ յագարակս և 'ի բացագոյն տեղիս, առ նոսա գադարէ . և անցուցեալ անդ զաւուրս իւր, երթեալ չարապէս մեռանի 'ի քաղաքն որ կոչի Մուհարկին: Ոչ երթեալ ըստ գրոց կանոնի և ոչ համաձայնեալ քրիստոնէից, 'ի բաց թող լի է . վասն որոյ մեռաւ իբրև զէշ, և թաղեցաւ իբրև զգէշ, չար յիշատակ թողեալ զկնի իւր . զի ամենայն որ լիցէ զպատմութիւնս զայս, անէծս արձակեսցէ զհետ նորա:

1 Մի օր . հոգեալ . և միւս . սոբեալ:

ԳՎ ՄԱՅԻՍ ԻՊԻ .

Թե որպէս և ՚ի Մանանազուոյ սահմանն բորբոքեցաւ հրդեհ մուտրու-
թեանն , ասելի է :

ԱՌԻՆԾԻԿ ոմն շնանուն աբեղայ որ բնակէր մօտ ՚ի բերդաքաղաքն որ կոչի Շիրի , որ դեռ ևս այսօր ագարակին զնորայն անուն կոչեն . սա հնագոյն գուլով առուբքք , ունէր յինքեան զպղծութեան խմորն . քանզի ուսեալ էր ՚ի շնաբարոյ աբեղայէ ումեմնէ՝ որ համբաւէր զինքենէ՝ թէ յԱղուանից է . բայց նա անգրանիկ էր սատանայի , և շտեմարան խորհրդոց նորա , ուստի ծուխ հնոցի գեհէնոյն մշտաբորբոք ընդ բերան նորա ելանէր , յորմէ բազումք գեղառեալ սատակեցան : Արդ այս Արուծիկս ժիր մշակ գուլով սատանայի՝ որսացաւ զկին ոմն , որում հրանոյշ կոչիւր . որ էր ՚ի գլխաւոր և յընտիր ազգէ և տէր ագարակի և սահմանակից նորա . և իբրև լըցաւ ՚ի նորա մահաշունչ թիւնիցն՝ ոչ շատացաւ իւրով կորստեամբն , այլ զբազումս սատարս իւրոց խաբիցն յարդարեաց : Այլ նաև առաջին զերկու կանայս , որ էին նորա տոհմակիցք . որոց անուանքն կոչին այսօրիկ , միումն Ախնի և միւսումն Ամարայ , որ էր արդարև կամարար սատանայի . և երկօրեան սոքա քորք հարազատք . սոքա պունկական մուլեգին ախաիւն , որպէս օրէն է նոցին փարախին , և կախարդական արուեստիւ՝ վարդապետք եղեն սատանայի , յորս զօրացաւ հայրն ամենայն չարեաց . որք

“Արեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց , ըստ սաղմոսական երգոյն , և լարեցին զաղեղունս իւրեանց յիրս դառնութեան .” նետաձիգ լինել յուղիղսն սրբտիւք . որք հարին և կարեվէր սատակմամբ վիրաւորեցին զբազում անմեղ ոգիս : Այլ քանզի ՚ի հայրենի ժառանգութենէ ունէին գեօղս երկուս , զնոսա կաղաղս և հանգրուանս պատրաստական արարին վիշապ օձին կամակորի , յորս բունեալ սաստկապէս եհեղ զմաղձն իւր . և նոքա մատուռակեալ ,

չուրջ զինքեամբք բնակողացն արբուցին՝ի կորուստ վասն սորին այսորիկ գրեաց Սուլէս, թէ՛ «Սրամտութիւն վիշապաց է գինի նոցա, սրամտութիւն իժից՝ անհնարին առ ՚ի բժշկութիւն » :

Իշխան ոմն Սուլէս անուն՝ սոցին ջամուկ կանանցս եղբայր կամարար եղեալ, սա յառաջ գոլով առողջ ՚ի հաւատս, յառաջադէմ էր ՚ի հանդէս բարեպաշտութեան, մինչ զի կրօնաստան շինեաց յիւրում ժառանգութեանն՝ ճգնաւոր եղբարս ժողովեալ ՚ի նմա . և ընդարձակ սահմանօք՝ անկարօտ պահէր զկեանս նոցա, որոց առաջնորդն Մարգէաս անուն, ճանաչի, յոյժ անուանի ՚ի կրօնաւորական մրցմունս : Ըստ սոսա գայր իշխանս այս յամենայն ամի ՚ի պահս քառասնորդայն, և հանդիսակից լինէր նոցա մինչև յաւուրս մեծի պասեքին . և բազում այլ գործս բարեաց ցուցանէր ՚ի սոցա սպասաւորութիւն . նաև յաղքատասնութիւս և ՚ի քահանայից հնազանդութիւս՝ քան զբազումս յառաջադէմ ցուցանիւր : Օսա կարթեալ չարին ՚ի ձեռն կանանցս այսոցիկ, որք ապականագործ խտրիւ պոռնկեցան ընդ նմա անխտրապէս, ոչ ածեալ զմտաւ զարեան մերձաւորութիւնն . քանզի այսոքիկ են կաղաղք կորստեան նոցա . սոյն այս է և չորրորդ դուստր սողմունեան տղրկին . վասն սորին պատուիրէ աստուածային առաքեալն, «Սի, ասէ, ՚ի ցաւս ցանկութեան, որպէս և այլ հեթանօսք, որ ոչ ճանաչեն զՍտուած » : Տեսանէս զի հեթանոսական է խտան այն . տէս որպիսի հանդէս առնէ վասն նորա աստուածային երջանիկն Սողմուն . Սրգեակ, ասէ, պահեա՛ զքեզ ՚ի խառնակութենէ օտար կանանց, զի զորս գտանէ յանմիտ մանկանց, քաղցրական բանիւք հաւանեցուցանէ մնալ առ ինքեանս . քանզի մեղր կաթեցուցանեն շրթունք կնոջ պոռնկի, որ ժամանակ մի քաղցրացուցանէ զքիմս հաւանելոցն, և յետոյ դառնագոյն գտանի քան զլեղի . քանզի առեալ տանի զհոմանիս իւր իբրև զուռն տոռնեալ, և իբրև զզուարակ ՚ի զէնումն, և իբրև այծեամն խոցեալ նետիւ զէրդակողմն : և ոչ կարէ բուժիլ ՚ի նմանէ մինչև հասուցանէ զնա մահու հանդերձ ՚ի դժոխս, քանզի թափք դժոխոց է տուն նորա » :

Ի յտրիւք թակարդեալ ողբալին այն Արվէն, մերկացաւ զսարկէշտութիւն, անկաւ 'ի հաւատոց, եղև թշնամի Մտուածոյ և սրբոց նորա. եթ ող զտէրն՝ որ սուրբ աւազանաւն ծնաւ զնա, մոռացաւ զՄտուած՝ որ մարմնով և արեամբ իւրով կերակրեաց զնա : Ալեալ 'ի տանէ, անկեալ 'ի պատուոյ, մոռացաւ զուխան աստուածեղէն, հեռացաւ 'ի ճգնաւորական կարգացն հաղորդութենէ. և որ երբեմն կըրօնաւորաց ժողովարան էր տեղին՝ զոր մեծամեծ ծախիւք և աշխատութեամբ շինեալ էր, ուր դասք սաղմոսասացաց և սարք պաշտօնէից քաղցրաձայն երգովք ընդ վերին զօրսն միաձայնութեամբ զՄտուած օրհնէին, այսօր լուեալ են ձայնքն, յաւեր յանմարդի է տեղին : Ալ յետ այսորիկ զինչ. երթեալ թշուառականն միաբանեցաւ ընդ չարագեկանայն, և զագարական՝ որ իւրեանց բնական տեղիք էին, զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, որոց անուանքն կոչին միումն Աշէ և միւսումն Մլիւսոյ, զբնակիչս տեղեացն զամենեսեան ընդ ինքեանս միաբանեցին. և ապա դիւական կատաղութեամբն մուլեալ, զեկեղեցիսն՝ որ յիւրեանց օձաբնակ տեղիսն 'ի վաղնջուց շինեալ էին, զայն 'ի խոպան դարձուցին : Ալ յանդաստանացն՝ ուր և դիպօղ ժամ հանդիպէր նոցա, զփրկութեան մերոյ զնշանն և զտէրունական յաղթութեան զգէնն՝ որով ընկլաւ մահու յաղթութիւնն և բարձան առ 'ի մէջ առածք կամակոր թշնամւոյն, յորս երանելին Պօղոս զարարածովքս զանց արարեալ 'ի նորին զօրութիւնն պարծէր, « Ա 'ի լիցի ինձ, ասէ՝ պարծիլ, բայց միայն 'ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի », նոքա վրէժխնդիր լեալ հօրն իւրեանց սատանայի, խորտակէին անամօթաբար : Բայց որովհետև զխաչն յիշեցի, ածից 'ի պատմութիւնս և այլ սքանչելեաց զրոյցս, որ ամենեցուն սարսափումն բերէ լսողաց :

Ի հատուածս լերինն Պախրայ որ այժմ կոչի Պայլախաղուտ, առաջին հարցն աւան ինչ էր զոր՝ Բագլմաղբիւր կոչէն. ուր զՄտուածային նշանն բազմա-

պայծառ վայելչութեամբ կանգնեալ էին . որ և զանունս գեղջն՝ ՚ի նոյն փոխեալ՝ Խաչ անուանեն մինչև ցայսօր : Յաւուր մեծի Պենտեկոստէին ՚ի զիշերին եկեալ՝ որ նոր կիւրակէն կոչի, կամարար մշակքն սատանայի, մրձով հարեալ զթագ Մտուածընկալ նշանին՝ մանրեալ յերկիր ընկեցին, և ինքեանք զանխլաբար յօձաբնակ որջս իւրեանց երթեալ մտանէին . ընդ որ հիացան երկինք ՚ի վերուստ, և երկիր առհասարակ զարհուրեալ զգողի հարկանիւր . զայն արարուած ողբաց արուսեակն, և սգաց երեկօրեայն խրթնի : Մըդ ըստ սովորական կարգաց ՚ի հաւասօսի ժամուն յարուցեալ երիցուն՝ եկն առաջի խաչին, զմեծի կիւրակէին պաշտօնն կատարել . և տեսեալ զսքանչելի տեսութիւնն՝ ձեռն զօձեօքարկեալ պատառէր զհանդերձն, և բարձրաձայն կանչիւք զբնակիչս տեղւոյն ընդոստ առ ժամայն ՚ի նորա տեսիլն հաւաքէր . որոց տեսեալ՝ զմեծամեծաց զարմանսն, զկական բարձեալ բախէին զկուրծս և դառնային . և էր ամենեցուն յայնժամ արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց միաձայն մի ողբք հառաչանաց : Եւ մինչդեռ նոքա յայս տագնապի կային, յանկարծակի ծագեաց ՚ի նոսա գիտութիւն՝ ըստ Մտուծոյ անձառ իմաստութեանն . ՚ի զիշերին՝ յորումայն գործեցաւ, յանկարծակի ձիւն անկեալ, զերեսս երկրի՝ սպիտակացուցանէր, որ զհետ անօրինացն կալեալ՝ տարեալ ՚ի նոցա կաղաղսն կացուցանէին : Եւ առ ժամայն ազդ արարեալ երջանիկ հայրապետին Սամուելի . որոյ լուեալ բազում ժողովով ննդր հասանէր . և զգաւառի եպիսկոպոսն և զերիցունս և զհարսն առ ինքն հաւաքեալ, երթեալ նոքօք՝ զանօրինացն՝ զկաղաղսն կիզեալ ապականեաց, նզովելով զինչս և զստացուածս նոցա, որպէս Յեսու յառաջինսն՝ զԱրիքովայն, զի մի ոք իշխեսցէ առնուլ ինչ . և վեց ՚ի նոցանէն՝ զորս վարդապետս ասէին լինել չար և պիղծ կրօնիցն, զնոսին ձերբակալ արարեալ, գայ՝ ժողովով ՚ի քաղաքագետօն որ կոչի

1 Մի օր . ՚ի մեծամեծաց զարմանսն . յայլում . ՚ի մեծամեծաց զարմանսն :

2 Մի օր . սղիքակալոց :

3 Երկ . օր . կաղաղանս :

4 Երեք օր . ժողով :

Սերմայ . և ' ազուէս խարանօք զդէմն նոյ դրոշմել
 հրամայէ , զի եղիցի այն նոյ նշան յաւիտենից՝ յայտնի
 և ճանաչելի ամենեցուն . զի մի՛ ոք տգիտաբար հա-
 ղորդեսցի ընդ նոսա , այլ իբրև զչար գազան հալա-
 ծական լիցին յամենայն մարդկանէ : } Ետ այնորիկ
 օրհնեալ զժողովուրդն՝ որ աշխատակից նմա եղեն ,
 արձակէ 'ի խաղաղութիւն :

Իսկ 'ի գալ ամարայնոյն առաքի 'ի Թագաւորէն
 դատաւոր իրաւանց աշխարհին , որում անունն էր
 Եղիա . որոյ հասեալ 'ի գաւառն Եկեղեցեաց , ընդ
 առաջ երթայ նմա ամենաչարն Սովէն . և ամբաս-
 տան լինի զմեծարգի հայրապետէն Սամուէլէ , և
 զայլ եպիսկոպոսայն որ ընդ նմա էին , եթէ Օրմ
 տունն յաւարի տարան , և զգեօղն ակերեալ հըր-
 դէհ արարին : Եւ բազում գանձուց և ընչից պարտս 'ի
 վերայ նոցա կացուցանէր : Օր իբրև լուաւ դատա-
 ւորն՝ առաւել ևս 'ի բարկութիւն բրդեալ , առաքէ
 զինուորս բերել ստիպաւ զերանելի եպիսկոպոսունս
 առաջի իւր . իսկ 'ի գալ զինուորացն , գրէ զլուխ ե-
 պիսկոպոսացն հրովարտակս առ վիճակաւորս եկեղե-
 ցոյ , առ երիցունս և առ անապատաւորս , զի ա-
 ռանց իրիք ինչ զմտաւ ածելոյ առ նա ժողովեցին :
 Եւ 'ի հասանել համբաւոյն , որպէս թէ յՍտուծոյ
 տեսութենէն ազգ լինի առ ամենեսեան . առանց
 յապաղանաց բազմութիւն մարդկան 'ի մի վայր
 ժողովեցան , ոչ միայն քահանայիցն , այլ առաւել
 աշխարհականաց՝ զորս ոչ ունիմ զհամարոյ նոցա ըզ-
 չափ ընդ գրով արկանել . և երթեալ ժողովոյն բազ-
 մութեամբ մինչև յեզր գետոյն Եփրատայ , ուր Սա-
 նանաղի 'ի նմա խառնի : Եւ լինի յայնմ ժամու
 եկք անձրևի . և 'ի յորդութենէ անձրևին զարթեալ
 Եփրատէս և գայր լի գարիւ և գարիւ . իսկ զի-
 նուորքն բերեալ նաւ՝ փութացուցանէին անցուցա-
 նել զձերունի եպիսկոպոսն զՍամուէլ և զնորին
 եղբօրորդին զՍեօգորոս յայնկոյս յաւանն որ կոչի
 Աթէր , քանզի և դատաւորն անդ իսկ էր . բայց ժո-
 ղովուրդն բուռն հարեալ զեպիսկոպոսացն , ոչ ե-

տուն 'ի ձեռս զինուորացն . իսկ նորա ասէն , Վախ զսոսա անցուցանեմք , և ապա զժողովուրդդ . և այսու բանիւ հաւանեցուցեալ զնոսա , առեալ զԵպիսկոպոսունսն հանգերձ նաւովն անցուցին յայնկոյս : Աւ դադարեցուցեալ զնաւն , եղ 'ի բանախ զԵպիսկոպոսունսն . զոր իմացեալ ժողովոյն զխորամանկութիւն նոցա , զի ոչ դարձուցին զնաւն 'ի նոսա՝ որպէս խոստացան , բարձր ձայնիւք և յորդորական բարբառով զմիմեանս քաջալերէին , մեռանել անցանել 'ի ջուրսն , քան թէ յառաջնորդսն հաւատոյ՝ լուտանաց բանս լսել : Աւ քանզի երեկոյացեալ էր ժամն , և արեգակն զցնցուզս ճառագայթից յինքն ծրարեալ 'ի մայրն դառնայր՝ համարձակութիւն տալով երկնակաճառ արփուցն , յայնժամ դասք քահանայիցն յառաջ մատուցեալ , ոչ խորհրդով խաչին զջուրսն բաժանէին , այլ զնոյն ինքն զտէրունական զյաղթութեան նշանն ունելով 'ի ձեռս՝ և բարձեալ 'ի վերայ ուսոց , քաջապինդ հաւատովք հարկանէին զբարձրակոհակ կոյտս ջուրցն , յորմէ որպէս խստերախ ձի 'ի սանձից ճմլեալ տեղի տայր անցի ժողովուրդեանն , ոչ որ փնասեալ յայնքան բազմութենէն և ոչ մի : Որք իբրև անցին , զգոհացողական զերգսն ըզցայգն ամենայն Աստուծոյ նուագէին , առաջնորդ պարու իւրեանց ունելով զանարատն Սարիամ , որ է Ալեգեցի սուրբ , ունելով զԹմբուկն 'ի ձեռին , այսինքն զհաւատոյ ճմարտութիւն , ոչ անձայն և անարուեստ 'ի հերձուածողական 'ի գէճ ախտիցն եղեալ , այլ ջերմութեամբ ըստ Հոգւոյն սրբոյ ցամաք գոլով և՛ 'ի հնչողական երգսն պատրաստական , որք բախեալ դաւթական կնտնտոցաւն՝ հնչեցուցանէին յամենեցունց լսելիս . “ ( ) րհնեցէք զտէր , զի սքանչելիս արար . , և որ զհետ սորա անկցին բանք . և այսու բարձրաձայնութեամբ հանէին զգիշերն ամենայն 'ի գլուխ յաղթս Աստուծոյ :

Իսկ դատաւորն յորժամ լուաւ զաստուածային տնտեսութիւնն և զհրաշս սքանչելեացն , ծանեալ՝ թէ այցելութիւն առնէ մերոյ ազգիս տէր . 'ի սաս-

տիկ հիացմանէն 'ի դողման եղեալ՝ յազօթս ապաւինի և զԱ՛ճ յօգնականութիւն կարգայ, զի ՍԻ տգիտաբար, ասէ, խոտորեցայց յիրաւանց քոց տէր: Աւ 'ի լուսանալ աւուրն, քանզի միաշաբաթ էր, երթեալ յեպիսկոպոսարանն որ Փրքիսն կոչի, և զիրաւացի դատաստանն եղեալ՝ 'ի դատ և յիրաւունս կացուցանէ զգլխաւորս ժողովոյն . և հրամայեն անարժանին և պարտաւորելոյն Ս րվեռայ դալ 'ի հանդէս իրաւանց: Աւ քանզի է կենդանի ինչ, զոր սեպեանս կոչեն, զորմէ ասեն՝ թէ զամենայն գոյն փոխէ, զի յորսորդացն ապրեսցի . նոյնպէս և նա 'ի զօրանալ ճշմարտութեանն՝ ետես եթէ ոչ կարէ զդէմ ունել, քանզի 'ի ծագել լուսոյն՝ սպառի խաւարն, և 'ի յայտնել ճշմարտութեանն՝ կորնչի ստութիւնն . և ապա զինչ առնէ, և որպիսի հնարս խմանայ . հռուով խոստանայ լինել, և լինի յորդեգիրս եպիսկոպոսին՝ որոյ անունն Ապիսառատ յորջորջիւր՝ կաշառով գողացեալ զմիտս նորա: Արոյ եկեալ առաջի ատենին՝ աղերսիւ խնդրէ զնա իւր 'ի շնորհս, և դատաւորն զնոյն կամի . քանզի եղբայր անօրինին իշխանական պատուով և քաջասիրտ արութեամբ յընտրելոց և 'ի ծանօթից թագաւորին էր, յորմէ յոյժակնածէր դատաւորն . ուստի և տայ զնա յեպիսկոպոսն յաւանդ, որպէս և խնդրեաց: Իսկ զայլն զորս և գտին 'ի նորին ընկերացն՝ մեծամեծ հարուածովք և դանիւ տանջեալ, հալածական արարին աւերելով զտունս նոցա . և ժողովն օրհնեաց զգատաւորն, և արձակեցան խաղաղութեամբ:

Իայց դատաստանքն Մտուծոյ կանխեալ 'ի վերայ նորա, որ թէպէտ 'ի պատուհասից զերծաւ, այլ 'ի ձեռաց ամենագիտին ոչ կարաց ապրիլ . քանզի յանկարծակի վառեցաւ մարմինն նորա տապով՝ որպէս ըզհերովդէին, և մատունք ձեռաց նորա չորացեալ՝ ոչ կարէին առ կերակուրս նպաստաւորել մարմնոյն . այլ և կերակուր զոր ճաշակէր տառապանօք, մուտ կերակրոյն փակեալ էր, զներգործութիւն աղբոյն վերագարձութեամբ վճարէր մինչև յօր մահուն իւրոյ . յետոյ և մարմինն իւր գողութեամբ ապականեցաւ . բայց նա ոչ եկն 'ի զղջումն, և ոչ յիշեաց զիւր

զառաջին բարեպաշտութիւնն . այլ նովին դիւական ազանդոյն վարեցաւ՝ մինչև բարձաւ 'ի կենաց . և տանջանք մարմնոյն միշտ յուշ առնէին զյիշատակ Կէհէնին յոր տանջելոց էր :

Եւ այց զնոցա մծղնէ զգործն անպատշաճ՝ համարեցաք ընդ գրով արկանել , քանզի կարի աղտեղի է . և զի ոչ ամենայն որ պնդակաղմ է՝ լսելեօք , բազմաց մեղացն յիշատակ՝ 'ի խողտանս ձգէ զլսօղան , և 'ի կատարումն գործոյն իսկ ածէ . վասն այսօրիկ և ես խոյս ետու յայնմանէ : Եւ որ յայտնի է 'ի նոսա , և մեզ ասելի է՝ այսօրիկ են : Օ եկեղեցի և զեկեղեցւոյ կարգաւորութիւն բնաւ ոչ ընդունէին . ոչ զմկրտութիւնն , և ոչ զմեծ և զսարսափելի խորհուրդ պատարագին . ոչ զխաչ և ոչ զկարգաւորութիւն պահոց : Եւ մեք ճշմարիտ հաւատացեալքս սրբոյ Արքորդութեանն՝ պինդ կալցուք զխոստովանութիւն անշարժ յուսոյն , զոր ուսաք 'ի սուրբ հարցն . և 'ի նոցա աստուածուրաց ժողովոյն 'ի բաց դարձուսցուք զերեսս , անէծս 'ի վերայ նոցա առաքելով :

ԳՎ ՈՒՒՍ ԻՊ .

Վասն 2 տիեզերահաշի քաղաքին Անոյ խողտողմանն սրով :

Եւ արդ ընդ բազում հեթեթանօք և ընդ ցնորիւք անկան ազգ մարդկան , յաղագս ցոփութեան և անխոնարհելի մտաց՝ ապաստան եղէն 'ի գործս իւրեանց . հսկայս կորովիս և բարձրահասակս , անդիմահարս և անմարտնչելիս՝ աստուածորդիս իւրեանց անուանեցին . և ոմանք աշտարակաւ ամրացեալք՝ անմատոյց ունելով զբարձրութիւն , ոչ կամեցան ճաշակել 'ի բաժակէ՝ բարութեան տեառն , որպէս այն առաջին շինուածն անմտութեան՝ բազմաշխատն և դիւրահործանն . այսպէս և բնակիչքն Արիքովի , յաղագս ամրութեան աշտարակացն՝ ոչ համարեցան

1 Երկ . օր . Եբելի .

2 Մի օր . քիեղեբախան :

3 Մի օր . Բարխանն :

զինքեանս ընդ այլ Վանանայիսն , թէ տիրէ նոցա
աջ տեառն կամ սուր ամենակալին մերձեցցի առ նո-
սա : Օհ տէր է որ շինէ և քակէ , տայ զամուրս 'ի
գողումն և զբարձր աշտարակս 'ի կործանումն . զի և
աշտարակն որ էր 'ի սնարսն Սիբանանու , զոր շի-
նեաց Ղաւիթ , և ամրացոյց սուսերաւ և վահանաւ
հակառակ Ղամասկոսի , ոչ եղև խափան և զիմա-
հար Ադերայ , որ յարեաւ սատան Սողոմոնի . զի
սրբութիւնն է ամրութիւն , և պարիսպ ընտիր
գործք աստուածպաշտութեան :

Եւ արդ գարձցուք անգրէն 'ի կարգն ըստ յա-
ռաջագրելոցդ . մի սակաւ կամ փոքր համարել մեղս՝
որք ոչ զղջանան կամ ապաշխարեն , կամ ձգեն զմեր-
ձակայ և զսահմանակցացն զպատուհասն՝ որ ըստ
յանցանայն հանգիպի . ողբալ նոճւոյն յաղագս մայ-
րւոյն , և դժնկին յաղագս ձիթենւոյն . զի ոչ եթէ
ամենեքեան արժանի են մահու , ըստ տեառն հրա-
մանին , յորոց աշտարակն 'ի վերայ անկաւ , այլ մեր-
ձակայիցն և յայլոց մեղաց ըմբռնումն , և հեռա-
ւորացն խրատն և զգուշութիւն : Օհ ոչ եթէ
վաղ իմն գործեցաւ , կամ բազում ժամանակ ընդ
մէջ անցեալ աղաւաղեաց զանցս աղէտիցն որ ընդ
Արծն եղև . վասն զի ոչ սակաւք էին որ աչօք
տեսին , և ոչ լսելեաց կարօտացան . զի բազում
աշխարհ և քաղաքք այն էին որ ապրեցան յայնմ
հինէ . այլ ստամբակեցան 'ի միտս իւրեանց , և
ամրութեամբն ապստամբեցան ոչ 'ի մարդկանէ՝
այլ յԱստուծոյ , որ տայ զբարձր աշտարակս 'ի կո-
խումն և զքաղաքս ամուրս 'ի հողաբլուրս . ոչ իմա-
ցան և ոչ առին 'ի միտ զահ տեառն և զսպառնալիս
որ 'ի նմանէ . և զմրուր բարկութեան և զօրամը-
տութեան՝ որ 'ի նմանէ խոնարհի յարբումն մեղաւո-
րաց , սպառեալ համարեցան . մանաւանդ ամուրն
Անի և որ շուրջ զնովաւ գտտերք իւր՝ առաւել յամ-
բարտաւանութիւն կրթեալ ընդդէմ երկնից կայթս
հարկանէին . մինչև շարժեաց Աստուած զթագաւորն
Պարսից՝ փոխանակ ինքեան՝ տեսանել թէ զինչ գոր-

ծի 'ի նմա : Այլև գործ պատերազմի յերկիրս Հայոց ընդարձակեցուցանել զբնակութիւնս իւրեանց , և տիրել 'ի վերայ սահմանի այլոյ թագաւորութեան . և էր թուականիս մերոյ ամբ հինգ հարիւր երեքսասան :

Արդ եկեալ հասանէր թագաւորն բազում բիւրութիւն և անթիւ սպառազինօք . մտեալ յաշխարհս մեր՝ ահ և երկիր զհասուցանէր հեռաւորաց և մերձաւորաց . կոխէր , տապալէր զաշխարհս բազումս , մինչև եհաս 'ի քաղաք՝ որ զմեզս իւր 'ի կատարումն լրիւ իւրով ունէր : Անդնեաց զխորանն իւր ընդդէմ քաղաքին Մուոյ , և տարածեաց զբնակս ընդ լայնութիւն երկրին . ջանայր , հնարէր՝ զի զգուռն երկաթի և զնիգոս պղնձի 'ի բաց խլետցէ , որ կայր ընդդէմ թագաւորութեանն իւրոյ . և անյոյս լեալ յաղազս ամրութեանն՝ թէպէտ և զմարտն սաստկացուցանէր , կամէր չուել : Աւ զայն ոչ գիտացեալ թէ էարկ տէր 'ի մէջ պահապանաց և իշխանացն երկրպառակութիւն և անմիաբանութիւն , ամբոխումն և բաժանումն . և անդէն թողեալ զգործ պատերազմին՝ 'ի փախուստ դարձան , և խուճապեալք յերկիրզէն՝ ոչ ոք յազգայինան կամ 'ի կարևոր բարեկամն հայեցաւ , այլ իւրաքանչիւր ոք ահաբեկութեանէն : Աւ տեսեալ զայս սպառազէն զօրացն՝ որ արտաքոյ մարտնչէին , հանդէպ ինքեանց 'ի վերայ պարսպին ճանապարհ առնէին , և իբրև զհուտակումն ալեաց ծովու 'ի ծոց քաղաքին հեղուին , և զպարսկական սուրն 'ի գործ արկեալ , ոչ ումեք խնայէին : Իսկ բազմութիւն արանց և կանանց յապարանս թագաւորացն գիմեալ իբր թէ կարիցեն սպրիլ , և այլքն ճողոպրեալ յամուրն որ՝ Արբի բերդ կոչի : Իսկ որ 'ի մէջ քաղաքին ամրացեալ էին , իբրև գիտացին թշնամիքն թէ անպատրաստք են , և ոչ գոյ 'ի նոսայր պատերազմօղ կամ կերակուր և ըմպելի , վազվազակի շուրջ պատեալ և շտապ տաղնապի հասուցանէին , մինչև յակամայ արտաքս հանին :

Անդ էր տեսանել զվիշտս և զտագնապս իւրա-

քանչիւր հասակի . զի 'ի զրկաց մարցն յափշտակեալ լինէին մանկունք՝ անողորմաբար զքարի հարեալ , և մարքն արեամբ և արտասուօք զմանկունս իւրեանց թանային . զհայր և զորդի մի սուր խողխուղէր . զի ծերք և երիտասարդք , քահանայք և սարկաւազունք զմի սրոյ ճաշակ մահու ընկալան . զի լցաւ քաղաքն լի ծայրիւ և ծայրիւ , և ճանապարհէր մարմին սպանելոցն . զի 'ի բազմութենէ կոտորելոցն և յանթուելի դիականցն՝ վտակն մեծ , որ անցանէ առ քաղաքաւն , ներկանէր արեամբ . և զազանք վայրի և ընտանի՝ եղէն զերեզմանն դիականցն . վասն զի ոչ գոյր որ թաղէր և հարկաւոր հողովն ծածկէր զխողխողեալն : Այլ և 'ի՝ ճարպոյ անիրաւութեան 'ի նմա գործելոցն տոչորեցաւ բարձրաչէն և զեղեցկայարմար ապարանքն , և եղև ամենայն բնակութիւնն իբրև հողաբլուր . և վաշխն և նենգութիւնն որ 'ի նմա՝ խափանեցաւ :

Այս է բաժին անիրաւ քաղաքաց , որ շինեն զինքեանս արեամբ օտարաց , և 'ի քրտանցտնանկաց փարթամանան , և 'ի վաշխից և յանիրաւուեց զտունս իւրեանց ամրացուցանեն . և ինքեանք զմիտս իւրեանց անողորմ ունելով առ աղբատս և տնանկս՝ միայն հեշտութեան և փափկութեան սպասեն , և 'ի գործոց աղտեղութեան ո՛չ խորշին , այլ միայն արբեալ լինին 'ի ցանկութեանցն որ զնոսա ըմբռնեալ ունի : Աւարդ զինչ լինի նոցա 'ի հասանել բարկութեան տեառն . սպառին և պակասին որպէս մում յերեսաց հրոյ , եթէ թագաւոր իցէ և եթէ իշխան՝ որպէս ծանեաք 'ի՞ զրելոցս : Բայց թագաւորն Պարսից բազում գաւառաց տիրեալ , և անթիւ աւարաւգարձաւ յաշխարհն իւր :

1 Երկ օր . 'ի ճանապարհաց : Երբդ Դաւթի Թաւան ՇՀԳ .
 2 Երկ օր . 'ի գրեւ զայս : Երբդ Գեորգի Թաւան ՈԺ . 'ի
 3 Յերեք օր . ստամոր միաշար ՈԶԼ Թաւան Էտա ՂԱԻ և զամենայն փիւղերս :

ԳՎ ՈՒՍ ԻԵ՝

Յաղագս Թագաւորին Յունաց, որ 'ի Թագաւորէն Պարսից ձերբա-
կալ եղև:

Եւ արդ ոչ է պարտ անհաս և անձեռնարկելի ի-
րաց պատմող լինել, կամ ընդ գրով արկանել, զորոց
ոչ այլոց աշխատութի տուեալ է մեզ, և ոչ յումեք է
պահանջեցաւ 'ի մէնջ, և ոչ մեք կարող եմք ձեռն
արկանել. վասն այնորիկ բազում ինչ հարկաւոր
պատմութեանց որ ընդ սորօք են՝ անտես արարաք,
այլոց թողլով ճարտարաց և հարուստ մտաց, զի
թերևս պահանջեսցէ որ 'ի նոցանէ. և այսու նա-
խանձ արկից կարողացն. բայց տուգանք ոչ սակաւ
համարեցաք՝ զանց առնել զերկուց Թագաւորացն
զհանդէս պատերազմի. այլ փոքր բանիւ զմեծամեծ
իրս վճարեսցուք:

Բայց Թագաւորն 'Նիոթէն որ էր վաթսներորդ
'ի մեծէն Վաստանդիանոսէ՝ ըստ համարոյ Թագաւ-
որացն, փոքր ինչ աւելի կամ նուազ, իբրև ետես զի
Թագաւորն Պարսից ոչ սակաւ աշխարհ հատուած
արար 'ի յիւրմէ Թագաւորութենէն, և զկողմնա-
կալսն Յունաց փախստական արար, և ինքն մեծաւ
աւարաւ և զերութեամբ դարձաւ յաշխարհ իւր.
ապա և Թագաւորն Յունաց զկնի տասն ամաց գործ
պատերազմի յանձն առնու ըստ նախանձու և արխ-
կան բնութեանն. զի մի անարի և վատ երևեսցի,
և զկնի ինքեան վատ յիշատակ թողցէ. խրոխտալով
և մեծաւ ցասամբ իբրև 'ի վերայ ցամաքի ընդ
ծով անցանէր, և զէտեղեալ յաշխարհն 'Նիւթա-
նացւոց, անհուն բազմութիւն յինքն կուտէր: Օր
դեռ ունէր զլայն և զընդարձակ Թագաւորութեն
զսահմանն, 'ի հովտացն Փիւնիկեցւոց՝ ուր է մեծն
Բնախոր, մինչև յամուրն Վան, և զամենայն երկիրն
Ոչտունեաց յանդիման Հերայ: Իբրև ետես զայն-
քան բազմութիւն զօրաց 'ի մի վայր թողովեալ, ամ-
բարտաւանեալ հպարտացաւ 'ի միտս իւր չլաղթիլ

յերկրածին թագաւորաց . և ոչ զբան մարգարէին
ածէր զմտաւ , թէ ոչ բազմութիւն զօրաց կարիցեն
ապրեցուցանել զթագաւորն , և ոչ զհսկայ՝ զօրու-
թիւն իւր . այլ աջ և բազուկ ամենակալին :

Արդ խորհուրդ իմն անվայելուչ ՚ի միտ արկանէր ,
և բազում զօրս ՚ի ձեռն սպարապետաց ընդ այլ
ճանապարհ արձակէր . և ինքն բազում ամբոխիւ
յարևելի ճանապարհ կալեալ գայր , հասանէր ՚ի մեծ
քաղաքն (Թեոքուպօլիս . և անդ զայրուծի կազմէր :
Չարաչար են մեղք , և զորդեգրութիւն և զիմաս-
տութիւն մերկացուցանէ ՚ի գործելեաց . բայց առա-
ւել ևս ամբարտաւանութիւնն , որով վարին իշխանք
և թագաւորք , և ոչ հաւանին յիշատակաւ առաջին
ամբարտաւանիցն եղծելոցն . զի նոյն ախտս այս չա-
րութեան՝ ապականիչ է ամենեցուն որ կրեն զսա .
զի ոչ եթէ այլ ոք դիմակաց է ամբարտաւանին , այլ
Ըստուած է հակառակ՝ ըստ առակողին : Ասան որոյ
ոչ ետ թոյլ զօրացն հանգիստ առնուլ մինչև գայցեն
ժողովեսցին ՚ի նա այլ բազմութիւնքն , և զիրեարս
յորդորեսցեն ՚ի քաջութիւն և յարութիւն և լի-
նիցին մեծ բանակ՝ թշնամեացն սոսկալի . այլ իւ-
րովքն կամեցաւ զգործ պատերազմին յաջողել . վազ-
վաղակի ուր թագաւորն Պարսից բանակեալ էր ,
անդր հասանէր առ սահմանօքն Անազկերտ գա-
ւառի . և անդ զիւր արքայական խորանն հարկանէր
յանգիման Պարսից գնդին , և շուրջ զիւրեաւ ամ-
բացուցանէր , և օր պատերազմի սահմանէր :

Իայց թագաւորն Պարսից խորամանկութեամբ
առ երկիւղի զպատերազմելն ինդրէր . զի միցրուեալ
զօրացն եկեալ զթագաւորն ամբացուցեն , և ան-
մարտնչելի նմա ճակատն լինիցի : Առ համարէր
երկու մասին քան թէ երիցն դէմ կալ . շտապ տազ-
նապի յարուցանէր , մինչև անդէն ակամայ յունական
ճակատն կազմէր ընդդէմ կազմ ճակատուն Պարսից :
Եւ իբրև խրոխտալով առ իրեարս յարձակէին , և
պատերազմական հանդիսիւ ընդ միմեանս բաղխէին ,
և դեռևս ոչ երևէր և ոչ միոյ գնդի պարտութիւն .
անդէն վաղվաղակի մեծ գունդ մի՝ առ օրս չիք ՚ի նո-
սա աստուածպաշտութիւն , ապստամբեալ ՚ի թա-

գաւորէն Յունաց՝ ՚ի կողմ թշնամեացն յաւելուին : Ս ասն որոյ բազում բեկումն զօրացն եղև . և յայնմ հետէ յապաղանօք . և ոչ քաջութեամբ ՚ի դասն մատչէին , և զՊարսիկն գրգռեալ ժիր և անմարտընչելիս կազմէին : Բայց թագաւորն Յունաց անպատճառ և անտեղեակ լի ցասմամբ կայր ընդ զօրս չայոց և ընդ ազգն , և ընդ ակամբ հայէր ՚ի նոսա . բայց իբրև ետես միամտութեամբ զպատերազմն և զքաջ արանցն զնահատակութիւնն , որ ոչ զանգիտէին ՚ի կորովի աղեղնաւորացն Պարսից , այլ արութեամբ ընդդէմ կային հանդիսին , և ոչ զթիկունս դարձուցանէին . թէպէտև բազումք ՚ի սիրոյ թագաւորին բաժանեցան , սակայն միամտութեամբ նոքա զմահ յանձն առին . զի և զկնի մահու՝ միամտութեամբ քաջութեան վայելուչ յիշատակ թողցի . ապա սէրս անդէպս ցուցանէր , և պարգևս անձեռնարկելիս խոստանայր :

Ընդ ՚ի վեր հայեցեալ թագաւորն՝ յորում բազմեալն էր , և նկատեալ հայէր առ ախոյանան . և տեսեալ յիւրոց զօրացն խուճապեալ և ՚ի փախուստ դարձեալ , անդ և անդր վաղվաղակի զսպառազինի և զինուորի ձև զգեցեալ , և իբրև զփայլակն հասանէր ՚ի ձակատ մարտին . և ՚ի քաջ արանցն Պարսից բազումս դիւթաւալ կացուցանէր , և շտապ տաղնապի զօրացն առնէր : Ը յայն ոչ իմանայր թէ զօրավար զօրացն տեառն ոչ էր ընդ նմա , որ Յեսուայ երևեցաւ և տայր զյաղթութիւնն . և ոչ ել տէր ընդ զօրս մեր զինու և վահանաւ , և ոչ եհան սուր ընդդէմ թշնամեացն և արգել . և ոչ տէր զօրութեանց ընդ մէջ իւր ամաւ , և ոչ եղ ջիւր փրկութեան և յուսոյ եղև մեզ տէր : Ը յինքն ամփոփեալ զօրութիւն իւր ՚ի մէնջ , և մատնեաց զմեզ ՚ի ձեռս թշնամեաց մերոց և ՚ի նախատինս դրացեաց մերոց . և իբրև զոչխար ՚ի զենումն ետ . աղեղունք մեր փշրեցան , և զէնք մեր խորտակեցան . զօրականք մեր տկարացան և լքան . զի եբարձ տէր զօրութիւն իւր և զսիրտ քաջութեան ՚ի զօրականաց և յիշխանաց մերոց . առ զսուսեր և զկարողութիւն ՚ի նոցանէ՝ և ետ թշնամեացն , յազազս անպատշաճ վարուց նոցա :

Ըրդ զայն աշխարհակալ և զմեծ աթուոյ տէր , իբրև զստրուկ մի անարի մեղացն՝ ձերբակալ արարեալ , առաջի թագաւորին Պարսից կացուցանէին . այլ Բստուած՝ որ հարկանէ և բժշկէ , որոյ անբաւ է քաղցրութիւն մարդասիրութեանն , և ոչ ՚ի սպառ ՚ի վայր հարկանէ զոր խրատէն , այլ սակաւ փորձութեամբ ներէ՝ զի գիտասցուք մեք զմեր տկարութիւն , ինայեաց և մեծարեաց զիւրոյ պատուանդանի աթուոյ զտէրն , և արկ ՚ի սիրտ գազանամիտ թագաւորին Պարսից զտէր և զինամ իբրև ՚ի վերայ եղբօր սիրելւոյ . բազում գիւրութեամբ և ինամով արձակեաց զնա :

Եւ արդ զոր Բստուած ազատեալ ՚ի ձեռանէ այլազգւոյն կորզեալ եհան , որ իւրքն էին՝ նենգութեամբ և խայտառականօք խաւարեցուցին զլուսարանս նորա և սպանին , և անջնջելի արիւն ՚ի վերայ այնմ թագաւորութեանն հեղին : Յայնմ հետէ բարձաւ զօրութիւն յիշխանաց և ՚ի զինուորաց , և ոչ տուաւ յաղթութիւն այնմ թագաւորութեան . և իշխանք նենգութեամբ և մախանօք առ իրեարս կային , և զբատաստանաց իրաւունս բարձին . միայն զաշխարհն աւերէին և ոչ փրկութիւն գործէին : Արնչև բարկացեալ սրտմտութեամբ տէր՝ հրաւիրեաց զազգս բազումս ՚ի վրէժինդրութիւն ինքեանց , ՚ի Առսնալերանց և ՚ի մեծէ գետոյն որ անցանէ ՚ի հիւսիսակողմն հնդկաց , այլալեզու և չար ազգաց գալ հեղուլ իբրև զջուրս բազումս ՚ի վերայ աշխարհաց մերոց , արկանել զհիմունս իւրեանց առ եզերք ծովուն Ալկիանոսի , և կանգնել զխորանս իւրեանց յանդիման քաղաքին մեծի . և ընուլ զամենայն աշխարհս արեամբ և գիակամբք , և բաւնալ զկարգս և զկրօնս քրիստոնէութեան :

Բայց իբրև ետես թագաւորն Պարսից Բստուածան զայնքան յաղթութիւն՝ որ ՚ի ձեռն իւր եղև , և զաջողակ երից պատերազմացն , զի զառաջինն թէպէտ անառ մնաց Անազկէրտ՝ սակայն բազում աշխարհ սրով և գերութեամբ տապալեաց . և երկրորդ զԱնի խողխողմամբ սրոյ և հրակիզութեամբ ամայի և անապատ արար . վասն այսորիկ աներկիւղ

և խրոխտ մտօք գայ ընդ առաջ թագաւորին Յունաց : Այլ ուխտ եղեալ 'ի մտի, եթէ 'ի բուռն արկանի՝ սիրով և պատուով արձակեմ զնա յիւր թագաւորութիւնն . և երգմամբք դաշինք հաստատեալ զի խաղաղութիւն եղիցի ընդ Պարսից թագաւորութիւնս և ընդ Յունաց : Բայց իբրև եղև բարձր 'ի գլուխ և յայսմ պատերազմիս, և զոր ինչ կամէրն՝ եղև և 'ի գլուխ եհաս . և յորմէ դողայրն և զարհուրէրն՝ կապանօք առաջի իւր յոտին կացուցեալ կայր իբրև զմի 'ի ծառայից իւրոց . յայնժամ ապա յիշեաց զդաշինսն զոր եդ ընդ Բստուծոյ, և յարուցեալ նստոյց զնա ընդ աջմէ իւրմէ . և իբրև զբարեկամ հաւատարիմ մեծարեաց զնա, և ուխտ ետ ընդ նմա, թէ յայսմ հետէ մի եղիցի ընդ իս և ընդ քեզ խռովութիւն . այլ խաղաղութեամբ զթագաւորութիւն քո ունիցիս, և մեք զպարսկական տէրութիւնս . բայց զոր առի պատերազմաւ՝ ինձ լիցի, և այլ մի արչաւեսցուք յաշխարհս ձեր . և արձակեաց զնա մեծաւ պատուով : Օկնի այսր իբրև ետես եթէ դաւաճանութեամբ յիւրոց նախարարացն ըմբռնեալ եղև, և յաչիցն զրկեցին, և ոչ եհաս 'ի թագաւորութիւնն, այլ չարչարանօք մեռաւ, լի եղև խռովութեամբ և ցասմամբ . կամէր զսիրելոյն հատուցանել, և անդէն ժամանեաց նմա մահ, և ել յաշխարհէս զկնի ամենայն երկրաճնաց, ուր 'ի միասին են թագաւորք և տնանկբ :

ԲԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆՈՅՆ ԳՐՈՅՍ

ԿԱՐԵՒՈՐ համարեցայ առ սիրելի եղբարս մեր գրով յիշեցուցանել վասն գիտութեան ծանուցելոց իրաց, որպէս սկիզբն եղև բանիցս ճառել զԲստուծոյ նախագիտութիւնն, զանբաւութիւնն՝ սակաւ բանիւք . թէ որպէս արագաքայլ և աշխարհահայեաց գեղեցիկ և լուսաւոր տարրն՝ զի մինչդեռ էր կա-

տարեւապէս լուսով, և զմիջակն ունէր ճանապարհի ընթացս, երազընթաց շարժամբ ընդ ճանապարհն ճեպէր ՚ի կիսագունդն անստուեր, զերկիր ընդ ինքեամբ ունելով, բազմաժամանակեայ մեղաց նիւթեալ լայնատարած պատմուճան, արկեալ զնա ինքեան. և այնպէս թանձր պարուրեալ շուրջ զնովաւ, որ զանհնարին փայլումն ճառագայթիցն արդեւ. և որ ոչ է ական համարձակ տեսանելի՝ նուատագոյն քան զաստեղս երևեալ, միայն բողոքն երևէր: Որ ցուցանէր ինքեամբ օրինակաւ՝ զանստուեր և լուսաւոր կարգս եկեղեցւոյ խաւարաւ փակեալ. և զպայծառութիւն ոգւոց և զճառագայթս ճանապարհի առաքինութեան, անտեսանելի և աղջամղջին եղեալ: Օր յայնմ հետէ՝ զոր յառաջագոյն ասացի, յորում էր թուական հայոց չորեքհարիւր ութսուն և երկու, մինչև ցայժմ ուխտ սրբութեան և կարգ եկեղեցեաց քայքայեալ ապականեցան. և ոչ համբաւ իաղաղութեան կամ աւետիս՝ բարեաց լուաք. և ոչ մի արձան յաղթութեան կանգնեցաւ, և ոչ թագաւորաց և ոչ իշխանաց: Այլ ոչ այդ միայն, նաև ոչ մարթացին կրօնաւորքն զգիմի հարկանել պատերազմասէր դիւին. այլ տկարացեալ և անզօր եղեալ, անժուժկալ և կամակոր՝ ընդ ձեռամբ թընամեացն անկեալք, խռովութեամբ և բարկութեմ լի և պատարուն եղև երկիր. զի՞ ոտն առ ոտին եղև ճմարիտ մարգարէութիւն խաւարումն նորա. զի յայնմ հետէ յարձակեցան թշնամիք ՚ի վերայ մեր, և զգեցուցին մեզ հանդերձ սգոյ և տրամութեան, և բարձաւ ուրախութիւն յաշխարհէ:

Արդ իբրև այնպիսի աղէտք տարակուսանաց և աշխարհահեծ երկունք տարածեցաւ ՚ի վերայ ամենայն երկրի, և եւ հուր հարաւային և եկէզ զամուրս բարձունս, և զաշտարակս անմատոյցս իբրև զմոմ հալեալ սպառեաց, պակասեալ նուազեցան թագաւորք և իշխանք, և յոյս ակնկալութեան ապաստանի բարձաւ ՚ի մէնջ: Այլ տարածեցաւ առհասարակ ՚ի վերայ մեր բարկութիւն սրտմտութեան

1 Երկու օր. զմիջակն:

2 Երկու օր. Բարոնէան:

3 Մի օր. և որդէս զիտոն սո-

սփին:

տեառն . զի քակեցան տունք աղօթից , և օծեալ իւզով սրբութեան քարինք՝ հիմն ապարանից այլազգեաց արկան . և պաշտօն սրբութեան բարձաւ 'ի միջոյ , և եղաք յայսն և 'ի նախատ հեթանոսաց . և մաշեցաք և կորացաք , և յերկիր կցեցան մէջք մեր . և եղաք իբրև զոսկերս ցամաքեալս , յորում ոչ գոյր յոյս չնչոյ կամ կենդանութեան . և յանցանք հարց մերոց 'ի մեզ լցեալ կատարեցաւ , խնդրել 'ի մէնջ զպարտիս վրիժուց նախնեաց մերոց . եօթնապատիկ հատուցումն 'ի ծոց մեր ընկալաք . վասն զի անուն քրիստոնէութեան 'ի նախատինք և յայսն կատականաց համարեալ լինէր : Օ 'ի իրաւունք և զատաստան բարձաւ 'ի մէնջ , և արտասուաց և հառաչանաց մերոց տեղի ոչ գոյր . զի բարեպաշտութիւն նոցա յայն էր՝ զրկելն և կողոպտելն և սպանանելն զմեզ : Չար թուէր նոցա հարկաւոր զգեստն որ զխայտառակութիւնս մեր ծածկէր , այլ յորժամ տեսանէին զմեզ մերկս և ծանակս՝ այնու առաւել ուրախանային . զի 'ի բազում վշտացն՝ որ պատահէր մեզ , երիթացեալս և խռուացեալս իբրև ստուեր շրջէաք 'ի վերայ երկրի դողալով և զարհուրելով . կերակուր մեր անզօր , և ըմպելի գառն յերկիւզէ և 'ի սպառնալեաց տերանց մերոց . վասն զի ոչ համարէին թէ գոյ մեր Ատուած յերկինս , և կամ աղօթք մեր և պաղատանք առ նա հասցեն : Օ 'ի կամեցաւ տէր այնպիսի խոշտանկանօք լլկել զմեզ , և հալածել և չարչարել , և զամենայն հասակ արկանել ընդ տանջանօք . արտաքսել և մերժել զմեզ յերեսաց իւրոց , որպէս պատժապարտս և յանցաւորս . ցրուել և հեռացուցանել զմեզ ընդ ազգս օտարս , թէ թերևս կարացէ զստամբակ և զանհնազանդ միտս մեր և զխօտերախ , արկանել զմեզ 'ի ներքոյ խրատու գաւազանին իւրոյ իբրև զԱրայէլ յաւուրսն Աղիայի , և զԱմարիա յաւուրսն Աղիսէի : Ասն զի գոյր առ նոսա մասն յուսոյ , զթագաւորացն և զիշխանացն վերակացութիւնն , և որ քան զամենայն վերագոյն՝ զչնորհալից և զուրախարար բան մարգարէիցն , որ այսու զօրանային , և ընդդէմ կարէին կալ նեղութե փորձութեանցն , զոր ընդու-

նէին՝ի տեառնէ : Իսկ մերս ծանրագոյն և առաւելաւ գոյն է քան զամենեսեան , անթագաւոր և անիշխան , անտերունջ և անվերակացու՝ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ , և ոչ գոյ մի տեղի ապաստանի գտանել մեզ . այլ նուաղեալ և հնազանդեալ եմք ՚ի ներքոյ թագաւորութե հեթանոսաց կալ , և զսաստիկ հարուած գաւազանի նոյ օր ըստ օրէ ընդունել . զի որով ոչ ծառայեցաք տեառն՝ ծառայեսցուք այլազգեաց , և որով քամահեցաք զերկիր լա տեառն , երկիր զի սոցա տազնապետաց օր ըստ օրէ . և վասն զի զպաշտօն տեառն պղերգութեամբ մատուցաք , պաշտեսցուք և սպասաւորեսցուք սոցա ՚ի տուէ և ՚ի գիշերի : Օ ի ոչ եթէ ըստ յանցանաց մերոց խրատեաց զմեզ , այլ գթութեամբ և ողորմութեամբ արկ զմեզ ՚ի բոլ խրատու յաղագս զգաստացուցանելոյ զմեզ և պիտանիս առնելոյ :

Օ ի եթէ զիցես զմեզս մեր ՚ի կշիռս , ծանրագոյն է քան զխրատ մեր՝ զոր ընկալաք ՚ի քէն , և թեթեւագոյն պատուհասք քան զպարտիս մեր . զամենայն զքօսանս տանջանաց արկ ՚ի վերայ մեր , այլ յերեսաց քոց մի մերժեր , տէր . և զամենայն ալիս փորձութեան յարձ ՚ի վերայ մեր , այլ ՚ի սիրոյ քս մի մերժեսցես զմեզ տէր : Եւ ան է անկանել ՚ի ձեռս քո և ընդունել ՚ի քէն խրատ և պատուհաս , քան թէ ՚ի բաց կալ ՚ի քէն անխրատաբար . լաւ է մերձեանալ ՚ի քեզ չարչարանօք և նեղութեամբ , քան թէ հեռանալ ՚ի քէն և կալ անդորրութեամբ և գիւրութեամբ . շատ է մեզ այս՝ զի անուն սուրբ քո կոչեցեալ է ՚ի վերայ մեր , համարելով զմեզ քեզ ՚ի ժառանգութիւն , ստանալ զմեզ քեզ ժողովուրդ նորոյ ուխտիս պատուական արեամբ : Եւրդ մի թողուր զմեզ ՚ի ձեռանէ քումմէ վասն արարչական կամաց քոց , զի մի ՚ի սպառ չարչարիցիմք ՚ի հեթանոսաց յատելեաց քոց . զի այս ամենայն և առաւելագոյն քան զգիր մատենիս եկն ՚ի վերայ մեր վասն մեզաց մերոց :

Եւ արդ շատ համարեցաք զամենայն ծիանս ալեկոծութեան զրեւ , որ եղև յաւուրս մեր . և մասնաւորս բաժանել , որ ինչ հանդիպիւր յանցնիւր տե-

ղէաց, աշխարհաց և քաղաքաց, զոր ինչ կրեցաք 'ի
 Հեթանոսաց: ( ) ի ոչ մի օր, կամ միոյ ժամանակի
 հանդիպեցաք անդորրութեան կամ դիւրութեան.
 այլ ամենայն ժամանակ առուրց մերոց լի եղև խռու-
 վութեամբ և նեղութեամբ. և օր ըստ օրէ յաւելոյր
 ևս 'ի չարչարանսն և 'ի տառապանսն: Առ ոչ ոք 'ի
 նոցանէ բարեմիտ եղև առ մեզ, թէպէտ և բազում
 ամօք բնակեցան առ մեզ. ոչ արգելաւ սրտմտութի
 նոցա որպէս իժի, և ոչ եղև յագումն ազահութեան
 նոցա իբրև հրոյ. զի ամենայն խորհուրդք նոցա
 որ վասն մեր, 'ի չարութեան են, և բանք նոցա լի
 նենգութեամբ: Ասան զի ամենայն առաւօտու նո-
 րագոյն սկիզբն չարեաց առնէին. զի այն էր խորհուրդ
 նոցա ամենեցուն՝ մաշել և սպառել զմեզ իբրև զհը-
 նացեալ ձորձս, և բառնալ զյիշատակս մեր 'ի միջոյ
 իւրեանց, զի բնաւ մի հայեսցին և տեսցեն զմեզ
 կենդանիս. այլ եղիցին գերեզմանք մեր անհետ 'ի
 ներքոյ ոտից նոցա:

Ասան այնորիկ կարօտացաք Հին ժամանակա-
 գրայն պատմութեան, զի ըստ պատշաճի և յարմա-
 րական բանիւք իւրեանց դրոշմեսցեն զայս գիր մա-
 տենի, զներկայից և զանցելոց զհանդիպումն անսխա-
 լապէս 'ի մի հաւաքելով որ ինչ եղևն, թողլով զինի
 իւրեանց յիշատակս իրացն՝ որ եղեն, որպէս ցուցա-
 նէ առաջնոցն պատմագրութիւնն: Ասկ որ աստ
 յայտմ մատենիս գրեցան՝ ոչ լիով, այլ միայն զսկիզբն
 իրացն որ եղև և անց ընդ մեզ, զի ոչ զկատարումն
 իրացն կարացաք բովանդակ զմտաւ ածել կամ գրել.
 բայց զայս ամենայն յաղագոս այնորիկ եղաք, զի ըն-
 թերցլիք և գիտասլիք, եթէ մեղքն եղև այս ամե-
 նայնի պատճառ որ անց ընդ մեզ. զի հայեցեալ ընդ
 մեզ՝ զարհուրեցլիք երկնէլ յերեսաց տեառն, և
 դողալ յահէ զօրութեան նորա. կանխել յառաջա-
 գոյն խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ՝
 վաղ ժամանել քան զչարժել պատուհասին, և ընդ-
 գէմ կալ:

ՅԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՅ

- Աբաս 66.
 Աբխազում 33.
 Ագադ 38.
 Աբխազան թագաւոր Պարսից 115.
 Աինի 101.
 Ահարոն որ և Աւան 58. 73.
 Աղեւոյ ագարակ 103.
 Աղուանք 101.
 Աղօրի աշխարհ 4. 82.
 Ամիրա 24.
 Անանիա 44.
 Անանիաս 29.
 Անգրէաս կրօնաւոր 102.
 Անգրոնիկէ 15.
 Անի 7. 8. 37. 41. 42. 60. 73. 83. 108.
     109. 110. 115.
 Անիոք 27.
 Անիոքացիք 22.
 Առոտ 6. 7. 8. 35. 37.
 Առոտ թագաւոր Հայոց 73.
 Ապահոնիք 30. 62. 100.
 Ապուսուար 42. 73.
 Ասիճ 15. 43.
 Ասիտ 42. 43.
 Ասորեստանեայք 82.
 Ասորիք 23. 59.
 Ասուրան 66.
 Ատամ որդի Սենէքերիմայ 60.
 Արածանի 74.
 Արծն, Արծին 43. 53. 57. 62. 85.
     109.
 Արծակ 28.
 Արծկէ 71.
 Արծրունիք 19. 28.
 Արձէշ կամ Արձիշ 21. 62.
 Արշակունիք 47.
 Աւան որ և Ահարոն 73.
 Աւանիկ, անտառ 67.
 Ափխազ 15. 17. 19.
 Ափխազք 4. 10. 42. 62.
 Բաբէլացիք 19. 73.
 Բաբելոն և Բաբելոն 14. 63. 78.
 Բաբելոք 65.
 Բագարատ թագաւոր Ափխազաց
     4. 5. 42.
 Բագրատունի 6.
 Բագրեւանդ 4.
 Բազմադրիւր որ և Գայլախա
     զուտ 103.
 Բաղաամ 68.
 Բաղակ 68.
 Բարսեղ 27.
 Բասեն և Բասեան 9. 13. 15. 44.
     46. 59. 67. 79.
 Բերկրի 28. 62.
 Բղնունիք 71.
 Բիւթանացիք 116.
 Բլուրս 85.
 Բուլղարք 5. 27. 58. 59.
 Բլին 41.
 Գագիկ 6. 7. 37. 38. 41. 42.
 Գագիկ որդի Աբասայ 66.
 Գաղլէացիք 46.
 Գայլախազուտ 103.
 Գանձակ 73.
 Գեղբու 52.
 Գէորդ թագաւոր Ափխազաց 5.
     7. 8. 9. 10. 16.
 Գէորդի 16. 18. 21.
 Գողիւթ 70.
 Գուրգեն 4. 6. 16:
 Գրիգոր որդի Վասակայ 41. 94.
 Գրիգոր վարդապետ 7.
 Գրիգորիոս լուսաւորիչ 75.
 Դամասկոս 109.
 Դանիէլ մարդ . 26. 78.
 Դաւիթ գունացի 42.
 Դաւիթ մարդ . 3. 20. 33. 34. 52. 59.
     70. 74. 89. 109.
 Դաւիթ որդի Սենէքերիմայ 42.
 Դաւիթ Վիւրապաղատ 3. 16.
 Դաւիթ որ և Սենէքերիմ 14.
 Դեմեպիկոս 27. 31.
 Դերջան 65.
 Դիոթէն կայսր 112.
 Դու 67.

Դուին 42. 73.
 Եբրայեցիք 34.
 Եգիպտացիք 58. 91.
 Եգիպտոս 19. 90.
 Եդեր 109.
 Եզեկիա 59.
 Եզեկիէլ 74. 91. 96.
 Եկեղեաց, գաւառ 3. 9. 30. 65. 84.
 93. 105.
 Եջանց բերդ 82.
 Եղիա իշխան 105.
 Եղիա մարգ. 52. 68. 118.
 Եղիսէ մարգ. 97. 118.
 Եղնուա 83. 94.
 Եպիսառատ եպիսկոպոս 107.
 Եսայի կրօնաւոր 99.
 Եսայի, իա և իաս մարգ. 4. 35.
 53. 54. 58. 63. 77.
 Երեմիա մարգ. 10. 40. 47. 52. 63.
 77. 82. 100.
 Երիզա 82.
 Երկբով 104. 108.
 Երուսաղէմ 29. 40. 53. 54. 55. 56.
 77.
 Եւսերի 30.
 Եփրատէս և Եփրատ գետ 85. 105.
 Չաբարիա եպիսկոպոս 16. 17.
 Չոյի 22.
 Ըռատ 10.
 Ըռուղբ 4.
 Թաթուլ 66.
 Թեսաղոնիկեցիք 27.
 Թեսաղոնիկէ 27. 28.
 Թէոգոս 72.
 Թէոգոս 32.
 Թէոգոս թագաւոր 78:
 Թէոգորոս եղբօրորդի Կաթողի-
 կոսին Սամուէլի 105.
 Թէոգորոս որդի Ահարոնի 73.
 Թէոգուպոլիս 8. 113.
 Թէոգուրա 30.
 Թոնգրակեցիք 95. 100.
 Թոնգրակա 100.
 Թուրքաստան 73. 89. 90.
 Խորայէլ և Խորայէլացիք 13. 28.
 33. 34. 35. 45. 46. 52. 59. 74. 75.
 91. 118.
 Իւվանէ որդի Լիպարոնի 82.
 Լիբանան 109.
 Լիպարիա 58. 59.
 Լուսաւորիչ 6. 40. 41. 61. 97. 100.

Լուսնաւերինք 115.
 Խալկիայ 59.
 Խաղտիք 9. 11. 47. 65. 83.
 Խաղտոյ Ասիա 15. 43.
 Խաչ, գիւղ 104.
 Խաչիկ Կաթողիկոս 44. 60.
 Խլաթ 73.
 Խլաթայ լեառն 100.
 Խորձան և Խորձայն 87. 93.
 Խորձեն 47. 64.
 Խրթի, անտառ 83.
 Խորիկ 28. 29.
 Ճիրանիս, լեառն 79.
 Ծորոխ, գետ 65.
 Կաթողիկէ 25.
 Կամախ 92.
 Կամարայ 101.
 Կամենաս 43. 58.
 Կաչէ. ագարակ 103.
 Կարապետ 94.
 Կարին 9. 15. 43. 44. 46. 67. 83. 85.
 99.
 Կարս 61.
 Կաւտաիլաս 28.
 Կեսար 30. 31. 32.
 Կիւրակոս 36.
 Կոթեր 105.
 Կողոնիս 92.
 Կոմիանոս իշխան 21.
 Կոմիանոս կայսր 80. 88. 89.
 Կոմենաս կայսր 80.
 Կոստանդ որ և Մոնոմախ 32. 35.
 Կոստանդիանոս 21. 22. 112.
 Կոստանդին 20. 21. 36. 72.
 Կոստանդնուպոլիս 5. 14. 17. 19.
 22. 23. 27. 44. 60. 100.
 Կովկաս 62.
 Կոնծիկ արեղայ 101.
 Հաբէլ 96.
 Հալպ 23.
 Հայք 6. 12. 18. 25. 29. 35. 36. 37.
 38. 40. 43. 47. 58. 60. 61. 65. 73.
 75. 78. 100. 110. 114. 117.
 Հանձէթ 64. 87.
 Հաչունք 47. 82.
 Հարբ 4. 30. 74. 95.
 Հաւաճիչ 4. 82.
 Հէր, գաւառ. Հայոց 18. 112.
 Հերմոն, լեառն 52.
 Հերովզէս 107.
 Հնդիկ 115.

- Հողէփեանէս 70.
 Հոռոմոս 12.
 Հոռոմք և Հոռոմ 3. 5. 6. 8. 10.
 12. 13. 14. 17. 21. 22. 25. 26. 28.
 37. 38. 58. 61. 65. 70. 75. 80. 82.
 89. 92. 94. 107.
 Հաասիմ 4.
 Հոովմայեցիք 34.
 Հրանոյր 101.
 Հրեայք 34. 59.
 Ղազարոս 92.
 Ճանեթ անտառք 62. 83.
 Մազգաա բերդ 13.
 Մանազիերա 4. 62. 67. 113. 115.
 Մանանայի 30. 84. 87. 101. 105.
 Մանեակ 25. 32.
 Մանկան գոմ 74.
 Մանտատոր 70.
 Մարիամ 106.
 Մէլիաինէ 41. 89. 92. 93.
 Միխայէլ, կայսր 26. 27. 37. 89.
 Միխայէլ, կայսր այլ 80.
 Միջագետք 87.
 Մոնոմախ, կայսր 72. 78.
 Մովաբ 91.
 Մովաբացիք 17.
 Մովսէս մարգարէ 19. 34. 52. 54.
 70. 90. 91. 102.
 Մորրանս 94.
 Մուհարիկին 100.
 Յակոբ, առաքեալ 96.
 Յակոբոս, եպիսկոպոս 95.
 Յայէլ 70.
 Յեղաբէլ 52. 54.
 Յենոլք վարդապետ 6.
 Յեսու 104. 114.
 Յոբ 10.
 Յոյնք 13. 35. 40. 41. 42. 82. 100.
 112. 114. 116.
 Յովհաննէս, առաքեալ 96.
 Յովհաննէս, եղբայր Աշոտայ 12.
 35. 37.
 Յովհաննէս միրախ 23.
 Յովհաննէս վարդապետ Կողե-
 որն 7.
 Յովսէփ, նահապետ 46. 96.
 Յովսէփ, վարդապետ 6.
 Յովրամ 17.
 Յուդայ 77.
 Յուդայ, մանիչ 40.
 Կարովթ 54.
 Կեան 29.
 Կերբի բերդ 110.
 Կիկիացիք 20.
 Կիկոսով 22.
 Կինուէացիք 48.
 Շասիկ 7.
 Շիրակ 37.
 Շիրի 101.
 Շղիայ 16. 17.
 Ովք 70.
 Ովկիանոս 115.
 Որովմեզ 69.
 Ուխտիք կամ Ուխտիք 4. 6. 9.
 Ունհա 24.
 Պալհաւ 37.
 Պարսա, լեառն 103.
 Պաղակացիս, ծովակ 9.
 Պառեկիմանոս 22.
 Պարխար 62.
 Պարսիկք, և Պարսք 7. 14. 16. 18.
 21. 28. 29. 47. 55. 66. 73. 78. 80.
 82. 82. 83. 89. 92. 94. 109. 111.
 112. 113. 114. 114. 115. 116.
 Պետրոս, առաքեալ 40. 97.
 Պետրոս, Կաթողիկոս 8. 11. 12.
 41. 42. 60.
 Պիհոնացիք 53.
 Պիղատոս 46.
 Պոնոս 11. 13.
 Պոզոս, առաքեալ 34. 89. 103.
 Չերմա 105.
 Ռշտունիք 112.
 Ռորովամ 80.
 Ռոմանոս, կայսր 22. 25. 26. 27.
 Սալմա 24.
 Սալքորա 15. 16. 17.
 Սամարիա 118.
 Սամուէլ, Կաթողիկոս 104. 105.
 Սամուէլ, վարդապետ 6.
 Սամուսատ 25. 42.
 Սամիսոն 25. 42. 98.
 Սանասունք, լեառն տես Սիմն.
 Սառա 75.
 Սարգիս 37. 38. 41.
 Սարգիս, Կաթողիկոս 6. 8. 12. 99.
 Սարգիս, վարդապետ 6.
 Սաւուղ 33. 38. 58.
 Սեաւ լեառն 23.
 Սեաւ քար 44.
 Սեբաստիա 14.
 Սեբաստուպոլիս 60.

- Սէլով 4.
 Սենեքերիմ 42. 60.
 Սեւանայ կղզի 6.
 Սեբարացիք 53.
 Սիմն, լեառն 62. 94.
 Սիմոն ներքինի 22.
 Սիովն 54.
 Սիսակ 47.
 Սիսար 70.
 Սմբատ որ և Յովհաննէս 6. 7. 8.
 Սմբատայ բերդ 50.
 Սմբատայ լեառն 44. 52.
 Սողոմ 56.
 Սողոմացիք, Սողոմայեցիք 56. 91.
 92.
 Սողոմոն իմաստուն 20. 72. 102.
 109.
 Սուրբ Գրիգոր, Էկեղեցի 95.
 Սուրբ Կարապետ 94. 95.
 Սուրմառի 38.
 Սպեր 47.
 Ստեփաննոս Տարօնեցի 6.
 Վահրամ 37. 41. 43.
 Վաղարշակերտ և Վաղարշու-
 կերտ 9. 16.
 Վաղարշաւան 44.
 Վան 112.
 Վանանդ 9. 65.
 Վասակ 41. 94.
 Վասիլ, Էջիան 71.
 Վասիլ, կայսր 3. 5. 14. 18. 21.
 22. 71.
 Վասպուրական 28. 44. 58.
 Վարդ Սիկլարոս 14.
 Վերք 7. 9. 14. 19. 22. 40. 59.
 Վովէն 102. 103. 105. 107.
 Տաբէլ 4.
 Տայան 58.
 Տայք 3. 4. 6. 10. 13. 47. 65.
 Տարենտա 61.
 Տարոն և Տարօն 7. 73. 94.
 Տիրան 6.
 Տուարածոյ տափ 67.
 Փարաւոն 45.
 Փերս 15.
 Փոկաս 13. 14.
 Փորակ 9.
 Փռանկք 65.
 Քաբէր 70.
 Քերփաթ 68.
 Օկոմի 9. 79.
 Օսթանոս 27.